

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

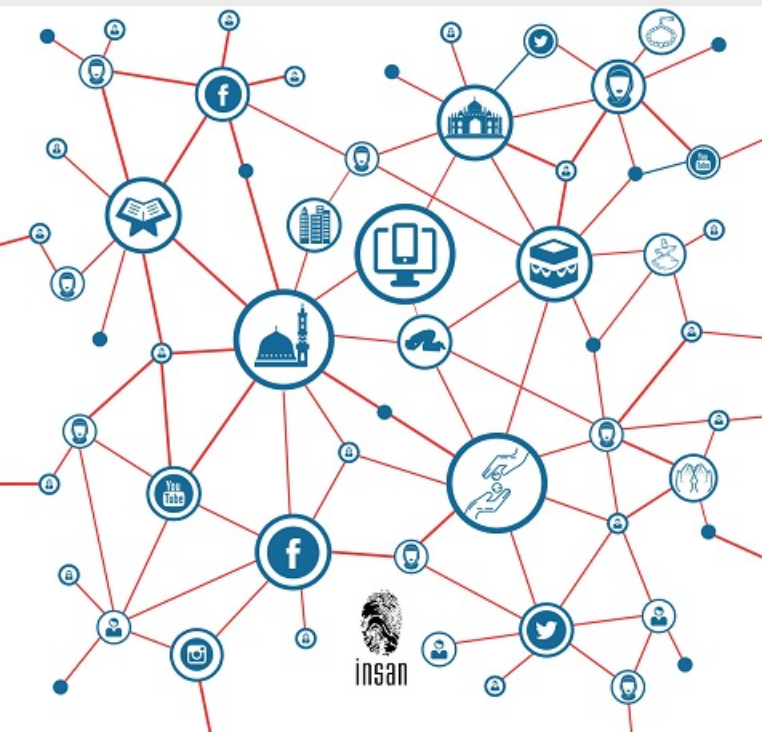
Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

DİJİTAL ÇAĞDA MÜSLÜMAN KALMAK

Nazife Şişman

DİJİTAL ÇAĞDA MÜSLÜMAN KALMAK

İNSAN YAYINLARI : 672
SOSYOLOJİ DİZİSİ : 21

© İNSAN YAYINLARI

BİRİNCİ BASKI, HAZİRAN 2016
ÜÇÜNCÜ BASKI, AĞUSTOS 2017

YAYINCI SERTİFİKA NO: 12381
İSBN 978-975-574-803-0

DİJİTAL ÇAĞDA MÜSLÜMAN KALMAK
NAZİFE ŞİŞMAN

İÇDÜZEN
MÜRETTİBHANE

KAPAK TASARIMI VE UYGULAMA
EYÜP EYMEN

BASKI-CİLT
AKTİF MATBAA VE REKLAM HİZ. SAN. TİC. LTD. ŞTİ.
MATBAA SERTİFİKA NO: 13978

İNSAN YAYINLARI
İSTİKLAL CADDESİ NO: 96 BEYOĞLU/İSTANBUL
TEL: 0212-249 55 55 FAKS: 0212-249 55 56
WWW.İNSANYAYINLARI.COM.TR
İNSAN@İNSANYAYINLARI.COM.TR

DİJİTAL ÇAĞDA MÜSLÜMAN KALMAK

NAZİFE ŞİŞMAN

insan

NAZİFE ŞİŞMAN

Nazife Şişman 1963 yılında Gerede’de doğdu. Boğaziçi Üniversitesi’nde ekonomi okudu. Sosyolojide lisansüstü çalışmalar yaptı. İngilizceden Türkçeye eserler tercüme etti.

Yayınlanmış kitapları:

- *Global Konferanslarda Kadın Politikaları*, 1996.
- *Anlatılmamış Öyküler* (derleme), 1998.
- *Kamusal Alanda Başörtülüler* (röportaj), 2000.
- *“Emanet”ten “Mülk”e: Kadın, Beden, Siyaset*, 2003.
- *Küreselleşmenin Pençesi İslam’ın Peçesi*, 2005.
- *Harf Harf Kadınlar* (editör), 2008.
- *Günün Kısa Tarihi*, 2008.
- *Başörtüsü: Sınırsız Dünyanın Yeni Sınırı*, 2009.
- *Yeni İnsan: Kaderle Tasarım Arasında*, 2011.

İngilizceden Türkçeye kazandırdığı eserler:

- Martin Lings, *Hız. Muhammed’in Hayatı* (1984)
- Seyyid Hüseyin Nasr, *İslam Kozmoloji Öğretilerine Giriş* (1985)
- Ebu’l-A’la el-Mevdûdî, *Tefhîmu’l-Kur’ân* (tercüme kurulunda yer aldı)
- Amine Vedud-Muhsin, *Kur’an ve Kadın* (1997)

İçindekiler

GİRİŞ.....	7
------------	---

BİRİNCİ BÖLÜM

BİLDİĞİMİZ KİTABIN SONU

MATBAADAN “BLOG”A: BİLGİNİN DEMOKRATİKLEŞMESİ	15
ÜSTADI İNTERNET OLANIN BİLGİSİ MALUMAT OLUR.....	19
KİTAP OKUMAYAN MİLLET E-KİTAP OKUR MU?	25
DİJİTAL OKUMA: HIZDA YİTİRİLEN DERİNLİK	31
BİLDİĞİMİZ KİTABIN SONU	39

İKİNCİ BÖLÜM

DİJİTAL ÇAĞDA GÖREN KİM, GÖRÜNEN KİM?

DİJİTAL ÇAĞDA GÖREN KİM, GÖRÜNEN KİM?	47
GÖR(ÜN)MEK, GÖZETLE(N)MEK, DİKİZLE(N)MEK	55
STATÜMÜZÜ “FACEBOOK”A SATTIK	65
MUTLU YARINLARA “ERİŞİM” ÜZERİNDEN Mİ ERİŞECEĞİZ?	71

TIKLAMANIN HİJYENİK MESAFESİNDEN “KRAL ÇIPLAK” DEMEK.....	77
AĞA TAKILANLAR BARIŞA ADANMIŞ HAYATLAR MI?.....	83
DİJİTAL KUŞAK VE HIZLI ADAPTASYONUN MALİYETİ	89
GÖSTERİ TOPLUMUNUN ÇOCUKLARI	95
YENİ MOTTO: KAYDETMEK, BELGELEMEK, PAYLAŞMAK.....	101

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TEKNOLOJİNİN İNŞA ETTİĞİ YENİ KÜLTÜR

MAVİ İŞİĞİ SÖNMEYEN İMPARATORLUK: TELEVİZYON	109
TELEVİZYON, YOUTUBE VE TWİTTER: “HERKES”E KONUŞMAK	115
CEP TELEFONU: ZAMAN ÜZERİNDEN MEKÂNIN FETHİ	121
POP-MUHABİRİN DİŞLERİ VE DÜŞLERİ ARASINDA TÜRKİYE İMAJİ ..	127
“İNSAN”I DEVRE DIŞI BIRAKAN SAVAŞ TEKNOLOJİSİ	133
SINIRSIZLIĞIN SINIRLARINDA:	
İNSANİ YARDIM VE SAVAŞ STRATEJİLERİ	139
HESAP VEREBİLİRLİK	147
HEPİMİZ TATİL İÇİN Mİ ÇALIŞIYORUZ?	153

GİRİŞ

Geçen gün kendimi söylenirken buldum. “Yarım saat geçti, hâlâ dönmedi. Bu nasıl iş tutuş?” diyordum, tekrar tekrar yenilerken bilgisayarımdaki sekmeyi. Sözlerime kulak misafiri olan kızım, bir e-postanın cevabı gelmediği için böyle bir tepki verdiğime inanamadı. Modernleşmenin en bariz özelliğinin hız olduğu üzerinden gündelik hayat sosyolojisi yazıları yazan ve vaktin örgütlenmesinde teknolojinin hâkimiyetine eleştirel yaklaşmaya çalışan ben, iletişimin hız beklentisine teslim oluvermiştim işte. Teslim olmak ne kelime, karşımdakilerden de bu hıza uymalarını bekliyordum.

F. T. Marinetti, yüzyıl önce, hayatın hızının teknolojinin telasına mutlaka yetişmesi gerektiğini söylüyordu.¹ Geçmişten kaçan, makineleri kutsayan bu çılgın fütüristi neredeyse hiç aratmayacak şekilde, hızımızı engelleyebilecek herhangi bir kasis koyma-

1. *First Manifesto of Futurism*, 1913.

maya dikkat ederek teknolojinin hızına yetişme telaşı içindeyiz hepimiz. Jos de Mul bu hıza ulaşmaya çabalayan insana esprili bir söyleyişle “homo sapiens” diyor.²

Modern dönemin en önemli özelliklerinden biri hız. Dünyanın fiziksel olarak devr-i âlemi saatlerle ifade edilirken sanal devr-i âlemi artık saniyelerle ölçülecek kadar kısa bir zaman dilimine sığabiliyor. Hız ve değişim, modern insanın ufkunu belirleyen iki pusula. İlk çağlardan beri filozofların değişimi vurgulamak üzere kullandıkları metafor, bir nehirde iki kere yıkanılmayacağı. Ama değişimin ve yeninin bizatihi kutsanması, modern dönemin bir özelliği. Bir taraftan böyle bir hız ve değişim var. Diğer taraftan değişmeyen bir “insanlık durumu”nu tecrübe ediyoruz. Tarih bize, pek çok şey değişse de insanın yeryüzündeki asli konumunun değişmediği bilgisini veriyor. Bu sebeple hızın ve değişimin hâkimiyeti altındaki “an”ı, bu bakış açısından tefekküre ihtiyacımız var.

21. yüzyılda yaşayan fâniler olarak nasıl bir dünya ile kuşatılmış olduğumuzu, değişmeyen hakikatleri, dinin evrensel mesajlarını, değişen/hızla değişen durumlara aktarırken hangi ilişkili durumların ortaya çıkabileceğini, var olan meydan okumaları, hassas ve titiz bir şekilde ele almak boynumuzun borcu. İşte bu sorumluluk duygusu ve duyusal, zihinsel, davranışsal ve ahlâkî, insana dair her şeyin, muhatap olduğumuz dijital çağda nasıl bir dönüşüm geçirdiğini anlama çabası eşlik ediyor, bu kitapta değinilen ve birbirinden farklı gibi görünen konulara.

“İnsan nasıl öğrenir?” Bu soruyu ele alalım mesela... “Müzik fem-i muhsinden öğrenilir.” Rahmetli Bekir Sıtkı Sezgin’le yapılan bir röportajdan hafızama çakılan bir cümledir. Sadece müzik için değil, bütün geleneksel kültürün aktarımı için geçerli-

2. Jos de Mul, *Cyberspace Odyssey: Towards a Virtual Ontology and Anthropology*. Cambridge: Cambridge Scholars Publishing, 2010.

dir rûberû meşk. Şiir de, hat, tezhip, ebru ve minyatür gibi görsel sanatlar da hatta ilim de meşk edilir, erbabının bir araya geldiği meclislerde. Yani ki ilim, sanat ve felsefe... Bütün düzeyleriyle hakikat insandan insana geçer.

Modern öncesi dönemde, her ne kadar Efendimizin (s.a.v.) komşu hükümdarlara davet mektupları gönderdiğini biliyorsak da, tebliğin dili daha ziyade yüz yüze iletişime dayalıydı. Kitaptan ya da ekrandan öğrenilmiyordu din. Kitaptan bile olsa, o kitabı okutan bir hoca olmalıydı. Bu yüzden rahle-i tedristen geçmek denirdi eğitim almaya. Ya bir müderrisin dizi dibinde ya bir şeyhin huzurunda edinilirdi bilgi, görgü ne varsa. Ya da bir cami cemaati olarak hocaefendinin vaaz u nasihati kanalıyla bilgisine bir şeyler katardı halk. Kadim bir hususiyete sahip olan din, bütün bu kanallardan süzülerek ulaşırdı o gün yaşayanların bildikleri dünyaya; böylece bilinir ve yaşanır hâle gelirdi.

Allah kelamı olmasına rağmen sadece metne, onun kuru harflere aktarılmış hâli olan kitaba, yani mushafa emanet edilmemiştir hakikat. Mübarek bir ağızdan sadece söz olarak değil, hâl olarak da ulaştırılmıştır bize. Hâlâ da sadece metinden değil, yaşayan sünnetten öğreniyoruz teslimiyetin örnekliğini, adaletin ilkelerini ve insan olmanın nasıldığını.

Fakat iletişim teknolojisindeki yeni gelişmeler, yeni parametreler ekledi hayatımıza; hayatımıza anlamlılık bahşeden dinî tavır ve davranışlarımıza. Alo fetva hatları, online zekât mecraları, YouTube'dan yayınlanan vaazlar, zikirmatikler, Mescid-i Haram'dan naklen yayınlanan namazlar... Peki bu yeni teknolojiler, yeni araçlar, dinî neşvenin, ilmin, fıkhnın, maneviyatın aktarılmasında kullanılmaya kalkışıldığında, esasında olmakta olan nedir? Bu soru pek sorulmuyor artık.

Halbuki 1970'li yıllarda imam mikrofon kullandığında, arkadaki cemaat, sesi o araç vasıtasıyla duyduğundan, "Acaba namazı kabul olur mu?" soruları gündeme gelirdi. Bazıları, İstanbul kuşatılırken meleklerin cinsiyetini tartışan papazların durumu-

na kıyasla değerlendirebilir bu soruları. Halbuki teknoloji ve dil, teknoloji ve kültür meselesini sorgulamaya kapı araladığından, böyle bir soru çok anlamlı.

Teknoloji ile kültür arasında çok ciddi bir irtibat olduğunu artık biliyoruz. Ama 19. yüzyıldan beri “Batı’nın tekniğini alalım kendi kültürümüzü muhafaza edelim” şeklindeki terkip arayışı geçerliliğini koruyor. Atalarımızın yanıldığı nokta, böyle bir seçme yaparken bir alanda değişimi hedefleyip diğerini donmuş olarak koruyabilecekleri zannıydı. Bu zan, Müslümanlar arasında hâkim tavır olmaya devam ediyor.

Belki de bu yüzden “YouTube’da anonim bir muhatap kitle-sine vaaz verip nasihat edilebilir mi?” sorusu, ne teknoloji/kültür ilişkisine ne de kadim suret/sîret meselesine işaret eden bir düzlemde algılanmıyor. Halbuki YouTube’da söz konusu olan, boşluğa konuşmanın, bir kameraya karşı, anonim bir izleyici kitle-sine karşı konuşmanın, kişinin kendini ifade edişini nasıl etkilediği üzerine yapılan incelemeler var. Çünkü tekno-sosyoloji ciddi bir çalışma alanı artık.

Dinin tebliği söz konusu olduğunda mesele sadece kişinin boşluğa konuşması, muhatabın bilinmezliği ve “herkes” oluşu değil, “işittik, itaat ettik” cevabında da görüldüğü üzere kulağı esas alan dinî hitabın, göze dayalı bir izleme kültürüne emanet edilmesi. Heidegger “Kulak en ontolojik organımızdır” derken insanın kelama muhatap oluşunu hatırlatıyordu. Jacques Éllul ise “Göz’ün hâkimiyeti” altında şekillenen modern dönemi tasvir ettiği *Sözün Düşüşü*’nde, hakikatin göze emanet edilemeyeceğini vurguluyor. İşitmenin yerini görmenin aldığı, görüntünün gerçekten daha gerçekmiş gibi kabul gördüğü bir dünyada feraseti ve basireti nasıl kuşanacağız?

Hayatımıza katılan her teknolojik yenilik, gündelik hayat örgütlenmemizi de zihniyet dünyamızı da dönüştürüyor. Bu değişim ve dönüşümle yüzleşmeden, neyi nasıl yapacağımız konusunda bir netlik hasıl olması mümkün değil. Elinizdeki kitap kar-

şılaştığınız yakıcı sorunlara çözümler sunmuyor; tasvir olmadan tahlilin, tahlil olmadan da teklifin mümkün olmayacağını hatırd tutmaya çalışarak, okuyucusunu içinde yaşadığı dijital kültürle yüzleşmeye davet ediyor.

Nazife Şişman

6 Haziran 2016 / 1 Ramazan 1437

BİRİNCİ BÖLÜM

BİLDİĞİMİZ KİTABIN SONU

MATBAADAN “BLOG”A: BİLGİNİN DEMOKRATİKLEŞMESİ

“Matbaanın icadı bile neredeyse hicivdir. Aman Tanrım, o zamandan beri söyleyecek sözü olan ne çok insan varmış! O müt-hiş icat, daha doğarken ölüme mahkûm bir sürü zırvanın yayılmasına yol açtı.”

Kierkegaard, *Kahkaha Benden Yana*

Televizyonda 1989’dan beri yayınlanan *The Simpsons* adlı animasyon dizideki karakterlerden Bart, babasına bir şey sorar. Ama onun verdiği cevaba da “Wikipedia’da tam aksi yazıyor” diye itiraz eder. Babası Homer ise şöyle yatıştırır oğlunun itirazını: “Wikipedia’yı merak etme evlat. Eve gittiğimizde değiştiririz.”

Bu diyalog, internet çağında bilginin edinilmesi ve üretilmesinde vuku bulan değişimi ele veren çarpıcı bir örnek. Avrupa ve Amerika’da 1990’lardan itibaren, Türkiye’de ise daha ziyade 2000’lerden sonra insanlar kişisel web sayfalarında yazılar yayınlamaya, bloglar açmaya, var olan tartışma gruplarına “entry”ler girmeye, yani bir şekilde “kendilerini yayınlamaya” başladılar. Oluşan içerikler ve reytingler, bir tür kolektif otoriteye dönüştü. Bunun sonucunda bilginin kitlesel dağıtımında, profesyonellerin ve uzmanların zorunlu unsurlar olmadığı bir vasat oluştu.

Bu vasatta herhangi bir kimse istediği herhangi bir sayfayı değiştirebilir. Mesela hiç fizik dersi almamış biriyle Nobel ödüllü bir fizikçi, Wikipedia'deki fizik başlığının içeriğini değiştirme hususunda eşit oranda hak sahibidir. Çünkü bu yayınlarda vurgulanan, yetkinlikten ziyade haklardır.

Bu girişimler, bilginin hegemonik bir güç olarak kullanılmasına karşı marjinal grupların, “sessiz yığınların”, sıradan insanların eşitlik talebi olarak savunuluyor çeşitli mecralarda. Bunda belli bir haklılık payı görülebilir. Çünkü bilginin “epistemik şiddet” olarak kullanılması, “epistemik eşitlik” şeklindeki karşı çıkışları da doğal olarak besler. Ama epistemik eşitlik, sadece hegemonyayı kırmakla kalmadı, uzmanlık/ ehliyet gibi konumları anlamsızlaştırarak neyin gerçek bilgi olduğu ile ilgili soruyu ortadan kaldırdı ve bilginin güvenilirliğini muhtevanın reytingine bağladı. Bu sebeple de karşımızda “kamuoyu ortalaması” denilebilecek bir enformasyon yığını birikti.

Tarihsel bir karşılaştırma yaptığımızda değişimin ne kadar köklü olduğunu daha açık görmek mümkündür. Orta Çağ'da Avrupalılara ancak Kilise aracılığıyla bilgiye ulaşabilecekleri söyleniyordu. Umberto Eco'nun aynı adlı romanından uyarlanan *Güllün Adı* filminde, rahiplerin ve manastırların bilgi tekelini ellerinde tutma siyasetini nasıl ölümüne savunduklarını, sinemanın güçlü anlatımı aracılığıyla görme imkânı bulmuştuk. Ama matbaanın icadıyla birlikte bu tekel kırıldı ve bilgi demokratikleşti. Reform da bu kanalla ivme kazandı ve herkes İncil'ini kendi ana dilinde okuyabilmeye başladı. Roma'nın siyasî hâkimiyeti ile birlikte Kilise'nin bilişsel hâkimiyeti de güç kaybetti.

Bilgi sekülerleşti, ama iktidar aracı olmaya modern devletler elinde devam etti. Artık devletin sansüründen geçebilen bilgi tedavüldeydi. 19. ve 20. yüzyıllarda liberalizmin yükselişi, durumu biraz özgürleştirse de bilgiye ulaşmak bir grup seçkin uzman dolayımında gerçekleşmeye devam etti. Bu arada kapitalist ekonominin her şeyi alınıp satılacak bir nesneye indirgeme sürecinden bilgiyi

ulaştıran araçlar da etkilendi. Telif hakları, fikir ürünleri gibi hukuki düzenlemeler, bilgiyi kapitalist sistemin alınıp satılan metaları arasına kattı. Yani bilginin taşıyıcısı rahipler değildi artık; üniversiteler, aydınlar, uzmanlar ve matbaalarda basılan kitaplardı.

İslam medeniyetinde ise bilginin ulaştırılmasında insan (âlim-arif) her zaman merkezîliğini korumuştur. Kitap, Kur'ân'ın konumuna nispet edildiği için tartışılmaz bir yere sahip olmasına rağmen hiçbir zaman müderrisin yerini almamıştır. Nitekim Müslümanlar Kur'ân'ı da, "yürüyen Kur'ân" diye tavsif edilen Hz. Peygamber'in (s.a.v.) rehberliğinde öğrenmişlerdir. Kitaplar kendiliklerinden konuşmadıkları, onları konuşturmak üzere bir yetke gerektiği için, İslam medeniyetinde müderrisin üstünlüğü kabul edilegelmiştir. İmam Gazâlî'nin, ilim seyahatinden dönerken kitaplarının eşkıyaların eline geçmesinden sonra yeniden ilme başlaması ile ilgili menkıbe de, kitabın ilim ve hikmeti taşıyamayacağını vurgular. Tasavvufi bilgide ise, mürşidin yerine bir kitabın geçmesi ihtimal dâhilinde bile değildir. Çünkü manevi bilgi bir sırdır, ancak gönülden gönüle yol bulabilir ve hâl üzerinden aktarılabilir, kuru harflerin gövdesine yüklenemez.

Bu nedenle Orta Çağ'ın Müslüman âlimleri, tek meşru bilginin icazet verilmiş bilgi ve icazet verilmiş bilginin de silsileye dayalı olması gerektiğine karar vermişlerdir. Fakat bu sistem, ruhban sınıfı olmadığı için hiçbir zaman Kilise'deki gibi bir tekelleşmeye yol açmamıştır. Ehliyet ve icazet, uzmanlığı belirleyen ana unsurlar olmuş, avam ve havas ayrımı da beşerî özelliklerden ziyade bu unsurlara dayandırılmıştır. Bunun yanı sıra halkın tecrübe bilgisi "örf" kavramıyla fıkıhta kendisine yer bulmuş; "sağduyu", "kocakarı imanı" gibi kavramlaştırmalar da bilginin derunî ve sezgisel boyutunun göz ardı edilmemesini sağlamıştır. Bu nedenle bilginin demokratikleşmesi meselesinde, İslam dünyasını Avrupa'dan farklılaştıran hususlar dikkate alınmalıdır.

Ama bilginin sekülerleşmesi ve malumata evrilme süreci, tarihte belli bir noktadan itibaren tüm dünya için ortak bir tecrü-

beye dönüştü. İnternetin yükselişi ve bloglar, Wikipedia, YouTube gibi katılımcı web'in ortaya çıkışı, bilginin üretimi ve dağıtımına tamamen farklı boyutlar kazandırdı. Bu web sitelerindeki katılımcılar, bilgi ve fikirlerini paylaşmaya, web içeriğini, ürünleri, mekânları ve insanları oylamaya davet ediliyorlar. Katılımda eşitlik vurgulanırken aslında bilginin gerçeklikle irtibatı meselesi reyting sistemlerine ve “kamuoyu ortalama”sına havale edilmiş, ehliyet ve icazet ise tamamen göz ardı edilmiş oluyor.

Web'de sadece bilgiler depolanmıyor, aynı zamanda birtakım reyting ve tıklanma sistemleri üzerinden derecelendirmeler yapıyor. Mesela “Sizin aradığınız kitapla ilgilenenler şunlarla da ilgilendi” şeklindeki bilgilendirme notları, enformasyon çölünde kaybolmamanız için size link değeri üzerinden bir yol gösterme iddiası taşıyor. Aslında bunlar, insanları ve oylanan temaları birbirine bağlayan, gruplandıran, değerlendiren araçlar. Değerlendirme böyle ölçütler üzerinden olduğuna göre, web'de itimat edilebilir bilginin ölçüsü bu mudur ya da başka kriterler devreye girecek midir? Bu henüz cevaplandırılmamış bir soru.

Bugün özellikle gençler, internetin demokratik bir bilgi kaynağı olduğundan istifade etmenin sarhoşluğunu yaşıyorlar. Binlerce insan yazdıklarınızı okuyabilsin diye ders kitabı yazmanıza ya da çok satan bir gazetede köşe yazarı olmanıza gerek yok artık. Kendinize bir web sayfası ya da blog sayfası hazırlayın, yetiyor. Hiçbir yetkilinin olmaması cehaletinizin, bilgi akışının serbest olması ve isteyen herkesin yazılanlara ulaşabilmesi ise kim olduğunuz, ehil olup olmadığınız sorusunun üstünü örtebiliyor.

Peki internetteki bilgi, kitabın/öğretmenin yerini, reytingler sonucu ortaya çıkan “ortalama fikir” de halkın sağduyusunun yerini tutabilir mi? Sadece teknik düzeyde cevaplayamayacağımız bu soru bizi, hakikat/gerçeklik, bilgi/enformasyon, vasat/ortalama, ehliyet/eşitlik gibi karşıtlıklar üzerinden ele alınabilecek felsefî ve varoluşsal derinliğe sahip meselelerin kucağına bırakıyor.

ÜSTADI İNTERNET OLANIN BİLGİSİ MALUMAT OLUR

“-Sen beni bilgili, çok okumuş bir adam mı sanıyorsun?

-Tabii ki, dedi Zi-gong, öyle değil misin?

-Pek sayılmaz, dedi Konfüçyüs, ben yalnızca başka her şeyi birbirine bağlayan bir ipi tuttum.”

Gençler arasında pek çok konuda ona müracaat ediliyor olu-
şuna atıfla “allame google” denilen arama motoru Goog-
le, dünyanın nabzını tuttuğu iddiasıyla “Google Zeitgeist” adı al-
tında bir liste yayınlıyor her yıl. En çok hangi maddeler arandı,
en hızlı yükselişe geçen aramalar hangileri, hangi ülkeler en çok
neleri aradı gibi soruların cevabını vermeyi iddia eden bir liste.

İlk defa Alman filozof Herder tarafından kullanılan *Zeitge-
ist*, daha ziyade Hegel’in tarih felsefesinin ana damarını oluştu-
ran kavram olarak bilinir. Varlığın tarihîliğine, mutlak olanın sa-
dece süreç olduğuna işaret eden *Zeitgeist*’in çağdaş sözlüklerde-
ki karşılığı: “bir dönemin veya bir kuşağın zevkleri, tarzı ve karak-
teristik özellikleri”. Artık “zamanın ruhu” diye tercüme ettiğimiz
şekliyle, içinde yaşadığımız zamanı anlamaya dönük kavramsal

araçları ve yaklaşımları kastetmek üzere yaygın olarak kullanıyoruz bu kavramı. Google listesi de böyle bir iddia taşıyor. Peki insanların en çok hangi maddeleri aradıkları üzerinden, yani internette neler yaptıkları üzerinden zamanın ruhunu okuma iddiası ne kadar isabetli?

1980’lerden beri sosyal bilimlerde internetle ilgili çalışmalar yapılıyor. Ama bu çalışmalarda daha ziyade sanal âlemi gerçek dünyadan ayrı tutan bir yaklaşım söz konusuydu. Ya sosyal araştırma yapılırken internetin imkânlarından istifade ediliyor; mesela istatistikler, araştırma teknikleri, haberlere ulaşma gibi konularda internete müracaat ediliyordu ya da internetin sosyal hayat üzerindeki etkileri araştırılıyordu. “Vatandaşlık, kimlik, bilinç gibi konularda internet nasıl farklı algılamalara yol açıyor?” gibi sorular cevaplandırılmaya çalışılıyordu. Bu tür araştırmalarda “gerçek dünya”nın dijital alana taşınmasıydı söz konusu olan ve dijital kavramıyla ifade edilse de gerçek/sanal ayrımının altı çiziliyordu. Net ya sadece araçsal olarak kullanılıyor ya da olumlu/olumsuz etkileri olan ayrı bir “âlem” olarak kodlanıyordu.

Ama 2000’lerden itibaren bizzat internette yaşanan sosyal hayat konu edilmeye başlandı. Çünkü sosyal hayatın sosyal paylaşım sitelerinde vuku bulduğu, tıklama gibi metotlarla sosyal ve siyasal katılımın gerçekleştiği, bilginin sunumunda ve bilgiye ulaşımında yeni alanların tesis edildiği bir alan olarak internet gerçek/sanal ayrımını geçersiz kılacak bir düzeye ulaştı. Richard Rogers, *End of the Virtual*¹ adlı kitabında internet ve web ile ilgili çalışmaların artık sanal/gerçek ikilemini aşması gerektiği üzerinde duruyor. Çünkü önceleri söz konusu olan; birtakım bilgilerin, verilerin dijital alana taşınmasıydı. Halbuki şimdi varoluşu itibariyle aslen dijital olan, bizatihi bu alanın içinden doğan birtakım araştırma alanlarından bahsediyoruz. “Mesela ‘tag’lemek, arama motorları

1. Richard Rogers, *End of the Virtual: Digital Methods*. University of Amsterdam, 2009.

sonuçları, hiperlinkler gibi bizzat online zeminli olgular bize neler söylüyor? sorusunu sormalıyız, diyor Rogers. Çünkü Web’de malumat, bilgi ve sosyallik, tavsiye sistemleri tarafından; URL’leri, medya dosyalarını ve arkadaşları hazırlayan ve sunan birtakım logaritmalar tarafından düzenleniyor.

Bu sebeple bizatihi web içinde bilginin sunumu ve bilgiye erişim gibi konuları gündemimize alan çalışmalar yapmak zorundayız. Yahoo ve Google gibi arama motorlarında karşımıza çıkan bilgiler, klasik ansiklopedilerdekinin aksine alfabetik bir sıra takip etmiyor. Bilgiler, alfabetik sıranın sağladığı eşit bir zeminde sunulmuyor. Peki sıralama nasıl yapılıyor? Mesela Yahoo, listelemede popülerliği esas alıyor. Yani en çok tavsiye edilen, en çok tıklanan bilgi kaynakları ilk sıralara yükseliyor. Bunun bilgiye erişimde bizi ne gibi bir durumla karşı karşıya bıraktığı üzerinde önemle durmamız gerekiyor.

Google ise aradığınız konuyla ilgili bilgi ve enformasyona rastladığı kaynakların ilk bine kadar olanını listeliyor. Ve size bir sayfada onarlı yirmişerli listeler hâlinde sunuyor. İlk sayfada yer alan on kaynak nasıl belirleniyor peki? Birincisi, kaynağın sizin aradığınız konu ismiyle ilgili açık seçik bir sunuma ve örtüşmeye sahip olması önemli bir etken. Ama bundan da önemlisi, popüler sitelerin ve kaynakların, daha önceden daha fazla tıklanan veri merkezlerinin ilk sıralara yükselmesi. Bir de ilk sayfalara bakmanın mutlak bir davranış olduğu dikkate alınırsa, internette bilgiye erişiminizin popülerlik kriteriyle doğrudan bağlantılı olduğu tespitini yapmak mümkün.

Aynı şey gazeteler için de geçerli. Mesela pek çok gazetede haber makaleleri ve köşe yazıları ilk sayfada bölümlendirilerek yer alıyor. Fakat “en fazla okunan”, “en fazla tavsiye edilen” gibi değerlendirme ölçütleri, haberi ve bilgiyi okuyucunun beğenisi-ne sunarak oylamaya tabi tutuyor. Web’de bilginin düzenlenmesinde en etkin aracın bu tavsiye yani popülerlik sisteminin olması, dolayısıyla bilgiye ve habere ulaşımında kitlelerin yönlendirici

ve belirleyici bir role sahip olması, bilginin malumâta evrilirken nitelik kaybettiğinin bir göstergesi.

Bir taraftan kitlelerin beğenisine, oylama, tıklama ve tavsiyesine emanet edilen bir bilgi ve haber sıralaması ile karşı karşıyayız. Diğer taraftan bu sıralamaların gerçekten, “Halk bunu istiyor” diyebileceğimiz ve halkın sağduyusunun yansıması olarak görebileceğimiz bir zeminde cereyan etmediğinin de farkındayız. Çünkü bazen, bir deli kuyuya bir taş atar, kırk akıllı çıkarmazmış şeklindeki kadim bilginin sayıca milyonlara evrilmiş hâlini görüyoruz net’te.

Bu yüzden arama motorlarındaki sıralamanın zamanın ruhunu okuyabileceğimiz araçlardan olduğu iddiası, bizatihi bu süreçlerdeki teknik kısıtlılıklar ve düzenlemeyi popülerliğe bağlayan manipülatif yönetsel mantık dikkate alındığında geçerliliğini yitiriyor.

Konfüçyüs’ün tuttuğu ip

Epigrafta yer alan, Konfüçyüs ile talebesi arasında geçen muhavereden anlıyoruz ki, malumatı bilgiye dönüştüren şey, bağlantılardır. Bu hikmetli sözü, *Ağ Toplumunun Yükselişi*² kitabının girişinde zikreder Manuel Castells. Bilindiği gibi WEB de NET de ağ anlamına geliyor. Çağımızı “ağ toplumu” olarak niteleyen Castells, bu alıntıyla ağın ucundan tutmanın, çağımızın nabzını tutmak anlamına geleceği çağrışımından istifade ediyor. Gerçekten de zengin bir çağrışımı var Konfüçyüs ile talebesi arasında geçen bu muhaverenin.

Aslında bilmek pek çok konuda malumat sahibi olmak değil, varlıkla ilgili bağlantılar kurabilmektir. Bu bağlantıların ku-

2. Manuel Castells, *Ağ Toplumunun Yükselişi/Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür*. Cilt 1, çev. Ebru Kılıç, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayinevi, 2013.

ruleşu esnasında aynı malumattan yola çıkılsa bile farklı bir resim ortaya çıkabilir. Bilim tarihinde sık telaffuz edilen bir söz, bu farklılığın sadece tasavvur düzeyinde kalmayacağına işaret eder: “Her kültür kendi gökyüzüne bakar ve her kültür kendi gökyüzünü yaratır.”

İşte bilgi üretimini sağlayan bu kavramsal şemaya paradigma denir. Thomas Kuhn, paradigmayı belirli bir bilim adamları topluluğunun paylaştığı ortak değerler, inançlar ve anlayışların oluşturduğu düzlem olarak tanımlamış ve bilgi üretimini mümkün kılan kavramsal şemanın, zaman içinde değişebileceğini vurgulamıştı. Varoluşla ilgili temel bilgi ve inançlardan yola çıkarak insan, evren ve toplum tasavvurunu mümkün kılan bir bilişsel çerçeve sunar paradigma. Aksi takdirde malumât kırık bir tespihin etrafa saçılmış taneleri gibi olur. Malumat yığını bir ipe dizmemizi sağlar paradigma. Dizilen ip ve tespihteki taneler farklı da olsa, bağlamak esastır bilgide. Arapçadaki ilim ve Türkçedeki bilgi kelimelerinin etimolojileri hep ilgi kurmak ve bağlamak köküne varır. Konfüçyüs’ün kastettiği de, kişiyi anlamla buluşturan böyle bir ip olsa gerektir.

İki yüzyıldır Batılı modern bilim paradigmasıyla kendi insan, kâinat ve yaratıcı tasavvurumuza dayanan paradigma arasındaki karşıtlık ve çatışmadan muzdaribiz. 18. yüzyıldan itibaren Batılı modern bilim paradigması, hâkimiyetini ilan etmişti. Ama bu ilan esnasında kendisini paradigmalardan bir paradigma olarak değil, gerçeği keşfedecek yegâne yöntem ve evrensel bilgiye giden yol olarak sunmuştu. Batı’nın askerî, siyasi ve iktisadi hegemonyası, Sanayi İnkılabı’yla birlikte bilimin teknolojiye ivme kazandıran yönünün ortaya çıkardığı göz kamaştırıcı “başarılar”la birleşince, Batılı modern bilim, insan ve kâinatla ilgili söz söyleyebilecek bir iktidar konumuna taşındı.

Esasında yaşanan iki büyük dünya savaşı neticesinde Aydınlanma ideallerinin yanı sıra bu paradigmanın evrenselliği de tartışmaya açıldı. Ama bu tartışma henüz sona ermiş değil; hâlâ bu

paradigmanın evrenselliğini sorgulamaya devam ediyoruz. Varlıkla ilgili temel ön kabullerde; insan, kâinat ve toplum hakkındaki bilişsel çerçevede Batılı epistemolojiden ayrıldığımız hususunu vurguluyoruz. Ama bunu yüksek sesle ve güçlü bir şekilde dile getirmemizi zorlaştıran ve eski hegemonik yapının üzerine eklenen yeni bir vasat daha ortaya çıktı günümüzde.

Artık Doğu/Batı, modern/geleneksel ya da Hıristiyan/Müslüman karşıtlığı değil günümüz epistemolojik tartışmalarına rengini veren. Nasıl küreselleşme var olan coğrafyayı ve siyasal yapıları imha ederek, yeni coğrafi ve siyasal egemenlikler inşa edilmesine yol açıtıysa, yeni bilgi teknolojileri de yeni epistemolojiler ortaya çıkardı. Castells o çağrışımı kullansa da yeni web epistemolojisi, Konfüçyüs'ün ucunu tuttuğu ve belli bir tasavvur bütünlüğü sağlayan ipe benzer anlamlı bir dizge sunmuyor bize. Bu sebeple, bilgiyi imandan ve ahlaktan farklı bir düzlemde görmesi mümkün olmayan Müslümanların, bilgiyi ve değeri kitlesel onaya bağlayan bu yeni epistemolojik hegemonyalar konusunda idrak ve şuur hâlinde olması gerekiyor.

KİTAP OKUMAYAN MİLLET E-KİTAP OKUR MU?

“Okudum bildim deme
Çok taat kıldım deme
Çün okudun bilmezsın
Ha bir kuru emektir”

Yunus Emre

Herkesin uyuyup sobanın söndüğü saatlerde, yorganın altına büzüşüp kitap okumaya çalışırken, dışarda kalan kolum buz kestiğinde kurduğum hayallerden biri, kitabı havada tutan ve yapraklarını benim komutumla çeviren bir mekanizmanın icadıydı. Böylece yatağımın içinde üşümeden kitap okuyabilecektim. Bu hayalimi daha önce anlatmış olmalıyım ki kızım endüstriyel tasarım okumaya başlayıp “Çok kolay anne, retinana ayarlı elektronik kitaplar tasarlarım inşallah” dediğinde çok şaşırdım. Benim için mekanik bir alet bile hayalken o dijital kitaplardan bahsediyordu. Tabii ki haklı. Zaman değişti. Artık binlerce kitabı, koskoca ansiklopedileri bir kitap ebadındaki e-kitap okuyucusuna yükleyip yolculuğa çıkabilmeniz mümkün.

Türkiye’de de artık hem dijital kitapların yayınlanma süreci hızlandı hem de dijital kitapları okuyabileceğiniz aletler (kindle, tablet vs.) piyasaya çıkmaya başladı (bilhassa 2010’dan iti-

baren). Bilgisayarınıza indirerek ya da online olduğunuz süreçte istifade edebileceğiniz dijital kaynaklar uzun süredir vardı. Son zamanlarda gündem oluşturan yenilik, bu dijital kaynaklara Türkçe yayınların da eklenmesi. Yani artık Türkçe kitapları da dijital olarak okumak mümkün olacak. Bir de bunlardan istifade etmek için bilgisayara ya da net'e bağımlı olmak zorunda kalmayacaksınız. Bedelini ödeyerek ya da bedava olanlarını indirerek aletinize istediğiniz sayıda yayını yükleyebileceksiniz.

Peki bu durum, “Kitap okumayan bir milletiz” yargısını ilgili ilgisiz herkesin dile getirdiği toplumumuz için bir kurtuluş ümididir midir? Bazıları buna, evet, diyor. Sanki tek sorun basılı kâğıtmış gibi dijital kitabın okumayla ilgili bütün sorunlarımızı çözeceği pembe hayaline kapılanlar var. Eğitimde bütün problemin bilgisayar kullanmakla çözüleceği ham hayali gibi bir hayal bu da.

Basılı kitabı okumayan neden dijital kitabı okusun? Bu sorunun cevabı bedava ya da daha ucuz olduğu için olabilir. Nitekim ilk dijital kitapların nasıl oluşturulduğuna bakarsak, bunun doğrudan doğruya herkesin ulaşımına açıklık ilkesinden hareketle gelişmiş olduğunu görüyoruz.

Gutenberg Projesi

Bugün çok gelişmiş bir proje olan ve telif hakkı zaman aşımına uğramış kitapları dijital alana aktaran Project Gutenberg, 1971’de Michael S. Hart tarafından kurulmuş olan en eski dijital kütüphane. Bu proje kendisini kültürel eserleri arşivlemek ve dijital hâle getirmek, “e-kitapların oluşturulmasını ve dağıtılmasını teşvik etmek” üzere başlamış bir gönüllü çaba olarak tanıtıyor. Çünkü kitapları mümkün olduğunca bedava ve hemen her bilgisayarda kullanılabilecek açık formatlı halde sunuyor. Çoğunlukla

İngilizce olan kitapların sayısı her geçen gün artıyor ve Fransızca, Almanca, Fince, Danca gibi dillerde yayınlar da bu proje içinde yavaş yavaş yerini alıyor. Adından da anlaşılacağı üzere matbaanın, bilginin demokratikleşmesine ve yayılmasına yaptığı katkı üzerinden yol alıyor bu girişim.

E-kitap bilgiyi kâğıt üzerindeki harflere değil, dijital ekranlara yansıtan bir teknolojinin ürünü. Gutenberg gibi projelerse bu teknolojinin yardımıyla kültürün aracısız yayılmasına katkı yaptıkları iddiasında. Ama bu teknolojiye erişimin de sosyo-ekonomik bir tabanı var. Diğer taraftan öğrencilerin ders kitaplarına bedava ulaşması yolunda çalışmalar var e-kitap dünyasında. Bir taraftan öğrenmeye ve bilgi üretmeye devam edebilmek, diğer taraftan da her gün katlanan hayat pahalılığı ile baş edebilmek... Bu iki baskı, öğrencileri ders kitaplarına ulaşmanın yeni yollarını bulmaya sevk etmiş olmalı. Bedava indirilen PDF formatında ders kitapları şeklinde çok pratik çözümler ortaya çıkmış bu arayışın sonucunda.

Bu konuda yaşanan devrim, var olan basılmış kitapları dijital hâle getirmekten ibaret değil. Çünkü yayıncılar basılmış kitaplar kadar ücret istiyor, e-kitaplar için de. Asıl değişiklik bizzat e-kitap olarak yayınlanacak metinler oluşturmak. Kapitalist sistem burada da kendisini göstermiş ve şöyle bir çözüm bulunmuş: Her iki veya üç sayfada bir yayınlanan reklamlardan elde edilen gelirle telif ücretleri ödeniyor ve öğrenciler dijital ders kitaplarından ücretsiz istifade edebiliyorlar.

Dijital dünyanın öğrencilere sunduğu imkanlar bununla da sınırlı değil. Pek çok süreli yayın artık dijital ortamda yayınlanıyor. Makale başına belli bir ücret ödeyerek okuyabiliyorsunuz. Pek çok akademik yayının PDF formatını online sitelerden –bazıları korsan da olsa– temin edebiliyorsunuz. Nadir kitapların dijital ortama aktarılmış kopyalarını yine ücret karşılığı temin etmeniz mümkün. Bir kaç yıl öncesine kadar ilgilendiğiniz konuyla ilgili yapılan tezleri CD olarak sipariş verebiliyordunuz. Ama

artık pek çok belge ortak dijital alanlara yükleniyor. Bu hizmetler okullarının kimlik numarasını ve şifresini girenler için ücretsiz olabiliyor. On yıl önce yurt dışına akademik çalışma için giden bir arkadaşım çalışacağı Osmalıca metinleri bir iki CD'ye kopyalayıp gitmişti. Böyle bir imkan olmasa fotokopilerin ağırlığı bagaj sınırını aşacak ve taşıma zorluğunun yanı sıra ekstra ödeme yapmak zorunda da kalacaktı havayollarına. Artık böyle bir kopyalamaya gerek yok, bütün bilgiler buluta yüklenebiliyor... Bunlar elbette büyük bir kolaylık sağlıyor, zaten okuyanlar ve kitabın talibi olanlar için.

Star yazarlar ve dijital kitap

Peki ilave bir okuyucu kazandırıyor mu dijital sistem? Bu soruya dünya çapında çok satan bir “star yazar” olan Paulo Coelho’dan olumlu bir cevap geliyor. Coelho, 2008’de Frankfurt Kitap Fuarı’nın açılışında yaptığı konuşmada, dijital ortamın kitabın geleceğine yaptığı olumlu katkıdan bahsederek herkesi şaşırtmıştı.

Coelho, e-kitabı bir fırsat olarak görüyor; düşüncelerini paylaşmak ve okuyucu ile iletişime geçmek için. Ve bu sebeple de pek çok kitabının digital formunu ücretsiz olarak yayınlıyor kendi sitesinde. Şaşırtıcı bir şekilde, bunun kitaplarının kâğıt baskısının satışını olumlu etkilediğini tecrübe etmiş. 1999’da Rusya’daki kitap satışlarına ivme kazandıran olay, *Simyacı*’nın korsan bir dijital versiyonunun yayınlanması olmuş. Bölgede 10 milyondan fazla kitap satılınca kendi “korsan” sitesini kurmuş: Pirate Coelho. Ve böylece bütün kitaplarını dijital olarak yayınlamaya karar vermiş.

Çıkan sonuç şu: Korsan ya da değil, dijital kitaplar basılı kitabın reklamı gibi işlev görüyor. Tüm dünyada 100 milyonun üzerinde kitap satışı olan bir yazarın tecrübesi bu.

1500 yıl boyunca kitabın bir bilgi kaynağı ve medya aracı olarak aşılamazlığını tecrübe ettik. E-kitaplar yavaş yavaş zemini kaplıyor ve yakın bir gelecekte basılı kitaba galip gelmeleri muhtemel. Web üzerinden kitap yayınlamanın üretim ve dağıtım masrafinin çok az olması, yeni bir paradigma değişimine yol açıyor. Müzik ve film endüstrisinde yaşanan paylaşım çılgınlığı telif hakları açısından sektörü zor duruma sokmuştu. Ama kitabın hazırlık maliyeti ile müzik ve film prodüksiyonlarınınkiler karşılaştırılabilecek boyutlarda değil. Bu sebeple Coelho, ön görüşünde haklı. Bu durum basın dünyası için yeni bir şans olabilir.

Fakat pek çok sanal kütüphane hiç de Coelho gibi düşünmüyor ve ciddi ücretler talep ediyor yayınladığı makaleler ve kitaplar karşılığında. Bu konuda hafızalarımızda iz bırakan bir hacker vakası yaşandı. Akademik bir veri tabanı olan JSTOR'dan 2010 yılında yapılan toplam 70 milyon download'un 5 milyonunu Stanford Üniversitesi'nden terk 24 yaşında bir genç olan Aaron Swartz gerçekleştirmişti. Bir MIT bilgisayarından sisteme giren Swartz, daha 14 yaşındayken internete erişimle ilgili teknolojik gelişmelere imza atmış bir internet aktivistiydi ve bilginin serbest paylaşımını ve sansürsüz erişimi savunuyordu. *Times* tarafından "internetin halk kahramanı" olarak nitelenen Swartz, 2011 Temmuz'unda federal hükümet tarafından hackerlık suçu nedeniyle tutuklandı. Eğer ispatlanırsa otuz beş yıl hapis cezasına çarptırılacaktı. Ama Şubat 2013'te intihar ederek yaşamına son verdi. İntihar haberine yakın tarihlerde JSTOR'un yaptığı bir açıklama oldukça ilginç bir durum arz ediyor. Sadece üyelik karşılığında makale veri tabanının bir kısmını ücretsiz kullanıma açtığını duyurdu JSTOR yetkilileri. Swartz sanki yaşamıyla başaramadığını ölümüyle bir ölçüde başarmış gibi denilebilir.

Neticede okuyucu için bedava erişim elbette önemli bir fırsattır. Ama okuma sadece ekonomik parametrenin belirlediği bir eylem değildir ki bedava erişimle herkesi iyi okuyucu-

lar yapabilelim. Bu nedenle e-kitabın tatlı hülyasına kapılanların unuttuğu çok önemli bir husus var: Okuyan için şekil değil muhteva önemlidir. Zaten okumayacak olan içinse bedava ve bir tık uzağında duran hazine değerindeki kütüphane hiçbir anlam ifade etmeyebilir.

DİJİTAL OKUMA: HIZDA YİTİRİLEN DERİNLİK

“Ben hızlı okuma kursuna devam ettim ve *Savaş ve Barış*’ı yirmi dakikada okumayı başardım. Anladım ki kitap Rusya’yla ilgiliymiş.”

Woody Allen

Üniversite mezunu bir genç, 750 kelimelik bir yazımı, çok uzun bulduğu için okuyamadığını söylemişti. Onun bu şikayeti üzerinde uzun süredir düşünüyorum. Siyasetle doğrudan ilgili bir gençti ve yazının başlığında başbakanın ismi geçiyordu. Yani ilgi ve motivasyon açısından bir sorun yoktu, yazının dili ve akıcılığına dair bir eleştirisi de... Aktif bir Twitter kullanıcısı olduğunu bildiğim gencin bu okuma güçlüğüne, daha doğrusu yazı boyutuyla ilgili eleştirisini dijital medyaya muhatap olmasıyla bağlantılandırmak için müneccim olmaya gerek yok. Yazının web sitesindeki tasarımı ikinci sayfayı tıklamayı gerektirecek şekilde, akıllı telefon uyumlu versiyonunda ise ekran kaydırmaktan bıktırarak uzunluktaydı.

Uzun yazı okuyamama ile hareketli, bol linkli dijital metin okuma arasında bir bağlantı olabileceğini düşünen ilk ve tek

yazar ben değilim elbette. Sezgisel olarak bunu fark eden köşe yazarları zaten bir uyarılama yoluna gidiyor hızla. Köşe yazıları günden güne kısalıyor. Çok kısa bir yazıya bile ara başlıklar atılıyor. Twitter cümleleriyle yazmazlarsa okunacaklarından neredeyse emin olamıyor köşe yazarları. Zaten çoğunlukla sadece başlıklar okunuyor.

Diğer uçtaysa “-mektedir, -maktadır” üslubu denilebilecek, tatsız ve kuru bir ifadeye mahkûm akademik dil var. Ve dünyada “hiper-metin”le muhataplığın akademik yazarlığın geleceğini nasıl etkileyeceği yine akademi düzeyinde tartışılırken, bizim akademisyenlerimiz bu kuru, soğuk ve dolaylı dili, “bilimselliğin” gereği, hatta bazen yeter şartı zannedebiliyorlar.

İngiliz edebiyatı hocası Prof. Katherine Hayles bu konuyla ilgileniyor uzun süredir. Dijital teknolojinin okuma, yazma ve konuşma becerilerimiz üzerindeki etkilerine odaklanan çalışmaları var. Okumadığından şikâyet ettiğimiz gençler pek çok dijital metin okuyor, hatta dijital ortamda yazıyorlar bile. Pe-ki, iş, basılı metne gelince neden bir isteksizlik ve intibaksızlık söz konusu?

Prof. Hayles, bir öğretmenin eğitimde başarılı olabilmesi için öğrencinin durduğu yerden başlaması gerektiğine dikkat çekiyor; onların olmasını umduğumuz ideal noktadan değil. Dijital kuşak hızlı intibak edip çabuk dikkati dağılan bir kuşak. Çünkü hiper-metin okumaya alışık. Sürekli değişen, linklerle oradan oraya savrulan bir dünyası var onların okuma sürecinin. O halde iyi metinleri ve edebiyatı da böyle bir formatta sunabilir miyiz bu kuşağa diye düşünmeliyiz. Yazılı metinler sıkıcı geliyor. Bu öğrencilere bizim edebî metinlerden aldığımız hazzı ve duyduğumuz ilgiyi nasıl geçirebiliriz? Bu sorudan yola çıkıyor Prof. Hayles.

Henüz bu soruya verilmiş net cevaplar yok, ama dijital ortamın okuma alışkanlıkları bakımından ortaya çıkardığı duruma iki farklı açıdan yaklaşım mevcut. Biri Prof. Hayles gibi ortamı

verili kabul edip, bunu avantaja dönüştürebileceğimizi savunan görüş, ki bu yaklaşım bir açıdan James Sosnoski'nin ta 1999'da ortaya attığı "hiper-okuma" kavramına dayanıyor. Okuyucunun yönlendirdiği, ekran bazlı, bilgisayar destekli okuma. Google'da- kine benzer aramalar, anahtar kelimelerle filtreleme, hiperlink, "otlanmak" yani uzun bir metinden bir parça okumak, parçala- mak... Buna yan yana koymayı da ekleyebiliriz. Yani birçok açık pencere arasında pek çok metni bir arada okumak, daha doğ- rusu pek çok metne ve görüntüye göz atmak. Hiper-okumanın tipik bir basılı metni okumaktan farklı olduğu ve beynin farklı bölgelerini çalıştırdığı yolunda nörobilim araştırmaları var. Bu- nu olumsuz bir gelişme olarak görmeyenler, "Hiper-okumayı derinlikli okuma ile nasıl destekleyebiliriz" meselesi üzerinde yoğunlaşıyorlar.

Diğer taraftan sözden yazıya geçiş nasıl birtakım hasletlerin kazanılmasına, bazılarının da yok olmasına yol açıtıysa, dijital kül- türün de birtakım hasletlerin kaybolmasına sebep olacağı endi- şesini taşıyanlar var. Prof. Susan Greenfield, Nicholas Carr gibi isimler, "Google bizi aptallaştırıyor mu?" şeklindeki başlıklardan da anlaşılacağı üzere dijital ortamın hız ve sıklıkla malul olduğu, derin okumayı ve derin düşünceyi engellediği tespitini yapıyor. Yani mesele sadece niceliksel bir okuma meselesi değil.

Sadece niceliksel olarak bakıldığında bile çocukların ve genç- lerin okuma yazmayla ilgili ciddi sorunları olduğu görülüyor. Ve bu sorun sadece bize özgü değil. Amerika'da özellikle dijital tek- nolojilerin yaygın bir şekilde kullanılmaya başlanmasıyla birlikte sorunun daha da kötüye gittiği, okuma yazma oranlarında ciddi bir gerileme görüldüğü tespitini yapıyor uzmanlar.

Barry Sanders ise meselenin niteliksel yönüne çekiyor dikka- timizi. Dilimize *Öküzün A'sı* diye tercüme edilen kitabında, Ame- rikan gençliğinin okur yazarlığındaki sorunları doğrudan kişilik gelişimindeki olumsuz sonuçlara da bağlayan bir analiz yapıyor. Harflerin gövdesine yüklenen seslerin soyut düşünce ve vicdan

gelişimini olumlu etkilediği, görselliğin hâkim olduğu yeni dijital ortamların ise derin düşünce ve vicdan gelişimini olumsuz etkilediği görüşünü örneklerle temellendiriyor kitabında.

Dijital ekranda “öğretmen”in yeri

Bugünkü uygulamada, derste mesajlaşma, internet üzerinden oyun oynama gibi dezavantajlarına, yani dikkati dersten ve öğretmenden uzaklaştıran boyutlarına vâkıfız yeni teknolojilerin. Ama öğrenme sürecinin bizzat doğasını, zihnin kognitif yapısını nasıl değiştirdiğine/değiştireceğine dair bir fikrimiz yok.

Öğrenmede materyal, öğrenci ve öğretmen arasındaki ilişki elbette dönemden döneme değişmiştir. Mesela sözlü kültürde öğretmen ile öğrenci arasında bire bir ilişki söz konusudur. Taliptir öğrenci; zaten talip olmayan da zorunlu eğitime tabi tutulmaz. Böyle olunca musikide *fem-i muhsin*'den, dinî ilimlerde ilmiyle âmilden, manevi alanda da hâl ehlerinden talim ve terbiye görülür. Bizim tarihsel tecrübemiz üzerinden anlamaya çalışırsak süreci, kitap bile ikincil bir unsurdur eğitim öğretimde. Zira İslam medeniyetinde bilginin ulaştırılmasında insan (âlim-arif) her zaman merkezî yerini korumuştur.

Son birkaç yüzyıldaki gelişmeler bilginin aktarımında ve eğitim öğretimde kitabı merkeze taşıdı. Günümüzdeyse neredeyse yazılı ve basılı kitabı ortadan kaldıracak dijital teknolojilerin eşliğinde görselliğin hâkim olduğu yeni bir vasat var karşımızda. Pe ki bu durumu bizi daha ileriye götürecek bir gelişme olarak mı görmeliyiz hiç tartışmaksızın? Teknolojinin nötr olduğunu, aynen bir bıçak gibi insan öldürmek için de bir yetimin karnını doyuracak ekneği dilimlemek için de kullanılabileceğini söyleyenleri duyar gibiyim. Teknolojinin mahiyeti ve belirleyiciliği, üzerinde durulması gereken ayrı ve derin bir konu.

Ama dijital teknolojinin zihnin yapısını, bilişsel süreçleri doğrudan etkilediğini ortaya koyan araştırmalar var hâlihazırda. Mesela internet hızlı dikkat geliştirme için, bir alandan diğerine hızlı geçiş için uygun bir ortam; ama diğer taraftan bu vasat, derin düşünceyi zorlaştırıyor. Uzun metinlere sabredemeyen, hızla intibak edip hızla sıkılan, 140 karakteri algılamaya ayarlı zihinleri Shakespeare gibi klasik metinleri okumaya ikna etmenin artık mümkün olmadığına kani olan edebiyat hocaları da var. Prof. Katherine Hayles, hayıflanmaktansa dijital kuşağın kendine uygun nasıl bir edebiyat üreteceğine odaklanmak ve bunun üzerinden yol almak gerektiği kanaatinde. Yani artık tuğla gibi kitapları klasik diye okumak zorunda bırakılmamalı öğrenciler. Zaten isterseniz de başaramazsınız. Genç kuşak kendi kısa, vurucu ifadelerinden yeni bir edebiyat üretecekler ona göre.¹

Sürece olumlu bakan Hayles'in aksine, bir psikolog olan Sheerry Turkle, öğrencinin power-point sunum yapabilmesi, daha iyi öğrenmiş olduğu anlamına gelmez, diyor.² Öğretmenin ders anlattığı sırada bile malumata online ulaşabilen bir öğrenci kitle-si söz konusu olduğuna göre, aslolan, öğrenciye öğrenmeyi, düşünmeyi, insan olmayı öğretmektir, Turkle'e göre. Ama bu zorlu bir süreç. Çünkü sürekli "Google"layan, mesajlaşan bir kitlenin dikkatini çekmek çok özel bir çaba gerektiriyor.

Diğer taraftan öğretme işinin malumat aktarmanın ötesine geçmesi gerekiyor. Çünkü daha sizin ağzınızdan çıkmadan mesela Wikipedia'dan o malumata erişebiliyor öğrenci.

Peki bu erişim onu daha bilgili kılıyor mu? Bilgi nedir, malumat nedir soruları devreye giriyor bu soruyla birlikte. Bu konu da dijital teknolojinin malumata erişimde sağladığı kolay-

1. Katherine Hayles, *Electronic Literature: New Horizons for the Literary*. Indiana: Notre Dame University Press, 2008.
2. Sheerry Turkle, *Alone Together: Why We Expect More from Technology and Less from Each Other*. NY: Basic Books, 2012.

lıklar üzerinden, ama buna mukabil sap ile samanın aynı tabakta servis edilmesi nedeniyle niteliksel bir ayırım yapılmadığında ciddi bir karmaşaya sebebiyet vermesi üzerinden de ayrıca ele alınmalı.

Bu noktada benim dikkat çekmek istediğim husus, malumatın bir yığın hâlinde sunulduğu dijital ortamdan nasıl istifade edileceğiyle ilgili pratik problemlerden öte bir mesele: Bizzat bilgiye yaklaşımda meydana gelen değişimler ve eğitim süreçlerinde öğretmenin/hocanın/insanın rolünün nasıl konumlandırılacağı. “Allame Google” bu kadar çok şey bilirken yeni dijital teknolojilerle ilgili yeterli donanıma bile sahip olmayan bir öğretmenin yeni eğitim süreçlerinde yeri ne olacak?

Esasında yapılan araştırmalar, öğretmene yapılan yatırımın, teknolojiye yapılan yatırımla karşılaştırılamayacak kadar yüksek oranda olumlu geri dönüş sağladığını gösteriyor. Ama görünen o ki, çağdaş teknolojiye uyum konusunda çok hızlı ve ileri bir adım atmak hedeflenirken, öğretmenlerin kalitesini ve çağdaş teknolojiye uyumunu artırıcı girişimler üzerinde pek durulmuyor. Maaşların yetersizliğinden, meslek prestijinin kaybolmasına ve meslek içi eğitim eksikliğine dek öğretmenleri dijital kuşağı eğitebilecek donanımdan yoksun bırakan pek çok faktör var.

Kitabın bile eğitim öğretimde ikincilliği düşünüldüğünde, sanki çocuk ve gençleri dijital aletlerin terbiyesine emanet edecekmişçesine öğretmeni ikinci plana atan eğitim projelerine biraz eleştirel bakılması gerekiyor.

Woody Allen’ın “Ben hızlı okuma kursuna devam ettim ve *Savaş ve Barış*’ı yirmi dakikada okumayı başardım. Anladım ki kitap Rusya’yla ilgiliymiş” sözü, hız ve derinlik arasındaki ters ilişkiyi esprili bir şekilde ifade ediyor. Aynı durum yeni dijital ortam için de geçerli. Bu sebeple dijital ortamın görsel ve hızlı dünyasının ortaya çıkardığı vasattaki problemler, “Gençler bilgisayar oyunları ile oyalanıyor ve kitap okumaya vakit bulamıyor” şikâyeti düzleminde ele alınamayacak bir nitelik taşıyor.

Peki Woody Allen'ın esprisine Yunus Emre'nin "Okumanın manası kişi Hakk'ı bilmektir" esprisini de eklersek mesele nereye doğru gider? Teknikle sınırlı bir alandan ontolojinin alanına doğru yol alırız bu espriyle birlikte. Ve okumanın bu yeni halleri üzerinde tasvir, tahlil ve tefekkür etmek; "okuma"nın yazılı, yazısız türlü katmanlarına dikkati çeken, sözü (kelamı) yüce kabul eden bir dinin mensupları olarak, belki de bu çağda vermemiz gereken en önemli sınavdır.

BİLDİĞİMİZ KİTABIN SONU

İmam Gazâlî, yıllar süren eğitiminden dönerken, içinde bulunduğu kervan haydutların saldırısına uğrar. Haydutlar, kervandaki kıymetli eşyaların yanı sıra onun kitaplarını ve defterlerini de gasp eder. Kitap ve defterlerini geri isteyen Gazâlî'ye haydudun verdiği cevap hayrete şayandır: “Nasıl olur da ilim tahsil ettiğini iddia ediyorsun? Baksana defterlerin elinden alınınca hiç ilmin kalmıyor.” Kitaplarını ve defterlerini geri alan Gazâlî, bilginin üst üste yığılan bir şey olmadığını o an idrak eder ve memleketine döndüğünde bilgiyi gönlüne nakşetmenin derdine düşer.

Son zamanlarda kitaplarla aramdaki münasebeti sorgulama-yol açan birtakım alışkanlıklar kesbetmeye başladım. Artık pek çok makaleyi PDF olarak indiriyorum. Online kütüphanelerin özellikle ücretsiz hizmetlerinden yararlanıyorum. Bilgisayarımda da bir kütüphanem var. Klasörlerim kitaplık rafları gibi konusuna göre tasnif ediyor metinleri. Bu “kitaplarım”ı okurken Word’un altını çizme, kenarına not alma gibi imkânlarını kullanmaya henüz elim varmıyor. Bilgisayarda ayrı bir dosya açıp alıyo-

rum notlarımı. Bazen de defterime kaydediyorum çok önemlilerini. Yani bilgisayarımda kayıtlı kitap ya da makalelerime şöyle göz atan biri, onları okumuş olduğumu anlayamaz. Çünkü benden bir iz yok üzerlerinde. Bir iki yıl önce de e-kitap okuyucu kullanmaya başladım. Özellikle seyahatlerde tek bir alete onlarca kitap yükleyip yanıma alabiliyorum. Üzerini çizip notlar alsam ve Word dosyasına aktarmayı yeni yeni uygulamaya başlasam da ekrandan okuduklarımın kağıt üzerinden okuduklarım kadar kalıcı olmadığı şeklinde bir hissiyatım var.

Halbuki kitaplarım öyle mi?

Ben kitabın sayfalarına notlar alarak, çizerek, hırpalayarak okumayı severim. Tabii ki bazı kitaplar vardır, hızla okuyup hiç yıpratmadan bir kenara bıraktığım. Ama elimde çok dolaşan kitaplar hemen belli olur. Yıllar önce çizdiğim satırları, aldığım notları sonradan anlamlandırmaya çalışmak bazen canımı sıkarsa da düşünsel serüvenimi takip etme imkânı verir bana. Yani kâğıdın üzerine dizilen harflerin büyüğünden, raflarda dizili kitap ciltlerine dokunmanın hazzından, üzerine çize çize, kenarına yaza yaza kitap okumaktan vazgeçmem mümkün değil.

Bir de üzerinde başka gözlerin gezmiş olduğunu bildiğim, özel kişilerin notları ve işaretleri olan kitaplar vardır. Onların kıymeti, içinde yazılanın ötesindedir. Ve onlar sadece bir kitap değildir benim için. Bazen bir satırda derinleşen bakışımın yazanla ve benden önce okuyanlarla birleştiği anlara götüren derinlikler kazanır kitap. Bütün bunlar kitabı, “hayatı okumak”, “bir tek kitabı daha iyi okumak için bütün kitapları okumak” gibi ifadelerde kendisini gösteren bir mertebeye çıkarır benim için. İki kapak arasına yerleştirilmiş kâğıt yapraklardan ibaret olmaz artık kitap.

Her daim şu hakikati anlatır bu tür okumalar: Kitab’ında kaleme ve yazdıklarına ant içilen, vahyin ilk emri “oku” olduğu halde peygamberi ümmî olan bir dinin mensubuyuz. “Başlangıçta logos/kelam vardı” diye buyrulan İbrahimî geleneğin devamı

olan bir vahye muhatabız. Bu sebeple kitap, yazı ve metin, bizim için, Gutenberg sonrası iki kapak arasına kaydedilmiş bir şey ya da yazarın otoritesinin ve özgünlüğünün bir tezahüründen ibaret değildir. Elbette bizim için de bir otoritesi var kitabın. Halk arasında “kara kaplı” ifadesiyle karşılık bulan metin ve kitap, bizim için Kur’ân’a nispet edilmesi ve oradan kaynaklanması sebebiyle kendinden bir otoriteye sahiptir. İsmail Kara’nın vurguladığı gibi metin ve kitap, bu “kendinden otorite”nin “devamında da toplumsal/insanî diyebileceğimiz ilavelerle büyüyen, yükselen mühim bir değere ve kurucu, sürdürücü bir iksire sahiptir. Çünkü söz/kelam oradadır.”¹

Şerh ve haşiye geleneği kitaba/metne bu toplumsal/insanî ilaveleri yaparken, metinleri güncellerken kendini bir ilim çevresine ait kılma işlevi de görüyordu. Yani bir metin hiçbir zaman bitmiş bir metin değildi. Modernleşme döneminde özgün ve telif olmadığı iddiasıyla bu şerh ve haşiye geleneğini eleştiren ve ilim geleneğimizi yok sayan bir yaklaşım hâkim oldu. Halbuki günümüz postmodern kültüründe dijital ortamın mümkün kıldığı katılımcı ve paylaşımcı metin, yeniden gündemde. Bu tarihsel sürecin arka planını irdelemenin ve şerh ve haşiye üzerinden gelişen ilim geleneğinin kıymetini takdir edecek çalışmaların gereğine, sadece işaret etmekle yetinelim.

Kitapla olan münasebetimizin böyle bir arka planı var, ama matbaa bize gecikerek gelmiş olsa da okur, yazar ve metin ilişkisini dönüştüren Gutenberg dönemini biz de tecrübe ettik. Yani, Batı kültüründe, Ortaçağ’ın sonunda ortaya çıkan ve modern bir figür olan yazar, bizde de 19. yüzyılda ilk örneklerini vermeye başladı. Esasında “author/yazar”, İngiliz ampirizmi, Fransız rasyonalizmi ve Reformasyon’un kişiye olan inancı ile birlikte dünya sahnesine çıkar. Pozitivizmin ve kapitalist ideolojinin

1. İsmail Kara, *İlim Bilmez Tarih Hatırlamaz: Şerh ve Haşiye Meselesine Dair Birkaç Not*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2011.

verdiği ivme ile yazarın kişiliği merkeze oturur ve metnin oluşturulmasında otantiklik ve özgünlük gibi yazarı otorite, kitabı da bitmiş ve bütünlüğü olan bir metin kabul eden yaklaşım hâkim olur.

Günümüzde ise “author”/yazar, yerini “writer”/yazar’a bırakırken, konuşanın yazar değil dil olduğu vurgulanmaya başlandı. Roland Barthes 1960’larda “yazarın ölümü”nden bahsederken bu gelişmenin ön haberini veriyordu.²

Rönesans’tan beri Batı kültüründe iletişim, matbaada basılmış kitabın sembolize ettiği, mekanik olarak üretilmiş kitle-sel metinlerle sağlandı. Fakat bugün internet, dijital teknoloji ve elektronik medyadaki gelişmeler, bu iletişim türünün sonuna geldiğimizin işaretlerini veriyor. McLuhan, son beş yüz yıllık dönemi tanımlamak için “Gutenberg Galaksisi” tabirini kullanmıştı.³ Bu galakside metinde orijinallik, bireysellik, özerklik ve denge aranıyordu ve bir kompozisyon bekleniyordu yazardan.

Halbuki matbaa öncesi dönemde, yeniden yaratıcılık, kolektiflik, bağlamsallık ve gelenekselliği bir metinden/performans-tan beklenen. (Edebî ve dinî eserler sözlü olarak aktarılıp okunuyor, yazma kitaplar da zaten sesli okunmak için kaleme alınıyordu). Dijital teknolojiyle birlikte matbaa öncesi sözlü kültürün esneklik ve katılımcılığına yeniden dönüldüğü, iki kapak arasına yerleştirilmiş ve bu sebeple bütünlüğe ulaşmış olduğu düşünülen metni yazarın otoritesini kaybettiği düşüncesinde olanlar, matbaada basılmış kitabın egemen olduğu dönemi “Gutenberg parantezi” olarak tanımlıyorlar. Parantez kapandıktan, yani dijital teknoloji dönemine geçildikten sonraki metinlerin temel özellikleri ise örnekleme, ödünç alma, yeniden şekil verme, aşırma, ot-

2. Roland Barthes, “The Death of the Author”. İngilizceye çeviren: Richard Howard, <http://evans-experientialism.freewebspace.com/barthes06.htm>.
3. Marshall McLuhan, *The Gutenberg Galaxy: The Making of Typographic Man*. Toronto: University of Toronto Press, 1962.

lanma, karıştırma, yeniden bağlama yerleştirme gibi internetin, dijital kültürünün mümkün kıldığı eylemler.

Matbaadan önce kitapların elle yazıldığı dönemde bir müstensih, bir eserin nüshasını çıkardığında metne müdahale eder, bir şeyler ekler, bir şeyler çıkarır ve böylece ortaya çıkan eser, yazar ile istinsah eden arasında bir uzlaşının ürünü olurdu. Bu sebeple, bir yazmada orijinali aramaktansa bu değişkenlik ve esneklikten istifade etmek daha anlamlıydı.

Matbaaysa hem yazılanları iki kapak arasına toplayarak metnin otantikliğini sağladı, hem de standart çoğaltma ile kitabı kitleselleştirdi. Bu, bazılarınca bilgiye ulaşmada demokratikleşme olarak görülse de kitap, kapitalist piyasada bir ürün olma yolunda ilerledi. Günümüzde matbaada basılan kitaptan bilgisayara doğru geçiş yaparken, aynı zamanda hiyerarşik toplumsal düzenden “ağ kültürü” dediğimiz şeye de geçiş yapıldığını söyleyerek bu yeni dönemi büyük bir sevinçle karşılayanlar var. Mesela sözlü kültür üzerine ilk kapsamlı çalışmayı yapan Walter J. Ong, dijital teknoloji dönemini sözlü kültürün ikinci dönemi olarak niteliyor.⁴ Gerçi Ong bu değerlendirmeyi yaptığında (1980’lerin başında) iPad’ler, iPhone’lar ve sosyal medya yoktu. Şimdi olsa aynı değerlendirmeyi yapar mıydı bilmiyoruz.

Ama dijital teknolojinin imkân sağladığı yeni metin türünü, yani hiper-metni, Gutenberg galaksisindeki metne göre tercih edilir kılan özellikler olarak şunları sayıyor konuyla ilgili fikir serdedenler: Hiper-metinde okuyucu aktiftir; metin akışkan, çoklu ve değişkendir; sabit ya da tek değildir; çok merkezlidir; başı ve sonu yoktur; network hâlinindedir; hiyerarşik değildir, demokratiktir. Sözlü kültürde var olan esneklik ve katılımcılığa benzer bir özelliğe sahip olması nedeniyle hiper-metni kutsayanlar, edebî metinleri de birer data gibi dijitalleştirmenin bize

4. Walter J. Ong, *Sözlü ve Yazılı Kültür: Sözüñ Teknolojikleşmesi*. Çev. Se-ma Postacıoğlu Bonan, 6. basım, İstanbul: Metis Yayınları, 2012.

neleri kaybettireceği konusunda uyarılarda bulunanlara kulaklarını tıkıyorlar. Edebiyata, felsefeye, dinî metinlere dijital veri (data) muamelesi yapmanın bizi sözlü kültürün zenginlik ve esnekliğine mi ulaştıracağı yoksa bilgisayarın ara yüzüne mi hapsedeceği meçhul.

Bu tartışmalarla ilgili yüzeysel bir fikir sahibi olmak bile kitabın dijital ortama taşınmasının, kâğıdın pütürlü yüzeyine ve kitabın cildine nostaljinin ötesinde bir yaklaşımla ele alınması gereken önemli bir mesele olduğunu gösteriyor. Bu açıdan elbette ciltli kitaba ağıt yakanlarla beraberim ben de. Çünkü insanın alışkanlık kesbettiği şeyleri bırakması zordur ve eşyayla ünsiyet kurmak önemlidir. Ama şunu da unutmamalıyız ki, eşyayı fetişleştirmeye varmadığı sürece kabul edilebilir bu ünsiyet. Kitabı ek-randan da okuma konusunda perhizkâr davranmayışımı bu anlayışla açıklıyorum kendime. Ama bu, her gün hızlanan teknolojiye ayak uydurmak için telaşa teslim olduğum anlamına gelmiyor. Hızın hâkim olduğu bu alanda hem basirete hem ferasete ihtiyacımız var. Çünkü yeni teknoloji, kitap, metin, yazar, okuyucu ilişkisini değiştirirken esasında bilgi, değer anlayışımızda da değişimlere yol açıyor.

İKİNCİ BÖLÜM

DİJİTAL ÇAĞDA GÖREN KİM, GÖRÜNEN KİM?

DİJİTAL ÇAĞDA GÖREN KİM, GÖRÜNEN KİM?

“Ne zaman ki Musa, mikatımıza geldi, Rabbi ona kelimıyla ihsanda bulundu. ‘Ey Rab-bim, göster bana kendini de bakayım sana’ dedi. Rabbi ona buyurdu ki, ‘Beni katiyen göremezsin ve lakin dağa bak; eğer o yerinde durabilirse, sonra sen de Beni göreceksin.’ Daha sonra Rabbi dağa tecelli edince onu yerle bir ediverdi, Musa da baygın düştü. Aylıp kendine gelince, ‘Sen sübhansın, tevbe ettim, Sana döndüm ve ben inananların ilkiyim’ dedi.”

A'râf suresi, 143

Her gün yüzlerce fotoğraf ve hareketli görüntü insanlığın içinde bulunduğu sefalet ve şiddeti gözler önüne seriyor. Fakat bu bizi gün geçtikçe daha az etkiliyor. Her birimiz samimi olarak kendimizle yüzleşelim. Gazze’de bir açık hava hapishanesinde yaşayan Filistinlilere, 12 Ocak 2010’da Haiti’de meydana gelen depremde ölen yüz binlere, biraz daha eskiye gidelim, 1989’da Ruanda’da iki kabilenin dünyanın gözleri önünde birbirini katledişine... Tüm bunlara, evet üzüldük. Ama tepkimiz, o görüntülerdeki vahşetin hak ettiği kadar değildi. “Peki neden?” diye so-

ralım Virginia Woolf'un sorduğu gibi biz de: Biz canavar değiliz, peki insan olmamıza rağmen neyle ilgili bu tepkimiz ya da tepkisizliğimiz? Woolf'un cevabı, bu başarısızlığın tahayyülle, empatiyle ilgili olduğu yolundaydı. Tahayyülü ve empatiyi iptal eden ise acıya seyirci olmamız ve görüntü bombardımanı altında kaldığımız için gördüklerimize yabancılaşmamız. Çünkü gerçeğin muhayyilemize transfer edilebilmesini sağlayan süreç, aşırı görüntü üzerinden yok oluyor.

Her şeyin tele-vizüel hâle gelmesi, görüntüyü gerçekten koparan bir işlev görüyor. Bir taraftan gördüklerimizin gerçekliğini hissedemez oluyoruz, Gazze ve Filistin örneğinde olduğu gibi; diğer taraftan ise gördüğümüz her şeyin "gerçek" olduğu fikri ile aldatılıyor. Reality show diye bilinen program türleri bu aldatmanın gerçekleştiği zeminler. Mesela son günlerde ekonomik kriz nedeniyle ucuz program peşinde olan televizyon kanallarının çok rağbet ettiği "Yemekteyiz" gibi programlar. Oradaki, mesela "Ayşe Hanım"ın hayatının kendi gündelik hayatımızdan daha gerçek olduğu inancı hasıl oluyor bizde. Magazin programlarının müdavimi olan starların hayatlarına, evlilik veya yemek programındaki Ali Bey, Ayşe Hanım da dâhil olunca, bu görsel hayatlar kendi hayatlarımızdan daha gerçekmiş gibi görünmeye başlıyor.

"Aman canım, film işte" yargısı söz konusu değil artık. Tam aksine, bu görsel hayatlarla karşılaştırıldığında kendi gündelik hayatımız basit görünmeye başlıyor. 2004 yılında "Gelinim olur musun?" yarışması katılımcılarından Semra Yücel, bu yer değiştirmenin en bariz örneklerinden biridir. Semra Hanım, oğluna gelin beğenen çaçaron kaynana rolünü oynadığı bir yarışmada sergilediği imajını, hakikati yaptı hayatıyla. Yani gerçeği, görüntüsünün/televizyondaki imajının bir kopyası hâline geldi. Gerçek hayatında daha önceden nasıldı hiç bilmedik; ama şöhret basamaklarını hızla tırmanıp aynı hızla unutuluşun çukuruna düşüşe tahammül edemeyen ve intihar eden oğlunun ardından ekranlara

konuk olan Semra Hanım, yarışma öncesinin “annesi” değil, Kaynana Semra Hanım’dı. “Gerçek Semra Hanım” diye biri var mıydı? Yoksa biz gerçek ile fantezi, orijinal ile simülasyon arasındaki çizgiyi ayırt edemez hâle mi geldik? Bu örnek, gerçek ile imajın yer değiştirme/kaynaşma/eklemlenme ilişkisi içinde olduğunu gösteriyor. Yani Zizek’in işaret ettiği gibi kurgu, “gerçekten ayırtılamaz” bir halde artık.

Bu örnekler de gösteriyor ki, çağdaş telekomünikasyondaki gelişmelerin, siber uzay, internet, cep telefonu, web kamera gibi yeni tekniklerin hayatımızı nasıl değiştirdiği; gerçeklik algımızda, anlam dünyamızda nelere yol açtığı ciddiyetle ele alınmalı. Gerçi teknoloji ve insan arasındaki ilişki kadim bir ilişkidir. İnsanın aletle ilişkisinde, zamanımızdaki tecrübeyi geçmiştekenden farklı kılan husus, aletin insana galebe çalmasıdır. Böyle bir tespit yapıyor pek çok sosyal bilimci. Aletin insan için olduğu ve ahlaki çerçevenin/ dinin, insanı merkeze alarak aleti sınırlandırdığı bir durumdan, aletin her şeye egemen olduğu bir döneme doğru geçiş yaptık. Pek çok bilim kurgu filmi, bunun nereye doğru evrilebileceğinin işaretlerini veriyor. *Matrix*, *Ben Robot*, *Yapay Zekâ* vb. sinema filmleri makine-insan arasındaki sınırın aşılmasının ve makinelerin insan hayatına ve aklına hâkim olma ihtimalinin bizi nasıl bir dünya ve hayatla başbaşa bırakacağını konu alıyor.

Bu anlamda kameranın insan hayatına girişiyle birlikte görme/görülme gibi felsefî boyutu da olan kadim meselelerin, mahremiyet/ifade hürriyeti gibi hem eskiden beri var olan, ama aynı zamanda çağdaş insan hakları diline de tercüme edilebilecek sorunların nasıl bir değişim geçirdiğini tespit etmek önemli.

Görme ve görülenin metafizik bir boyutu vardır esasında. Mesela, Yaratıcı’nın görüntü ile temsilinin yasaklanmış olması, doğrudan bir gönderi ile değil, semboller yoluyla temsil edilebilmesi de hakikat-görüntü arasındaki ilişkiyi metafizik ve felsefî boyutta açıklayıcı bir örnektir. Hem Kitâb-ı Mukaddes’te hem Kur’ân’da anlatılan bir kıssa vardır. Hazret-i Musa, Tanrı’yı gör-

mek ister. Kitâb-ı Mukaddes'teki kıssaya göre Tanrı tecelli edince çalı yanar; Kur'ân'daki kıssaya göre ise tecelli, dağın parçalanmasına yol açar. Yani Hak, görüntüye (imaja) hapsedilemez.

Panoptikon

Yaratan kendisi görülmediği halde her şeyi Gören'dir. Görenle görülen arasında hiyerarşik bir ilişki vardır. İnsanlar arasında da "göz"ün denetleyici etkisi nedeniyle görülenin hep hiyerarşik olarak aşağıda olduğu bir ilişki mevcut olmuştur. Mesela Malik Allula, Cezayir'de sömürgecilerin kadınların peçesini açma girişimini bile bu hiyerarşinin tehdit edilmesiyle açıklar. Peçeli kadınlar, gören, ama görülmeyen bir konumda olduklarından hâkim sömürgeci/tabî sömürülen hiyerarşisi ile uyumsuz bir durum sergilemektedirler.

Foucault, modern-kontrol edici devleti, panoptikon kavramı üzerinden anlamaya çalışır. Aslında panoptikon, Jeremy Bentham'ın 1817'de Yeni Delhi'de inşa ettiği hapishanenin mimarîsini tanımlar. Öyle bir mimarîdir ki bu; mahkûmlar sürekli bir gözetim altında tutulabilmektedir. Her an gözleniyor olduğunun farkında olmak, mahkûmlarda disiplin ve uyma (itaat) davranışı olarak gösterir kendisini. Bu mantık sadece hapishane mimarîsi ile sınırlı kalmaz ve bütün üretim sürecine yayılma gösterir. Charlie Chaplin'in klasikleşen sessiz filmi *Modern Zamanlar*'da, kahramanın vida sıkına eylemine ara vermesinin bütün fabrikada sirenlerin çalmasına yol açması, gözetleyiciliğin fabrika, hapishane, hastane ve okul gibi modern kurumların temel mantığı hâline gelişinin bir eleştirisi olarak da okunabilir.

Günümüzde çok yaygın olarak kullanılan güvenlik kameralarının bu gözetleyiciliğe ve hâkimiyete işaret eden konumu da pek çok çalışmaya konu oldu. George Orwell'in 1984 adlı romanındaki herkesin her anını ekran kanalıyla izleyen "Big Brother"

bir kavram hâline geldi. “Orwellyen”, “Kafkaesk”ten sonra en fazla kullanılan icat edilmiş sıfat. Ama bu izleme, artık sadece devletler ve kurumlarla da sınırlı değil. Herhangi birinin, başka birini istediği zaman izlemesi imkân dahilindedir artık.

Güvenlik kameraları, yüz tanıma sistemleri ve kişi bulma araçları ile birleşince görünür güvenlik başka bilgi türlerine de bağlanır. Böyle olunca kanlı canlı bireyler bir anlamda “dijital bireyler”le eşleşir. Web kameralar internette izleyicilere resimler dağıtınca da yerel gözler global toplumla, fiziksel varlığa sahip bireyler de dijital bireylerle eşleşir. Güvenlik, maddi uzaydan si-ber uzaya yayıldıkça “panoptik güç”ün yerini bazılarının poliop-tikon, süper-panoptikon ya da neo-panoptikon dedikleri şey alır.

Kendi hayatının telif hakkını elinde tutmak

Güvenlik, cebrî bir gözetlenme süreci. Bir denetleme ve otorite söz konusu bu gözetlemede. Ama televizyondaki *reality* şovlar ve özel web kameralarla birlikte rıza dışı gözetlenme değil, teşhir ve narsisizmin söz konusu olduğu bir görölme arzusu ortaya çıktı. Pek çok kişi bloglarda, Facebook’ta ve benzeri sitelerde sınırlı olduğunu düşündüğü bir grup için hayatını sergiliyor; Fotoğraflarını, zevklerini, bütün gündelik hayatını. Yani hafiyelerin gizli kameralarla avlamaya çalıştığı bilgileri gönüllü bir şekilde sunuyor.

Bu konudaki en meşhur örnek, benzerleri arasında ilk olması sebebiyle, 1996’da Jennifer Ringley adındaki bir genç kızın evine yerleştirdiği kamerayla bütün özel hayatını internetten yayınlamasıdır. Hatta bu tür canlı yayından özel hayat sergileme, onun adı kullanılarak “jennicam” olarak kavramlaştı. Fanları onu izledi, hatta bazıları onun belli bazı davranışlar sergilemesini isteyerek fantazi nesnesi hâline getirmek istedi. Bunun üzerine Jenni bir süreliğine kamerasını kapattı. Fakat daha sonra tekrar açtı. Neden sorusuna, “Kamera olmadığında kendimi yalnız hisse-

diyorum” cevabını verdi. Bu çok çarpıcı bir cevap. Çünkü kame-rayı bir arkadaş ya da bir ev hayvanı gibi gördüğünü anlıyoruz. Ve görüldüğünü, izlendiğini hissetmeden yaşayamadığını açığa vuruyordu bu cevapla.

Hal Niedzviecki, *Dikizleme Günlüğü*¹ adlı kitabında benzer pek çok örnek veriyor. Mesela çoluk çocuk sahibi genç bir ev hanımı yüzünü flulaştırarak gündelik hayatını yayınlar ve binlerce fanı olur sitesinin. Hayatlarının telif haklarını ellerinde tutarak; bir film gibi vizyona soktukları hayatları üzerinden para da kazanır pek çok kişi. Ama video yüklemeyi ve hayatlarını yayınlamayı tercih edenler bunu yalnızlık hissinin üstesinden gelmek için bir çıkış yolu olarak görüyorlar. Nihayetinde Jenni gibiler kendilerini, kitle iletişimin hizmetine sokarak bir ürün hâline getiriyorlar. Sergileme gönüllü de olsa metalaştırma tespiti değişmiyor.

Öznenin teşhirle geri dönüşü

Diğer taraftan evde kullanılan web kameralarla birlikte panoptikonun tersine çevrildiğini söyleyenler ve “öznenin geri dönüşü”nü kutlayanlar oldu. Bu görüşü savunanlara göre, bireyler her gün artan bir şiddette maruz kaldıkları güvenlik izlemesinin hilafına kendi görsel temsillerini kendileri yaratıyorlardı. Böylece nesne değil özne oluyorlar; başka bir ifadeyle kendi hayatlarının telif hakkını kendi ellerinde tutuyorlardı. Mantık basitti: Eğer pratik olarak başka birisi kişinin görüntülerini dağıtımına sunabiliyorsa, kendisi neden bu işi yapmasındı?

Öznenin geri dönüşünü kutlayanlar, başka bir boyutu ihmal ediyorlardı. Kişinin kendi özel hayatını kamuya sunması, bir nevi

1. Hal Niedzviecki, *Dikizleme Günlüğü*. Çev. Gökçe Gündüç, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2010.

teşhircilikti. Pek çok kültürde özel hayatını gizlemek esastır. Perdeleri kapatmak, çıplak veya iç çamaşırı ile ortaya çıkmamak, cinsel hayatını sergilememek... Bunlar hemen hemen bütün kültürlerde özel hayatın gizlenmesine dair ortak tavırlardır. İnsanın evine özel hayatını internetten yayınlayan bir kamera yerleştirmesi tabii ki teşhircilik olacaktır. Ama teşhirin bir ifade biçimi olduğunu, bu nedenle de ifade özgürlüğü çerçevesinde değerlendirilmesi gerektiğini söyleyebilirsiniz. Diğer taraftan gözetleme teknikleri nedeniyle hiçbir mahremiyetin kalmadığı ortamda özel hayat hakkı, mahremiyet hakkı da günümüz toplumunda en fazla gündeme gelen konular arasında. Bu çelişkili bir durum ve ayrıntılı bir tartışmayı hak ediyor.

Fakat görme-görülme-gözetleme ile ilgili çağdaş teknolojilerin geldiği noktada dikkat çekmemiz gereken bir başka husus var; Her şey görünür oldukça, gerçek imha olmaktadır. Jean Baudrillard, “İmaj şiddet içerir. Çünkü orada vuku bulan gerçeğin cinayete kurban gitmesidir.”² derken, her şeyin görülmek üzere sergilendiği ortamlarda, aslında görülecek hiçbir şeyin kalmamış olmasına vurgu yapar; mesela BBG ve türevi televizyon programları. Tam da her şeyin görülmek üzere sergilendiği ortamda aslında görülecek bir şey kalmamıştır. Çünkü bu programlar, banallik ve gündelik hayatın sıfır derecesinin yansıdığı aynalardır.

Artık panoptikonun ötesine geçmiş durumdayız. Dışarıdan bir göz değil izleyen, herkes kendi hayatının telif hakkını elinde tutarak şeffaflaştırıyor kendisini. Ama bu, kontrolün olmadığı anlamına gelmiyor. Kontrol daha da içselleştirilmiş durumda ve Jeni örneğinde görüldüğü gibi gönüllü bir şekilde bırakıyor kendisini izleyicisinin ellerine. İnsanlar artık imaj kurbanı değiller belki,

2. Jean Baudrillard, “The Violence of the Image”, *European Graduate School Video Lectures*, 2004, (<https://www.youtube.com/watch?v=vB-3baRqDbY>).

ama bu hakikatlerinin galebe çalmasının bir sonucu değil. Yine Semra Hanım örneğinde görüldüğü gibi kendileri bir imaja dönüşmüş oldukları, sadece ekranlarda ve yüzeysel bir boyutta var oldukları için “imaj kurbanı” değiller, imajdan ibaretler.

Teşhir, narsizm, gerçeğin imaja, imajın gerçeğe dönüşmesi, anlam kaybı gibi pek çok konuyu düşünürken çağdaş teknolojinin işlevini göz önünde bulundurmak gerektiğine işaret ediyor bu gelişmeler. Ama nihai manada Gören kim, görünen kim?³ Bu kadim sorulara isabetli cevaplar verebilmek için de tecrübe edilen vasatı anlamak ve anlamlandırmak gerekiyor.

3. Bu soru, Sovyetler’in dağılmasından sonra bölgedeki istihbarat ve kontrol yapısını dindar bir tip üzerinden anlatan bir romanın da ismi: Hıdır Amangeldi, *Gören Kim Görünen Kim*. Çev. Hüdayi Can, İstanbul: Timaş Yayınları, 2006.

GÖR(ÜN)MEK, GÖZETLE(N)MEK, DİKİZLE(N)MEK

Kayseri’de doğan Hamidüddin Aksarayî Hz. (i. 1412) Tebriz’de Alaeddin Erdebilî’den ders alır ve şeyhinin vazifelendirmesiyle yeniden Anadolu’ya döner. Bursa’ya yerleşip yıllarca fırınında pişirdiği ekmeği satar. Halk onu “Somuncu Baba” olarak bilir. Yıldırım Beyazıt, Ulu Cami’yi yaptıınca damadı Emir Sultan’dan açılış hutbesini okumasını ister. O da “Belde-mizde kutup varken, bize düşmez” deyip Somuncu Baba’yı minbere çıkarır. Fatiha suresini yedi mana üzere tefsir edince Somuncu Baba’nın sırrı faş olur. Halk yoğun bir teveccüh gösterir. Molla Fenarî de kendisine intisab eder. Fakat bu teveccühten memnun olmayan Somuncu Baba, en yakın müritlerinden Hacı Bayram Velî’yi de yanına alır ve Bursa’dan ayrılp Aksaray’a yerleşir. Orada vefat eder.

Geçtiğimiz günlerde, daha evvel bir vesileyle tanıştığım bir İranlı akademisyenden “shelfari” (kitap rafından mülhem) adlı bir web sitesine davet aldım. İstedğim kişileri hangi kitapları

okuduğumdan haberdar edebileceğim, onlara kitap tavsiye edebileceğim bir ağ sunuyordu. Yıllardır bir iki arkadaş birbirimizi okuduğumuz kitaplardan haberdar eder, bazen özet bilgi verir ve kitapları birbirimizin istifadesine sunarız. Bunun ne kadar bereketli bir süreç olduğunu bildiğim için teklif cazip gelmeliydi. Ama nedense hissettiğim daha ziyade tedirginlikti. Neden özel maille değil de bir site üzerinden haberleşmeliydim arkadaşlarımla? Okuduğum kitapları –bu; ilgilendiğim, önemseydiğim konular anlamına da gelir- internet ortamında anonim bir izleyici kitlesine ve dahi komplo teorisyenini kimliğimle söyleyecek olursam, ne okuduğumu, ne düşündüğümü merak eden bilumum “mihraklar”ın bilgisine neden çekincesiz bir şekilde sunmalıyım? Kütüphane arama motorlarında, uzun zaman sonra bile hangi kitapları aradığımın hatırlanmasından rahatsızlık duyan ben, böyle bir teklifi tabii ki kabul edemezdim.

Benim bu “eski nesil” tavrım ile “Facebook çılgınlığı” ne kadar da tezat teşkil ediyor. Ama benim bu kişisel tavrım, sanal dünyada görünmekten, görünerek var olmaktan asla tedirginlik duymayan bir neslin tavırlarını anlamaya çalışmama da engel olmamalı. İsmet Özel, anlamaktan yana değildi; çünkü anlamak bir nevi onaylamak ve uymak anlamına geliyordu. Bu sebeple “anlama”nın anlayışlı olmak tedaisini bertaraf etmek için belki de analiz ya da teşrih kavramlarını kullanmamız gerekiyor. Çünkü teşrih tedavinin ön şartıdır. Her ne ise, şu soruyla karşı karşıyayız: İletişim özürlü dediğimiz sanal âlemin çocuklarının “nickname”leriyle “chat”leştikleri odalardan çıkıp sanal arenada gerçek kimlikleriyle “iletişmeye” başlamalarını nasıl yorumlamalıyız?

2004 yılında Harvard öğrencileri için kurulan Facebook, bir sene sonunda Amerika’daki tüm okulları içine aldı; Eylül 2006’da ise tüm e-posta adreslerine açıldı. Facebook’un 200 milyon kullanıcıya ulaşması bir yıldan kısa sürdü. Beş yıl içinde 400 milyon kullanıcıya ulaştı, her gün 500 bin kişi üye olmaya devam ediyor.

David Fincher, *The Social Network* adlı Altın küre ödüllü filminde (2010) sitenin kuruluş hikâyesini anlatırken Facebook'un kurucusu Mark Zuckerberg'in, dâhi bir bilgisayarçı olmasının yanı sıra, insanların toplumsal ilişkilerindeki arayışlarının izini nasıl sürdüğünün de altını çiziyor. Bir zamanlar haritacılar nasıl dünyanın haritasını çıkardıysa, Zuckerberg de toplumsal ilişkilerin haritasını çıkarmayı hedeflediğini söylüyor Facebook'ta. İnsanlar başkalarının hayatlarını gözetlemeyi seviyorlar, kendilerini sunmayı ve popüler olmayı da. İşte bu güdülerin peşinden gidiyor Mark Zuckerberg.

Bütün dünyaya yayılan bu popüler online vaka, insan iletişimi ile ilgili bütün retorığı değiştirmeye yol açacak farklılıklara sahip. Türkiye'deki başlangıç hikâyesini eski okul arkadaşlarını bulmak gibi bir amaca bağlamışlardı. Ama çoğu üyenin sadece bir mezunlar derneği faaliyeti ile yetinmesi söz konusu olamazdı. Evet, belki ilk zamanlar anaokulu arkadaşlarına, hatta kendisini doğurtan ebeyi bulmaya dek uzanan bir macera devresi geçiriliyordu. Ama sonrasında site, kişinin kendisinin ve arkadaşlarının rol aldığı ve sürekli değişip dönüşen, herkesin hem kendisini sergilediği hem de başkalarını izlediği bir oyun alanı hâline geliyor. Herkes hem oyuncu hem seyirci. "Kim kiminle ne yapıyor?" sorusu, sadece magazin programlarındaki ünlüler için sorulmuyor artık. "Kim kiminle tanışmış, kimin duvarında kimin fotoğrafı var?" soruları artık arkadaşlar ya da üye olunan gruplardaki yeni tanışlar için de geçerli. Yani çoğu kişi, bunları seyretmek eğlenceli olduğu için giriyor Facebook'a. Kendisinin de anonim bir seyirci tarafından seyredildiğinin farkında olarak düzenliyor profilini, duvarını.

Hal Niedzviecki, *Dikizleme Günlüğü* adlı kitabında, Facebook ve Twitter gibi sosyal paylaşım sitelerinde, kişilerin "Bakın, ben ne yapıyorum?" sorusundan yola çıktıklarını söylüyor. Yani kendi hayatının ayrıntılarını yüz yüze olsa paylaşmayacağı oranda görünür kılıyor belli bir kitle için. Bu, yalnızlıktan ka-

çışın mı, teşhirciliğin meşrulaşmasının mı, yoksa yüz yüze ilişkilerin yükünden muaf olma arayışının mı bir sonucu? Belki de hepsinin.

Ama kesin olarak bildiğimiz bir husus var: Postmodern sanal dünyada görülmekle var olduğunu hissetmek arasında doğrudan bir bağlantı kuruluyor. “*Esse est percipi*” (Var olmak, algılanmaktır) diyordu George Berkeley. Günümüzde sanki bu mottounun izinde kişi, başkaları kendisini seyrettiği oranda var olduğunu hissedebildiği için, portföyünde mümkün olduğunca fazla malzeme bulundurmaya çalışıyor. Resimlerini, zevklerini, gittiği filmleri, hafta sonu yediği yemeği, hatta onunla iletişimde kaç arkadaşının olduğunu, gizlilik seçeneğini tıkladıysa arkadaşları için, değilse anonim bir cemaat için görünür kılmak istiyor.

Yeni nesil kendisine bakılmasından hiç rahatsızlık duymuyor. Kişisel bilgileri hakkında bir kıskançlığa sahip değil. “Sosyal paylaşımın temelinde yatan şey kişisel bilgi değiş tokuşudur.” Kullanıcılar, “kişisel yaşamlarının özel detaylarını açık etmekten”, “eksiksiz bilgi göndermekten”, “bilgi paylaşmaktan” mutlu. Fakat bu tespitlere rağmen, Z. Bauman’a göre, gençlerin sosyal medya kullanım oranlarındaki yüksek rakamlara rağmen teşhir dürtüsünün ergenlere özgü, nesille ve yaşla ilgili göstergeler olduğunu varsaymak büyük bir hata olur. Çünkü “kamusal itirafla ilgili bu yeni eğilim”, “yaşa özgü” faktörle açıklanamaz.¹

L. Friedman’ın kavramını kullanacak olursak “şöhret toplumu”nun bir başka yüzü aslında Facebook.² İnsanlar başrol oynamak, bir hikâyenin kahramanı olmak istiyorlar. Ve tabii bu hikâ-

1. Zygmunt Bauman ve David Lyon, *Akışkan Gözetim*. Çev. E. Yılmaz, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2013, s. 30-36.
2. L. Friedman, *Yatay Toplum*. Çev. Ahmet Fethi, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2002.

yenin çevresindekiler tarafından bilinmesini. Bu manada Facebook'un özellikle yirmili yaşlar ve öncesi için bir kimlik edinme mekânı olarak işlev gördüğü söylenebilir. Tercihlerin oluştuğu, şekillendiği alanların başında geliyor sanal âlem. Çünkü internet, kültürel devingenliğin motoru artık. İnsanlar oturdukları yerden kalkmadan değişebiliyor, taşınabiliyor, yanıt verebiliyor, hatta satın alabiliyor.

Sanal olsun olmasın zaten bir tercih toplumunda yaşıyoruz. Artık insanlar verili kimliklerle doğmuyorlar. Tercih etme zorunluluğu ile karşı karşıya herkes: Semender Sevenler Derneği'ne de üye olabilir, silahsızlanma hareketine de. Ve bunların hepsi sanal âlemde gerçekleşebilir. Zaten ileri teknoloji toplumunda gerçek toplulukların azalıp sanal toplulukların çoğalması beklenen bir süreç. Yani insanlar hâlâ bağlantı kursalar; hâlâ kulüplere, derneklere, örgütlere girseler de normlarla, imgelerle, radyo dalgalarıyla öteye beriye yayılan düşüncelerle birbirine bağlanan sanal topluluklar çoğalıyor.

Postmodern dönemde halk seçmeye hazır, yörgulabilir bir kitle durumunda. Bu nedenle de bir manipölasyon sanatları toplumu aynı zamanda içinde yaşadığımız. Bir propaganda, bir kamuoyu araştırmaları toplumu. İnsanlar seçebiliyorlar, demek ki kanıları oluşturulabilir. O halde diğer insanların da onların tercihlerini etkilemeye çalışmasından daha doğal ne var? Mesela Facebook, kişisel marka ya da ürün tercihlerini ürün reklamı üzerine yapıştırıp, "Ayşe falanca marka şampuanı seçti" kabilinden bir cümle ilavesiyle arkadaşlarınıza, üye olduğunuz gruplara gönderebilir. Profilinizde yer alan seçimlerin ve fotoğraflarınızın bir ürüne raptedilmiş olarak internette dolaşması etik mi hukukî mi? Bugünlerde tartışılan konular bunlar.

Bütün bilgilerimizin ticarî veya siyasî olarak kullanıma açık olmasından endişe duymak için paranoyak, komplo teorisyeni olmaya hacet yok. Çoğu kişi biliyor ki devletler ve kurumlar ta yatak odalarımıza kadar girmenin teknik araçlarına sahipler. Dikizleye-

bilir, soruşturabilir, karışabilirler. Dahası bu kurumlar, kredi kartlarımızı tarayıp banka hesaplarımıza gizlice girebilirler. Ne satın aldığımızı, ne yediğimizi, neden hoşlandığımızı ve televizyonda neyi izlediğimizi bilebilirler. Facebook'ta ise bu bilgiler zaten belli bir anonim izleyiciye gönüllü olarak açılmış durumda.

Alışverişin, toplumsal iletişimin, manipülasyonun, hasılı her şeyin kökten değiştiği bir çağda yaşıyoruz. İletişim aracının, mesajı değil içeriğini de değiştirdiğini internet örneği üzerinden açıkça görüyoruz. Bu içerik değişimini analiz etmeye daha uzun süre devam etmemiz gerekecek anlaşılan.

Facebook'ta bir diyalog mu var, yoksa kişinin hayatını anonim bir sahne oyununa dönüştürdüğü bir monolog mu söz konusu? Ya da sanal dönem gençliği için bir kaçış stratejisi mi, bir kimlik edinme mekânı mı? Dikkat edilirse mekân diyoruz. Adı da site, yani mekân bildiren bir kelime. Ama artık sanal bir mekândan söz ediyoruz. Bu da zaman ve mekânla ilgili kavramlarımızı, kavrayışlarımızı yeniden gözden geçirmemiz gerektiği anlamına geliyor.

Facebook zaman ve mekân algısındaki değişikliğin tek sorumlusu değil elbette. Web'in tamamını dikkate almalıyız bu tür meseleleri ele alırken. Ancak Facebook için mahremiyetin tanımını değiştirerek "kendini sergileme"yi normalleştirdiği tespiti ni yapmamız mümkün.

Mahremiyet/özel hayat

Facebook'un kurucusu Mark Zuckerberg, 2010 yılında verdiği bir mülakatta sosyal medyada mahremiyetin geleceği ile ilgili bir soruya, "Mahremiyet artık norm değil" cevabını vermişti. "İnsanlar sadece daha çok ve çeşitli bilgiyi paylaşmakla kalmıyor, daha çok insanla ve daha açık bir şekilde paylaşıyorlar ve bundan memnunar."

2015 yılı istatistikleri de Zuckerberg’i destekler nitelikte. Günde 890 milyon kişi giriş yapıyor Facebook’a. 350 milyon fotoğraf ekleniyor, 5 milyar içerik giriliyor ve 4,5 milyar kez “like” butonuna basılıyor. Eskiden özel diye nitelenen pek çok bilgiyi paylaşıyor artık insanlar. Yeni mecralar, mahremiyetin tanımını değiştirerek “kendini sergileme”yi adeta normalleştiriyor. Çünkü gözetlenmek “katılım”ın gerekli bir parçası. Orada olmak, dahil olmak için bir miktar gözetlenmeyi göze almak gerekiyor.

Eskiden açığa vurulmadıkça pek çok şeyin özel olduğu düşünülürdü. Şimdi ise özel olduğu ispatlanıncaya ya da belli çabalarla tescilleninceye kadar pek çok bilgi ve belge kamusaldir kabulü var.

Peki, nedir eskiden ortaya konulmayan, gizlenen, ulaşılması yasak olan, izin verilmeden yaklaşılmaması gereken, korunan, kişiye özel olan ve şimdilerde ise ortaya saçıldığı, ihlal edildiği söylenen bu “mahrem” ya da “özel/kişisel”?

Mahremiyet, üzerinde konuşulması zor bir konu. Çünkü kültürel ve tarihsel olarak farklı katmanlarda farklı tanımlar ve anlamlar kazandığı gibi mekânla, cinsiyetle de bağlantılı. Mahremiyetten bahsederken modern toplumdaki özel/kamusal ayrımının tarihinden günümüz iletişim teknolojilerinin bu ayrıma ve mahremiyet tanımına yaptığı etki ve katkılara dek pek çok boyutu hem ihatalı hem de derinlikli bir şekilde ele almak gerekir. Çünkü özel yaşam dediğimiz şey, zamanla ve mekânla değişen bir niteliğe sahip. Aynı zamanda dinî ve kültürel farklılıklar, özel yaşamın ve mahremiyetin çerçevesi üzerinde etkili.

Mesela İslam’a göre, insan hiçbir zaman yalnız değildir; Allah insana şah damarından daha yakındır. Yani insan mutlak, saf bir gizlilik ve mahremiyeti tecrübe edemez. Sadece yapıp ettikleri değil, düşünce ve duyguları da Allah için aşikârdır.

Fakat İslam, insanın mahrem alanına da özel bir önem atfeder. Mahremde hem yakınlık hem de yasak anlamı iç içedir. Yaklaşılmaması bile yasak olan haram kavramı ile korunmuş, gizli, kişi-

ye özel gibi anlamları olan mahrem kelimesi aynı kökten gelir. Batı hukuk literatürüne girmeden yüzyıllar önce, İslam hukukunda kişinin özel hayatına dair bir bahis mevcuttur. Evin mahremiyeti ve dışarıdan müdahaleye kapalı oluşu bu önemden kaynaklanır. Başkalarının özel hayatını merak etmek, bu bilgileri paylaşmak, anlatmak hem ahlaken hoş görülmemiştir hem de bu eylemlerin hukukî yaptırımları vardır.

Dışarıdan müdahaleye karşı korunurken, kişinin kendi mahremiyetini muhafaza etmesi, yasak olanı sergilememesi, gizli olanı açığa vurmaması, özel olanı ifşa etmemesi gerekir. Bu fikhî bir gerekliliktir; ama aynı zamanda terbiyevî boyutuyla tasavvuf literatüründe de önemli bir yeri vardır. Pek çok tarikatta kişinin kemale erebilmesi için “görünme”mesi, kendini sergilememesi, “sır”rını faş etmemesi temel tavsiyelerden biridir.

Bu bakımdan Müslüman bir toplumun yeni teknolojileri benimserken, mahremiyet, görme/görünme, teşhir ve ifşa gibi meseleleri algılayışında ve uygulamada nasıl bir dönüşüm geçirdiğini gözlemlemek ayrıca dikkat çekici bir önem arz ediyor.

Özel ve kamu ayrımı Doğu’da da, Batı’da da çok eskiden beri var olan kavramlardır. Yunan filozofları, siyasetin “kamusal” faaliyet alanı ile aile ve hane hayatı ile ilgili özel alanı birbirinden ayırmışlardır. Özel ile ilgili modern incelemeler ise daha yenidir. Mesela George Simmel “özel”i açıklarken, “başkalarının yanında itkileri kontrol etme, insanların birbirlerinden ayrı oluş ve karşılıklı bilme dereceleri” olarak tanımlar. Özel olana dair yazılanların büyük bir bölümü “kontrol” ile alakalıdır; kişinin kendisine ulaşılmasını kontrol etmesiyle alakalı görülür özel.

Mahremiyet benliğin inşasında, bireysel özerkliğin sağlanmasında ve başkalarıyla yakın ve kişisel ilişkiler kurabilmekte merkezî öneme sahip bir şey olarak tanımlanıyor günümüz akademik literatüründe. Aynı zamanda güçlü ve demokratik bir toplum için de mahremiyet şart kabul ediliyor. Akademik söylem bunu vurgularken, gerçek hayattaki bulgular bunun tam tersi bir uy-

gulamayı işaret ediyor. Günümüzde çoğu kişi için özel hayat, korunması ve muhafaza edilmesi gereken bir değer olmaktan ziyade, şöhret ve bilinirlik karşılığında verilebilecek bir toplumsal bedel gibi görülüyor. Reality TV'ler, sosyal mecralar, bloglar ve mobil telefonlar, insanların mahremiyetlerini ifşa, özel hayatlarını teşhir ettikleri yeni kanallardır.

Yeni ilmihal

Müslümanlar nefis terbiyesinin temel ilkesinin az konuşmak olduğunu; ayıpların örtülmesinin temel ahlak kaidesi olduğunu; kendini övmenin en büyük ahlak zaafı ve “görünme”nin de “olma”nın önündeki en büyük engellerden biri olduğunu kabul ederler. Bu kabullere rağmen Müslümanların, görmenin ve görünmenin hiyerarşisini değiştiren yeni teknolojileri sorgulamaksızın ve hiçbir filtre ya da kasis koyma gereği duymaksızın hayatlarına dahil ediyor oluşu, zamanımızın en çelişkili ve en eklektik durumu.

Yeni teknolojinin çerçevesi ve bu çerçeve içinde nasıl bir ahlakın tesis edileceği ile ilgili daha derinlikli düşünebilmek için, sadece ulusal ya da uluslararası güvenlik ya da kişinin özel hayatının korunması çerçevesiyle sınırlı bir değerlendirme yapmak yeterli değil. En azından biz Müslümanlar için... Her davranışını sergilenecek, gösterilecek bir kayda dönüştürmenin, kişinin amelî durumunu ve hayattasavvurunu nasıl etkiliyor olduğu meselesi ilmihalimize dahil olmalı.

STATÜMÜZÜ “FACEBOOK”A SATTIK

“Günümüzde her şeye öyle ya da böyle Silicon Vadisi tavassut ediyor; akıllı yataklar, akıllı arabalar, akıllı bütün şeyler... Uyanık geçirdiğimiz (belki uyurken de) her anın yakalanıp paraya dönüştürülmesi mümkün. Bu yüzden data portföylerimizi şekle şemale sokan data girişimcileri olmamız isteniyor bizden. Her şeyin ‘datalaştırılması’ (veriye dönüştürülmesi), gündelik hayatın finansallaştırılması şeklindeki daha büyük bir meselenin uzantısı. Yani gündelik hayat finansallaştıkça her şey veriye dönüşüyor.”

Evgeny Morozov

Facebook, Instagram’ı yeni satın aldığı anda nasıl para kazanacağı konusu çok tartışılmıştı, ama bir türlü açıklığa kavuşmadı. Bu çoğumuzun umurunda olmadı gerçi. Bizden para talep edecek değildi ya! Zenginin malı züğürdün çenesini yorar. Biz paylaşmaya devam edelim. Sen paylaşmazsan, ben paylaşmazsam nasıl içeriğe kavuşur bu Web 2.0 ortamı.

“Beni sizler yarattınız”, bir dönem sahne starlarının alkışlara teşekkür kabilinden kurduğu ve “Müşteri velinimetimizdir” espri-

sine karşılık gelen en klişe cümleydi. Günümüzdeyse şov dünyası o kadar genişledi ki sahne izleyiciyi de kapsıyor âdeta. Reality şovlarda, reytingin yönlendirdiği televizyon programlarında seyircinin/müşterinin bu içerik katkısını pek bariz göremiyoruz belki. Ama medyayı en geniş hâliyle, eğlence ve enformasyonu da içine alan tanımıyla ele aldığımızda, bu durumu daha açık ortaya koyan örneklerle karşılaşılıyor. İzleyen ile izlenenin birbiri içine geçtiği bir gösteri çağındayız. Hatta sosyal paylaşım siteleri izleyici/izlenen arasındaki sınırı ortadan kaldırmakla kalmıyor, üretici/tüketici ayrımını da belirsizleştiriyor.

Milyonlarca insan kendileriyle ilgili kişisel bilgileri, görüntüleri paylaşmasa Facebook diye bir ortamdan bahsedebilir miyiz? Wikipedia'yı ve benzeri ortamları oluşturanlar, karşılıksız madde yazanlar. YouTube milyarlarca insanın kendi kameralarıyla çektikleri ve hiçbir karşılık talep etmeksizin sisteme yükledikleri videolardan oluşuyor. Bir de mesela bir gangnam dansının videosunu bir milyar kez tıklayarak/izleyerek reyting üzerinden ortama katkıda bulunanlar var.

Tabii ki teknik olarak ortamı ilk başta kuran ve bunun devamlılığı için gereken bir sermaye var. Ve bu kurucu sermaye, kullanıcılara hiçbir ücret talep etmeksizin servis imkânı sunarken, ortamı “ürün”lerle doldurmaları karşılığında da onlara herhangi bir ödemede bulunmuyor. Şimdi bu durumda klasik iktisadî terimlerle düşünecek olursak kim üretici, kim tüketici?

“Üretici”, mesela Facebook'un ya da Google'ın sahibi, belli bir yatırım yapmış olduğu halde ürününü/servisini ücretsiz tüketime sunuyor. Bu durumda ne karşılığında satmış oluyor? Kullanıcılar da siteye hiçbir ödeme yapmaksızın enformasyon, eğlence, en çok da paylaşım ihtiyaçlarını karşılıyorlar. Peki bu aldıkları hizmeti neyle ödüyorlar? Ya da tam tersine, ortama yükledikleri ve o ortama marka değeri kazandıran bilgiler karşılığında bir ödeme talep etmeleri gerekmez mi? Nihayetinde bilgi en kıymetli mal değil mi kapitalizmin bu enformasyon çağı aşamasında?

Paylaşım sitelerinin müdavimleri, "İçerik kraldır ve bu içeriği oluşturanlar da zaten sizlersiniz" denilerek avutuluyorlar. Ama böyle bir avutma olmasa da sanki alan razı, satan razı bir konum söz konusu. Mesela Abant İzzet Baysal Üniversitesi son sınıf öğrencisi Asuman'ın Facebook sayfasında bir gelinlik firmasının reklamı yer alıyor artık. Çünkü bir ay kadar önce nişanlandı ve statüsünü "nişanlı" olarak değiştirdi. Ama o ekonomi okumuş olmasına rağmen statüsü ile reklam arasında herhangi bir bağlantı kurmadığı gibi "Ay, tam da ihtiyacım olan şeyler" naifliğinde bakıyor meseleye.

Esasında dijital çağın, üretici ve tüketici kavramlarını değiştirdiğini, hatta yeni bir kapitalizm türüne geçit verdiğini bile söyleyenler var. Bu konuya ilk dikkat çeken ve üretici ile tüketicuyu bir kelimedede birleştirerek *prosumer* (*producer+consumer*) diye yeni bir kavram öneren 1980'li yıllarda Alvin Toffler'di. Kavramı internet bağlamında tekrar tedavüle sokup güncelleyen ise George Ritzer.

Ritzer'i Türk okuyucu *Toplumun McDonaldlaştırılması* adlı kitabıyla hatırlayacaktır.¹ Üretimin ve tüketimin standartlaşmasının toplumsal yansımalarına dikkat çekiyordu bu çalışmasında. Dünyanın neresine giderseniz gidin aynı lezzette hamburger yemenin ötesinde, ekonomiden sosyal hayata, standardizasyonun sembolü olarak yer veriyordu fastfood sektörüne.

Son çalışmasında ise fastfood endüstrisinin üretim-tüketim tarzının, dijital ortamdaki yeni medyalara uyarlanıyor olduğuna dikkat çekiyor. Fastfood restoranlarda kendi servisinizi yapmanıza benzer bir şekilde, internet ortamında da ürünü ortaya koyan tüketicilerden bahsedebiliriz diyor Ritzer: Hem üretici hem tüketici, yani *prosumer*.²

1. George Ritzer, *Toplumun McDonaldlaştırılması*. Çev. Şen Süer Kaya, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1998.
2. George Ritzer, 'Prosumer Capitalism' *The Sociological Quarterly*. Volume 56, Issue 3, pages 413-445, Summer 2015.

İnternetin bu yeni üretici/tüketici tipi, kapitalistler için çok cazip bir kitle. Çünkü onlar olmasa zaten Web 2.0'ın siteleri işlevsiz kalır. Çünkü bu sitelerin çoğunda “iş”in kendisi “kalabalık kitle” tarafından yapılmadıkça sitenin bizatihi var olması mümkün değil. Mesela YouTube’u düşünelim: O kadar farklı ülkeden ve gündelik hayattan video yüklenmesi, klasik şirket mantığı içinde ücret karşılığı yaptırılarak gerçekleştirilmesi mümkün olmayan bir uygulama.

Zygmunt Bauman, bunun “kendin yap köleliği” anlamına geldiğine işaret ediyor. “Bize söylenen, bütün bu teknolojik araçların ‘kullanıcı dostu’ olduğudur; aslında ticarî kopyalarda ki bu çok sevilen cümle daha dikkatli incelendiğinde, IKEA mobilyalarında olduğu gibi, kullanıcının emeği olmadan tamamlanmayacak ürünlerin kastedildiği görülür. Bana kalırsa, kullanıcıların coşkulu bağlılığı ve kulakları sağır eden alkışları olmadan bu ürünün tamamlanmayacağını da eklemek gerekir. Etienne de la Boétie çağımızda yaşasaydı, bunun gönüllü kölelik değil, bir tür ‘kendin yap’ köleliği olduğunu söylemeden edemezdi...”³

Bu yeni üretici/tüketici tipi, yaptığı işten oldukça memnun görünüyor. Çünkü bilgilerini Google documents’a, fotoğraflarını Instagram’a yüklerken, Facebook üzerinden haberleşerek hem kişisel iletişimini sağlayıp hem yaptığı işle ilgili bağlantılar kurarken, YouTube’da videolar seyrederken hiçbir ücret ödemiyor. Ama esasında kişisel olarak değilse bile bu üretici/tüketiciler bir yekûn olarak bakıldığında önemli bir ödeme yapıyorlar:

1. Bu “bedava” hizmetleri alırken maruz kaldıkları reklamlar doğrultusunda alışveriş yaparak.
2. Reklamların hedefi olacak altın değerindeki kişisel bilgileri söz konusu sitelere gönüllü bir şekilde vererek.
3. Zygmunt Bauman ve David Lyon, *Akışkan Gözetim*. Çev. E. Yılmaz, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2013, s. 36.

Geleneksel medyada reklamlar kişiye özel değildir. Halbuki Web 2.0 ortamı, çeşitli logaritmalarla kişiyi özelliklerine göre bir reklam hedefi hâline getirebilecek kapasite ve teknolojiye sahip. Ne mi demek istiyorum? Mesela Facebook’taki “relationship status” a yani ilişki durumuna “nişanlı” yazdıysanız, kısa bir süre sonra düğün malzemeleriyle ilgili reklamlara maruz kalacaksınız demektir. Yukarıda bahsettiğim Asuman gibi.

Ya da benim sık sık karşılaştığım gibi, Amazon’dan bir kitap aldıysanız, bu hemen kayıtlara geçer. Ve siteye sonraki girişlerinizde, benzer kitapların reklamları yanıp sönmeye başlar ekranınızda. “Sizin ilgilendiğiniz kitaplarla ilgilenenler şunları şunları aldı” dan başlayıp, benzer kitaplarla ilgili indirim duyurularına kadar pek çok müşteri avlama metodu devreye girerir.

Yahoo gibi daha genel sitelerde kenarda yanıp sönen reklamların bizim sitedeki faaliyetlerimizle pek ilgisi yok gibidir. Fakat bu reklamların Google’ın yapmakta olduğu gibi bizim geçmişte ziyaret ettiğimiz sitelerle bağlantılı olarak belirlenmesi, bütün paylaşım siteleri için söz konusudur. Kullanıcılar olarak farkında olmadan ödediğimiz en büyük bedel, iş dünyasının bizimle ve tercihlerimizle ilgili oldukça ayrıntılı bilgiye sahip olmasıdır. Paylaşım sitelerine ne kadar çok içerik üretir, ne kadar çok tercih yaparsak, bu siteler de bizimle ilgili o kadar çok bilgiye sahip olur. Bu sebeple bu konuya kapitalist sistem çerçevesinde bakmamız gerekir. Facebook da, Google da, Amazon da McDonalds ve IKEA gibi kapitalist kuruluşlar. Bedava hizmet sunuyorlar diye onlara müteşekkir kalmamız gerekmez, ödediğimiz bedel çok büyük. Hem de “içeriği oluşturan sizlersiniz” diye öne sürülen “katılımcılık” avuntusuyla bertaraf edilemeyecek kadar.

Diğer taraftan YouTube ve Instagram’ın paylaşımların tıklanma oranı üzerinden reklam almaya başlamasıyla birlikte içerik sahipleri de birer girişimci gibi hareket etmeye başladılar. Mesela özel hayatını periyodik YouTube videosu olarak yayınlayan “şallı” bir genç kız, elinde tuttuğu güzellik ürününün reklamını

yapıyor. Yani mahrem hayatını bir veri olarak pazarlamış oluyor. Bu konunun uç noktasına, yani herkesin özel hayatını veri olarak pazarlamaya başlayacağı bir durumun vehametini işaret ediyor Evgeny Morozov:

“Veriler vatandaşlar için para basma makinesine dönüştürülürse, işte o zaman hepimiz girişimci oluruz. Bu, gündelik hayatın en uç noktaya kadar finansallaştırılması anlamına gelir. O zaman insanlar düşünce ve duygularını, kendileriyle ilgili olgu ve olayları paraya çevirmeye kafayı takmaya başlayacak; çünkü bunlar açığa çıkarıldığında belki de serbest piyasada alıcı bulabilecektir.”⁴

“Kapitalizm gölgesini satamayacağı ağacı keser” diyen Marks, yeni kapitalizmde insanların gündelik hayatlarının alış/satışının yapılacağını tahayyül edebilir miydi?

4. Evgeny Morozov, “Socialize the Data Centres!”, *New Left Review*, 91, January-February 2015.

MUTLU YARINLARA “ERİŞİM” ÜZERİNDEN Mİ ERİŞECEĞİZ?

“Neden iletişim teknolojileri gerçekten geometrik bir ilerlemeyle bir yenilikten ötekine gelişmeye devam ederken, diğer iletişim biçimi, yani benden sana, bizden onlara doğru olan gerçek iletişim biçimi hâlâ bu denli çıkmaz sokaklar karmaşası içinde? Neden yanıltıcı rotalarıyla bu denli aldatıcı ve ifade edilirken de en az gizlendiğindeki kadar dolambaçlı?... İnsan ilişkilerinin gerçek labirentiyle karşı karşıya kalındığında ortaya çıkan kafa karışıklığı, şifa bulamaz.”

Jose Saramago, *The Double*

U NDP 68. Genel Kurul Toplantısı’na paralel bir zirve düzenledi: Toplumsal Fayda Zirvesi. Geleceğimizi planlarken günümüzün dijital araçlarını kullanmak alt başlığı ve #NOW2030 (#Şimdi2030) hashtag’iyle tanıtımı yapılan program, 22-24 Eylül 2014 tarihleri arasında New York’ta gerçekleşti.

Yıllar önce Pekin’deki BM IV. Dünya Kadın Konferansı’na katılmışım (1995), STK temsilcisi olarak. Tek cümleyle özetlemem istense “konunun tartışıldığı kavramları belirleme girişimi” diye-

bileceğim bir izlenimle ayrılmıştım toplantıdan. Bu zirve de ben de yine benzer duygular uyandırdı. Yedi dilde canlı yayınlanan ve benim evimden online takip ettiğim zirveye yerel katılımlar da söz konusuydu. Tüm dünyada kırka yakın merkezde -bunlardan biri de İstanbul'du- eş zamanlı düzenlenen toplantıların ortak teması, "2030'da bizi nasıl bir gelecek bekliyor?" sorusu, cevabın aranacağı yer ise "teknolojinin sunduğu yenilikçi fikirler" -di. Çevrimiçi (online) kaynakları küresel etkinlikle bir araya getirmenin, sermayenin akıcılaştığı kapitalizmin bu yeni evresinde sihirli anahtar olduğunu vurguladı bütün konuşmacılar. Dünyayı daha iyi bir yer hâline getirmek için teknolojinin ve yeni medyanın gücünden yararlanmaktı hedeflenen.

Ortalama 30'lu yaşlarında talk show formatında konuşan heyecanlı yöneticiler, girişim ve inovasyonda adını duyurmuş gençler, dünyanın kıyısından merkeze ulaşabilmeyi başarmış kadınlar, eğitimsiz, bakımsız çocuklara yardım götüren gönüllüler.... Velhasıl geniş ve yoğun bir profil söz konusuydu New York merkezdeki sunumlarda. Ama istisnasız, yeni teknolojinin başarıya eş değer olduğu anlatısı hâkimdi hepsine.

Mesela Afrika'dan bir kadın, kadınlar arası iletişim ağına dâhil oluşun hayatını kurtardığını söylüyordu. Doğrudur. Bazen sadece bilginin ulaşması bile yetebilir değişimin gerçekleşmesi ve bir hayatın kurtulması için. Ama erişim ve haberdar olmak, bir eylemliliğe geçit ver(e)mediğinde, sanal ile gerçek arasındaki makasın açıldığı bir tecrübe yaşanır. Bu açığı kapatmak için haberdar olmanın ve *slactivism* (adamsendecilik) ya da *clicktivism* (tıklama aktivizmi) diye eleştirilen ekran başı eylemciliğinin ötesine geçmek gerekir. RYOT adlı bir haber ağının bu ataleti aşmak üzere haberdar olmanın sorumlulukla birlikte yer aldığı bir yapı kurması, işte bu açıdan farklılık arz ediyor. İlginç bir haber yer alıyor sitelerinde. "S5 için 15 saat kuyrukta bekleyenlerden misiniz?" başlığıyla verilen fotoğraflı haberin altında "Demek ki eski iPhone'unuzdan vazgeçtiniz, o halde onu proje-

sinde kullanılmak üzere bağışlayabilirsiniz” diye bir davet de yer alıyor.

Yeni iletişim teknolojilerinin dünyadaki sorunlara çözüm olabilmesi için böyle tecrübelerini anlatıyor başka girişimciler. Mesela 2015 yılı itibariyle dünyada yaşayan insan sayısından daha fazla cep telefonu sayısına ulaşıldı ve 7 milyar cep telefonu kullanılıyor. Tüm dünyada özellikle gelişmekte olan ülkelerdeki kadınları sağlık alanında bilgilendirmek üzere bir ağ kurmak için kullanılabilir böyle bir imkân. Bunu anlatıyor heyecanla Amerikalı bir gönüllü. Ama bu, gereksiz bir pembe tablo çizmek değil mi sizce de? “Neden dünyanın bazı yerlerinde yaşayanlar daha sağlıklı, daha fakir koşullarda?” sorusunu sormamızı engelleyen bir erişim masalına hapsedmez mi bizi?

İşte bu doğrultuda ve eleştirel yaklaşan bir tek sunuma tesadüf edebildim izlediklerim arasında. THE RULES adlı teşkilatın yöneticisi Al Noor Ladha’ya göre, sisteme dair sorular sorulmadıkça, zenginlerin zenginliği ile fakirlerin fakirliği arasında bir bağlantı olmadığı düşünüldükçe yardım organizasyonları herhangi olumlu bir sonuca yol açamaz. Tam aksine güç ilişkileri dikkate alınmalı. Zaten o zaman fotoğraf farklılaşacaktır. Batı’nın stratejik yardımlarının tarihi dikkate alındığında, 60 yıldır zengin ülkelere fakir ülkelere yardım gönderiliyor. Ama günde 2 dolara geçinenlerin sayısı azalmak yerine artıyor. Bunu anlayamıyoruz, çünkü fotoğraf/hikâye eksik. Zengin ülkelere fakir ülkelere giden her 1 dolara karşılık uluslararası şirketler o ülkelere 10 dolar alıyor. Peki esasında kim kime yardım ediyor?

Sistemle ilgili yapısal sorunlar dikkate alınmadan yapılan gönüllülük, yardım vb. söylemleri eleştiriyor Al Noor Ladha. Onun yerine adil bölüşüm için önlemler konusunda kampanyalar yapmanın daha isabetli olduğunu söylüyor. Ve eğer kullanılacaksa, teknoloji işte bunun için gerekli.

Hayırseverliğin bu yeni şekli, yardımın stratejik önemi gibi meseleler siyasî ve iktisadî platformlarda tartışılıyor artık. Zira kü-

resel ekonominin süregitmesinde stratejik bir önemi var bu yardımların. Bu konunun ayrıntısıyla analiz edilmesi gerekiyor. Ama benim burada dikkat çekmek istediğim, her şeyin yeni dijital teknolojiyle işbirliği yapılarak, yani iletişimle çözüleceğine dair bir ham hayalin uzman ağızlardan aktarılma çabası. “ACCESS” yani erişim âdeta büyülü bir kelime. Tek başına erişimin, geleceği temin edeceğine dair inancı yaygınlaştırmaya çalışarak sisteme dair sorgulamaların önünü almaya mı çalışıyor bu yoğun toplantı gündemi? Bunu sormadan geçemiyorum.

Zira André Gorz’un da vurguladığı üzere “Sermaye, tahakkümü kültür yoluyla garanti altına almak zorundadır. Kolektif imgelemi, ortak normları, dili ele geçirmesi gerekir. Ortaya çıkan çatışmada dil merkezî bir kozdur: Direnişi ve bunu motive eden şeyi düşünme ve ifade etme olasılığı, dile hâkimiyete ve dil üzerindeki denetime bağlıdır. Kelimeler sermayenin toplumsal ilişkilerine daha birkaç yıl önce ellerinden kaçıyor gözüken şeyi naif biçimde dahil ettiğinden masum değildir.”¹ Şimdilerde egemen düşüncenin gündeme servis ettiği yeni kelimeler, erişim ve iletişim. Bilişsel kapitalizmin devamı için gerekli bilişsel sermaye, erişim ve iletişim üzerinden birikiyor çünkü.

Diğer taraftan sivil toplum örgütlerinin yeni dijital teknolojinin imkânlarını kullanarak daha kolay organize olabildikleri bir vakıa. Haksızlıklardan haberdar olmak ve onları engellemek için örgütlenmek açısından bir kolaylık sunuyor yeni teknolojiler.

Dünyanın öbür ucundaki bir haksızlıktan anında haberdar olunabiliyor, evet. Peki bu, değişimi sağlamak için, haksızlıkları kökten çözmek ve adaleti kaim kılmak için bizi ne kadar güçlü kılıyor? Yukarıda adından bahsettiğim Al Noor Nadha, teknolojinin ancak yüzde onluk bir yardımının olduğunu söylüyor. Geri kalanı insanların toplumsal örgütlenmelerine, hikâyenin doğru

1. André Gorz, *Maddesiz: Bilgi, Değer ve Sermaye*. Çev. Işık Ergüden, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2011.

teşhis edilip çözüme giden yolun isabetli çizilmesine bağlı. Milyonlarca blog ya da web sitesi açarak, daha fazla insanın cep telefonu kullanmasını sağlayarak, insan hayatını ve şartlarını değiştirmek keşke mümkün olsaydı!

Yeni iletişimin siyasal ve toplumsal hareketlere farklı nitelikler kazandırdığı elbette inkâr edilemez bir gerçek. Bunu Arap ülkelerindeki ayaklanmalarda ve Gezi olaylarında da gördük. Bu iletişim ve haberdarlığın sosyal sınıfların bilinç dünyasında da çok ciddi dönüşümlere yol açtığı söylenebilir. Bu da ayrıca incelenmesi gereken bir konu. İnternet ve beraberinde getirdiği toplumsal, kültürel, siyasi ve iktisadi dönüşümler, üzerinde daha uzun süre analizler yapmaya devam edeceğimiz bir alan. Ama şimdiden dikkatimizi uyanık tutmamız gereken bir husus var: Erişimin ve iletişimin her derde deva olduğu şeklindeki söylem, tahakkümün kültür yoluyla garanti altına alınmasına yardım ediyor sadece.

TIKLAMANIN HİJYENİK MESAFESİNDEN “KRAL ÇIPLAK” DEMEK

“Telefon: duvarları olmayan konuşma. Fonograf: duvarları olmayan müzik holü. Fotoğraf: duvarları olmayan müze. Elektrik ışığı: duvarları olmayan uzay. Film, radyo ve televizyon: duvarları olmayan sınıf. Yiyecek toplayıcı insan, artık enformasyon-toplayıcı şeklinde çıkar karşımıza. Bu rolüyle elektronik insan paleolitik atalarından daha az göçebe değildir.”

Marshall McLuhan,
Understanding Media, 1964

İnternetin, herkesin ipliğini pazara çıkaran bir teknoloji olduğu kanaati pekişti, Wikileaks adlı internet sitesinin yayınlarıyla birlikte. Wikileaks Amerikalı diplomatların bulundukları ülkelerle ilgili verdikleri resmî raporların yanı sıra gazete haberlerinden ve siyasi dedikodulardan beslenen kriptoları yani bilgi notlarını da yayınladı (Aralık 2010). Bu notlardan edinilen israf ve sefahat harcamalarıyla ilgili bilgi, Tunus’ta binlerce insanı muhalif eylemlere yöneltti ve ülkeyi yirmi yılı aşkındır yöneten Bin Ali al aşığı edildi. Hiçbir bilgi gizli kalmayacaktı artık, çünkü internet kralın çıplak olduğunu haykıran yeni cesur çocuktu bazılarına göre.

Türkiye’de ise farklı yorumlar yapıldı kimin ipliğinin pazara çıktığına dair. Bazılarına göre AK Parti’nin, bazılarına göreyse diplomasisini dedikodular üzerine bina eden ABD’nin ipliğiymiş pazara çıkan. Hiçbir bilginin gizli kapılar ardında kalamayacağı, kimsenin iktidarını böyle bir gizlilik beklentisine güvenerek kurmaması gerektiği açıktı. Ama Amerika’nın iktidarı mıydı zayıflayan, yoksa CIA’in bilgi servis ederek yaptığı manipülasyonların, internet teknolojisi kullanılarak yapılan bir güncellemesi miydi karşımızdaki? “Net” için net bir cevabımız yoktu.

Başbakan Tayyip Erdoğan, eteklerdeki taşların dökülmesini beklemekten yanaydı; ama taşlar malumat yığını olarak üzerimize yıkıldı. Daha bilmem kaç bin belge, bekliyordu üzerimize boca edilmek üzere. Peki, demokrasiye giden yolları döşeyen aynı taşlar değil miydi bunlar? Dünya vatandaşları, daha doğrusu “netdaş”lar olarak bilgiye erişimimizin sınırsızlığı, özgürlüğümüzün garantisi değil miydi? Bizi demokrasi ve barışa götürecek özgürlüğün...

İnternet yaygınlık kazanmaya başladığında bilgiye çok hızlı bir şekilde ulaşılabilecek bir otoyola benzetilmişti. Kimsenin bu otoyolda gidenlerin hızını kesmesi mümkün görünmüyordu. Fakat devletler başta olmak üzere pek çok kurumun bu bilgi akışına engel olabileceği, bu bilgileri bir iktidar aracı olarak kullanabileceği ortaya çıktı.

Mesela ABD internetten istihbarat topluyor, e-mailleri terör ve ABD düşmanlığını tespit edeceği birtakım anahtar kelimeler üzerinden robotlar aracılığıyla ya da manuel olarak tarıyor. Çin, Google’a erişim üzerinde büyük siyasal çatışmalar yaşıyor, izinsiz internet bağlantısı kuranları korsan ya da hain olarak niteliyor. AB düzenlemeleri, grupları kontrol edebilmek için sosyal paylaşım sitelerini satın almaya izin veriyor. İran güvenlik güçleri, Twitter üzerinden örgütlendiği iddia edilen “yeşil devrim” protestolarına katılanların paylaşılan fotoğrafları üzerinden tespit yapıyor.

İlk olarak İran’daki halk hareketine Twitter’ın ivme kazandırdığı üzerinden birtakım yorumlarla karşılaşılıyordu. Ardından Arap Baharı diye bilinen Orta Doğu ve Kuzey Afrika ülkelerindeki muhalif hareketler Twitter üzerinden haberleşerek organize ettiler eylemlerini. Sanki muhalefetin bütün gücü sosyal medyadan kaynaklanıyormuş gibi bir hava esti. Tabii ki haberdar olma kanalı olarak ve duyarlılığa davet etme bakımından bu paylaşım kanallarının araçsal bir önemi olmuştur. Ama her şeyi haberleşme kanalına yüklemek çok isabetli bir yaklaşım değil.

Zira tam tersi bir uygulama da görüyoruz. Eskiden iktidar muhalif grupların iletişim ağlarına giremiyordu. Halbuki iletişim, Facebook ya da Twitter üzerinden olunca güvenlik güçlerinin kontrolü devreye giriyor. Bu kanallar daha önceleri işkence ile elde edilen bilgilerin doğrudan ve açık bir şekilde muhaliflerin netteki paylaşımlarıyla istihbarata sunulması anlamına geliyor.

Büyük şirketler acımasız rekabetlerine net üzerinde yeni formlar kazandırıyorlar. Sadece iyi bilgi dolaşmıyor, sadece beyaz balinaları kurtarma amaçlı uluslararası dayanışmalar oluşmuyor, silah ve uyuşturucu tacirleri de insan tacirleri de ağ üzerinden yeni yollar buluyor. Bu alanın istemeyeceğiniz şeylerle doldurulması mümkün. Yani karşımızda olan, tarihî bir kader ya da teknolojik bir zorunluluk değil. İnsanlığın eskiden beri yaşadığı çatışmalar şimdi bu yeni zeminde cereyan ediyor. Fakat bu yeni zeminin nasıl yönetileceğine dair çözümü bulmamız gerekiyor.

Paul Virilio enformasyon bombasının insanlık için nükleer bombadan daha tehlikeli olduğunu söylemişti. Wikileaks patlamasıyla birlikte “her şeyi bilme”nin nasıl da “hiçbir şey bilmeme”ye tekabül ettiğini açıkça tecrübe etmiş olduk. Çünkü bilgi, insanın gözünü aydınlatarak görüşünü güçlendirir; oysa bombanın etrafa saçtığı malumat yığını, ya gözümüze şarapnel olarak saplanır ya da kaldırdığı toz dumanla görüşümüzü tamamen kapatır.

İnternet teknolojisi 1990’lı yıllarda bir barış ve demokrasi havasının esmesine neden olmuştu. Online oy uygulaması, Wi-

kipedia gibi paylaşım siteleri üzerinden bilginin demokratikleşmesi, iletişimin hızlanması, sivil toplum ağlarının internet üzerinden çok kolay ve hızlı organize olabilmesi... Tüm bunlar internetin demokrasi, sivil toplum ve insan hakları ile ilgili alanlardaki araçsal önemine işaret eden uygulamalar olarak görüldü. Hatta TRT'yi kuşatıp ekrandan Hasan Mutlucan türküleri söyletmenin askerî darbelerin sembolü olduğu ülkemizde, televizyon kanallarının sayısının fazlalığı ve internet erişiminin sınır tanımazlığı üzerinden totalitarizm karşıtı pembe hayallerle kapılanlar oldu.

Ama nasıl ki telgraf ve telefon, iletişimi kolaylaştırmalarına rağmen ne savaşları durdurabilmiş ne zulme son verebilmişlerse, internet teknolojisi için de durum aynı. Açılan bloglarda, sitelerde pek çok konuyu konuşup duygu ve düşüncelerinizi ifade edebilirsiniz. Ama söylenen sözleri gerçekleştirmek söz konusu olduğunda internet sizi etkin ve aktif, daha doğrusu ahlaki bir müdahil kılıyor mu? Ya da tam tersine günümüz bilişim ve iletişim teknolojilerinin depolitize eden bir özelliğe sahip olduğunu söyleyebilir miyiz? Milyonlarca blog ya da web sitesi açarak insan hayatını ve şartlarını değiştirmek mümkün müdür?

Bu soruların cevabı, “duyarlılık ve farkındalık yaratma” masasına rağmen ne yazık ki olumsuz. Paylaşım sitelerinde, bloglarda zaman geçiren insanlarda uzun vadede bir hareket illüzyonu ortaya çıkması da muhtemeldir. Yani gerçekte bir şeyleri değiştiren bir aksiyon, bir hareket değil de bir hareket izlenimi. “Bir protesto metnini imzaladım. İki yüz blogger’la irtibata geçtim. Ben aktifim.” Böyle düşünebilir insanlar. Bauman böyle ifade ediyor düşüncelerini, internet ve siyasal aktivizm ya da sivil tepki arasındaki ilişkiyi değerlendirirken. Somut bir örnekle de destekliyor düşüncesini: Irak Savaşı’na karşı internette binlerce imza dolaştı, ama siyasetçiler bunu görmezden gelebildiler.

İnternet, siyasal hareketlere ve toplumsal duyarlılıklara yeni şekiller kazandıran, yeni kanallar açan bir teknoloji. Ama Zey-

nep Tüfekçi’nin de dediği gibi yeni dijital teknolojiler, Occupation hareketinden Arap Baharı’na ve Gezi eylemlerine dek iletişimi kolaylaştırıp hızla organize olmak, farkındalık oluşturmak bakımından avantaj sağlamalarına rağmen, hareketin sürdürülebilirliği ve sonuç alması konusunda bir katkı sağlayamamaktadır.¹ Bu sebeple “hashtag aktivizm” ya da “clictivism” denilerek tamamen işlevsiz kabul edilmemeli, dikkat çekme ve farkındalık uyardırma bakımından önemi dikkate alınmalı, başka bir ifadeyle dijital araçların toplumsal hareketlere kazandırdığı yeni ivme doğru bir yerden okunmalıdır.

Belki de hatırmızda tutmanız gereken husus şudur: Sadece tıklamakla savaşı engelleyemeyiz. Sadece haberdar olmakla bilgiye ulaşamayız. Enformasyon, özgürlüğümüzün garantisi değil; tam tersine onu berhava eden bir bombaya dönüşebilir. Klavyenin hijyenik mesafesinden insana, hakka ve adalete giden yollar, pazara çıkan iplere, eteklerden dökülen taşlara takılabilir.

1. Zeynep Tüfekçi, “Not This One: Social Movements, the Attention Economy, and Microcelebrity Networked Activism”, *American Behavioral Scientist* 57(7). S. 848–870, SAGE Publications.

AĞA TAKILANLAR BARIŞA ADANMIŞ HAYATLAR MI?

“Ergin, insanların çevrimiçi ve çevrimdışı olarak iki temel gruba ayrıldığına kalbiyle, böbreğiyle inanan biriydi. İnternet yeni ve acımasız devrimin adıydı. Devrimdışı eşittir devredışıydı. ‘Çevrimdışılık devredışılıktır.’ diye değiştirmişti sonradan bu sözün mucidi olduğunu iddia eden Coolover Metin. Harika bir hacker’dı; yirmi altı yaşındaydı, ama hâlâ üniversiteyi bitirememişti. Yıllardır bir kız arkadaşı da yoktu. Vamp harikası olan sanal sevgilisiyle ikinci hayatta mutlu bir birliktelik sürdürmekte olduğunu gururla anlatmıştı daha ilk karşılaşmalarında. İki buçuk yıl kadar önceydi. Dişleri filteriz *gitane* içmekten sararmış, ağzı günde yirmi dört saat sucuk ve lahana turşusu mezelileriyle votka içiyormuş gibi kokan, 1.60 boyunda biriydi. Bilgisayar alanında bir yıldız olmasına rağmen hayal kırıklığına uğramıştı. Yüzünde sıkça beliren çok bilmiş sırıtması ve konuşurken karşısındakinin gözlerine neredeyse hiç bakmaması çok uyuz ediciydi. Günde yirmi dört saat devrimiçi

olmak çok şeyden feragatti. Elektronik çileydi. Odalar da hücreydi, ama Ergin'in içine gelecek kuşkusuz mikrobu girmişti. E-Endişe Bakterisi dense yeri yidi."

Sadık Yemni, "Dünyanın Durduğu An",
Sokaklar Benim Yeniden. İstanbul:
 Çizmeli Kedi Yayınları, 2011, ss. 6-7.

2010 yılı Nobel Barış Ödülü için aday gösterilenler arasında alışılmadık bir isim vardı. *Being Digital* kitabının yazarı Nicholas Negroponte ve onun çıkardığı *Wired* dergisi, "diyalog, tartışma ve görüş paylaşımına yaptığı katkı" nedeniyle interneti Nobel Barış Ödülü'ne aday gösterdi. Birkaç yıl önce Nobel Barış Ödülü alan İranlı insan hakları savunucusu Şirin Abadi de komite adına onay kararını açıkladı. Ödülün bir insana değil de bir kuruma verildiği olmuştu. Mesela 1965'te UNICEF'e verilmişti. Fakat bu defa bir kuruma değil, bir teknolojiye ödül verilmek isteniyor.

Bu başvuru, İran'daki seçimlerden sonra muhalefetin sesini sosyal paylaşım ağı Twitter üzerinden duyurması münasebetiyle destek buldu belki. Ama Twitter, Facebook gibi sosyal paylaşım sitelerinin barışla alakasının nasıl kurulduğu pek net değil. Facebook'un görünerek var olmaya yaptığı vurguyla mahremiyetin tanımını değiştirmesi, Twitter'ın gevezeliğin yeni bir türü olması (tespit Nuh Yılmaz'a ait) bile, internetin gündelik hayatı nasıl dönüştürdüğünün sorgulanmasını gerekli kılan göstergeler. Ama insanlığın başını ağrıtan kadim patolojilere "siber fuhuş" ve "sanal kumar" gibi yeni formatlar kazandıran ve -hastalık, sapkınlık ya da "bireysel tercih", nasıl tanımlanırsa tanımlansın- bu uygulamalara her yaştan, her tabiattan insanın ulaşmasını mümkün kılan bu yeni teknoloji, sorunsuz bir iletişim/etkileşim/demokrasi sahası değil. Bu nedenle online olma bağımlılığından, kumar ve sapkın cinsellikbağımlılığına kadar farklı düzeylerde nelere yol açığının tespit edilmesi ve çözümler üretilmesi gerekiyor.

“İnternet bağımlılığı, alkol ve uyuşturucu bağımlılığı gibi bir hastalık mıdır?” sorusu üzerinde bir tartışma var son yıllarda. Dr. Kimberley Young’un 1996’da Amerikan Psikiyatri Derneği’ne sunduğu bir araştırma, internet bağımlılığının madde bağımlılığı gibi olmasa da kumarla kıyaslanabilecek bir bağımlılık olduğunu ortaya koyuyordu. Ama bunun aksine, zaten bağımlılığa eğilimli, depresyondaki kişilerin internet kullanımında aşırıya gittiğini söyleyen ve aracın kendisinin sorumlu tutulamayacağını iddia edenler de var.

McLuhan’ın “Araç mesajdır” şeklinde sloganlaşan ve teknolojik araca aşırı derecede belirleyici bir rol veren yaklaşımı artık eleştiriliyor. Bu eleştirinin elbette haklı yönleri var. Fakat doğrudan araç sorumlu olsun ya da zaten eğilimi olan kişiler bu araçla bağımlı olsun, sonuç değişmiyor. İnternet bağımlılığı literatüre geçen bir hastalık. Amerika’da ve Avrupa’da internet bağımlılığını tedavi eden rehabilitasyon merkezleri var, Çin’de ise bu tür merkezlerde çok sert tedavi yöntemlerinin uygulandığı biliniyor.

Peki, bu kadar önemli bir sorun mu bu bağımlılık? İnsanların bilgisayar başında biraz fazla zaman geçirmelerinin, nette sörf yapıp online oyunlar oynamalarının kime ne zararı olabilir?

Bu soruya, Güney Kore’den bir haberle cevap verelim. 2009 Eylül ayında bir aile, bütün gece süren online oyun seansları için internet kafede vakit geçirdiklerinden evde bıraktıkları bebeklerinin açlıktan ölmesine sebep oldu. İşin acı tarafı, anne babanın oynadığı oyundaki karakterin, beslenip büyütülen sanal bir kız çocuğu olması. Bir başka örnek, çocuğu havuza düşen bir kadının atlayıp çocuğu kurtarmak yerine Twitter’daki ağ grubundan dua istemesi. Beslenme yetersizliğinden hastalananlar, klavye başından kalkıp tuvalete gitmediği için zehirlenip ölenler... Her geçen gün bu örneklerin sayısı artıyor.

Aslında internet bağımlılığı, herhangi bir zehirleyici madde kullanılmaksızın ortaya çıkan bir dürtü kontrol bozukluğu olması bakımından, patolojik kumar bağımlılığına benzer özellikler gös-

teriyor. Sonuçları bakımından ise diğer bağımlılıklara benziyor: okul başarısızlığı, çalışma hayatına uyumsuzluk, evliliklerin sona ermesi, anti-sosyallik, dışlanma vb.

Mesela öğrenciler ilgisiz web sitelerinde zaman geçirerek, chat odalarında oyalanarak, interaktif oyunlar oynayarak interneti pek de öğrencilikleriyle uyumlu bir istifade aracı olarak kullanmazlar. Bu da ders başarısızlığına, anti-sosyal kişiliğe ve bunlarla bağlantılı pek çok olumsuz sonuca yol açar. Negroponte'nin "her çocuğa bir laptop" kampanyasına ve Milli Eğitim Bakanlığımızın bilgisayarı, eğitimin her düzeyine sokma çabasına rağmen bu konuda hem öğrencilere hem öğretmenlere hem de velilere bir bilinç ve eğitim verilmediğinde, sonuç internetin büyülü dünyasında kaybolan çocuklar oluyor.

İnternetin aşırı kullanılması evlilikleri, ebeveyn çocuk ilişkilerini ve yakın arkadaşlıkları da olumsuz etkiler. Bağımlılar bilgisayar önünde, netle bağlandıkları sanal dünyada daha fazla vakit geçirdiklerinden, gerçek dünyadaki insanlara ayıracak zamanları kalmaz. Gündelik hayattaki sorumluluklarını ihmal ederler. Güney Koreli aile, bu ihmalin doruk noktasına bir örnek.

Zygmunt Bauman, *Akışkan Aşk* adlı kitabında geç modern dönemin sorumluluk ve bağlılıktan korkan kısa süreli ilişki anlayışının, internet bağlantısı üzerinden ifade edilebileceğini söyler. Bilgisayar ortamında DELETE tuşuna basarak her şeyi yok edebilen çağdaş birey, mahrem ilişkilerinde de her gün yeni ve sıfırdan, sorumluluk gerektirmeyen bir hayata başlayabilmek için, sanal "ilişkileri" tercih eder. Bu durum, günümüzde evlilik ve aileyi tehdit eden en önemli hususların başında geliyor.

Çünkü bireysel hoşça zaman geçirme ve romantik sohbetlerle de sınırlı kalmıyor internetteki bu ortam. Özellikle bağımlılar için. Müstehcen görüntülerin sergilenmesi ve romantik sohbetler, fiziksel temas söz konusu olmadığı ve taraflar belki de birbirinden binlerce mil uzakta olduğu için zararsız gibi görülebilir. Halbuki online ilişkilerini sürdürmeyi önceleyen bağımlılar,

bir müddet sonra hem duygusal hem de sosyal olarak evliliklerinden, aile ortamından koparlar.

Online ilişkilerin bağımlılık ve sorumluluk gerektiren gerçek ilişkilere tercih edilmesinin nedeni, “delete” tuşuna basınca hayatından çıkarabilmenin mümkün olmasıdır. Gerçek hayatta ise boşanmak mümkün olsa da eski eşinizi, çocuklarınızı ve ailenizi hayatınızdan tamamen çıkaramazsınız. Onları hiç yaşanmamış gibi kişisel tarihinizden silemezsiniz. Ağ toplumunda ilişkilerin bu etkilere maruz kalması sadece bağımlılarla sınırlı değil. Ama bağımlılar söz konusu olduğunda bu durum daha fazla belirginlik kazanıyor.

Kadınların büyük oranda Facebook gibi paylaşım sitelerinde zaman geçirdiği (eskiden chat odaları daha yaygındı kadınlar arasında), erkeklerin müstehcen sitelerde gezinip sanal kumarla meşgul olduğu, çocukların bilgisayar oyunlarına kapılıp Sadık Yemni’nin *Sokaklar Benim Yeniden* adlı öykü kitabındaki gibi sokaklarda hayat olduğunu unuttuğu düşünüldüğünde, internetin diyalog, tartışma ve görüş paylaşımına katkısı sebebiyle barış ödülüne aday gösterilmesini anlamak zor.

DİJİTAL KUŞAK VE HIZLI ADAPTASYONUN MALİYETİ

“Hani insan parmağını gözlerine doğru yaklaştırdıkça parmak bulanıklaşır ve sonunda ikiye ayrılır ya, okuryazarlık da çocukta böyle bir bölünmeye neden olur. İnsanın kendisinin dışında durması ve günlük yaşamın normal işlerini yaparken kendi kendini izlemesi –bu sırada ‘ben’ hem özne hem nesne olur ve kimi zaman özne nesneyle sessizci konuşur– okuryazar bilincini anlamanın en organik yolu olabilir...”

(...) Kitabın yitip gidişiyle modern toplumu bir arada tutan en değerli araç, üzerinde vicdanın ve pişmanlıkların ve en önemlisi benliğin yazılı olduğu içselleştirilmiş metin de ortadan kayboluyor.”

Barry Sanders, *Öküzün A'sı*

Oxford Üniversitesi'nde farmakoloji profesörü olan ve nöro-bilim çalışmalarıyla dünya çapında tanınan Prof. Susan Greenfield pek çok üniversitede ve çeşitli uluslararası toplantılarda internetin beynin fizyolojisinde yaptığı değişiklikleri ve bu-

nun olumsuz sonuçlarını konu alan konferanslar veriyor. İstanbul'da verdiği henüz yeni ilgi alanımıza giren teknoloji bağımlılığı çerçevesindeki konferansta da "Dijital teknolojiler zihnimizi (beynimizi) değiştiriyor mu?" temel sorusundan yola çıkan bir değerlendirme yaptı.¹

Greenfield esasında pek çoğumuzun bildiği ama dikkate almadığı basit bir tespiti dayandırıyor bütün eleştirel analizini: Beynimiz nöro-plastik bir yapıya sahip. Yani beynimiz, doğduğumuz andan itibaren şekilleniyor ve dış çevreye adapte oluyor. O yüzden tek yumurta ikizlerinde hatta bir klonda bile beyin tamamen farklı olur. Çünkü bizi eşsiz yapan beynimizdir. Beyin hücreleri arasında çok hızlı bağlantılar oluşur ilk doğduğumuz andan itibaren. Bu nedenle çevreden aldığımız uyaranlar beynin gelişimi için önemlidir.

Bu konuda meşhur bir deney var. Hiç piyano çalmamış yetişkinler arasında bir deney yapılıyor. Üç gruba ayrılıyor denekler. Bir grup her gün belli bir süre piyano çalıyor. İkinci grup sadece piyano çaldığını hayal ediyor. Üçüncü grup ise kontrol grubu, sadece piyanoya bakıyor. İlk grubun beyin haritasında ciddi değişiklikler oluyor. Kontrol grubunda hiçbir değişiklik gözlenmiyor. İlginç olan nokta şu: Sadece piyano çaldığını hayal eden grubun beyin hareketlerinde de aynı çalanlar gibi değişiklikler gözleniyor.

Prof. Greenfield, parkinson hastalığı üzerinde çalışan bir doktorun, "Düşünce beynin hareketidir" şeklindeki ifadesiyle açıklıyor bu deneyin sonuçlarını. Hareket nasıl kasları etkilerse, düşünce (ses, koku, görüntü, duyuşal haz, algı, bir konu üzerinde yoğun ilgi vb. şeylerin yol açtığı zihinsel faaliyet) de beyindeki yolları etkiler.

Peki internete muhatap olan bir kişinin beyin yapısı bundan nasıl etkilenir?

1. I. Uluslararası Teknoloji Bağımlılığı Kongresi, 6-8 Nisan 2012, İstanbul.

Esasında her çocuğun duyuşsal deneyimleri beyindeki idrak mekanizması sayesinde bilişsel deneyimlere dönüşür. İnsan büyüdükçe idraki böylece gelişir. İnternetin idrak mekanizmasına etkisi ise ne yazık ki olumsuz, Greenfield'a göre. Çünkü internette daha ziyade duyulara hitap eden deneyimler yaşanır. Parlaklık, hız, hareket, cazibe... Bunlar âdeta alkol ya da uyuşturucunun beynimizde yaptığı etkiye benzer etkiler yapar. Nasıl ki diğer bağımlılıklarda insan kendini bırakır ve yaşadığı anlık haz belirleyici olursa, internetteki oyunlar ve aktiviteler de benzer bir belirleyiciliğe sahiptir.

Beyinde gerçekleşen değişimleri basitçe anlamaya çalışırsak şöyle diyebiliriz: Anlık hazlar dopamin salgılanmasına neden olur. Salgılanan dopamin, insanı mutlu ve huzurlu yapar, ama aynı zamanda idrakin gerçekleştiği prefrontal korteksin faaliyetlerini yavaşlatır. Böyle olunca da kişi daha fazla sabırsız olur hazlara karşı. Düşünce, anlam ve idrak gerçekleşmez. Hazza ulaşmaya ve bu uğurda yüksek oranda risk almaya hazır olur. Kumarda nasıl o anın hazzı belirleyici oluyor ve kişi öncesini sonrasını düşünmüyorsa, prefrontal korteksin aktivitesinin azaldığı bütün durumlarda aynı "anlık yaşama" tavrı hâkim olur. Bunu doğrudan beynin yapısında da görmek mümkündür. Hatta video oyunları oynayan çocukların beyinlerinde kumarbazların beyinlerine benzer özellikler tespit edilmiştir.

Prof. Greenfield'in bu tezleri pek çok meslektaşı tarafından fazla iddialı bulunuyor. Klinik deneylerle ispatlanmayan bu uyarıları popüler bir dille ifade etmekle suçlanıyor uzmanımız. Ama Greenfield bu eleştirilerinde yalnız değil. Mesela tekno-bilim konularında ödüllü bir yazar olan Nicholas Carr da benzer değerlendirmelerde bulunuyor². İnternet hızlı dikkat geliştirme için, bir alandan diğerine hızlı geçiş için uygun

2. Nicholas Carr, *What the Internet is Doing to Our Brains: The Shallows*. NY & London: W. W. Norton and Company, 2011.

bir alan ona göre, ama diğer taraftan bu vasat derin düşünceyi zorlaştırıyor, hatta imkânsızlaştırıyor. Bu yüzden suyun yüzeyinde gezinme anlamına gelen “surf” kelimesi kullanılıyor internet araştırması için. Carr da çocuklarda artan dikkat dağınıklığı istatistikleri veriyor ve bunları internetle erken yaşlarda muhatap olmaya, bu muhataplığın beynin nörofizyolojisinde yaptığı değişikliklere bağlıyor.

Biri nörobilim uzmanı diğeri gazeteci-yazar iki internet eleştirmeninin de vurguladığı husus aynı: Beynin nörofizyolojisi muhatap olduğumuz teknolojilerden doğrudan etkileniyor. Nicholas Carr, haritanın icadıyla mekân algımızın değiştiğine, yazının ve kitabın ortaya çıkışıyla soyut düşüncenin nasıl geliştiğine işaret ederek muhatap olduğumuz bütün teknolojilerin beynimizin yapısını değiştirdiğine dikkat çekiyor. Bu kaçınılmaz bir durum esasında. Çünkü beynimiz olağanüstü uyumlu bir organ. Ama bu uyumun sonuçlarının neler olabileceği ile ilgili bir fikrimiz yok.

Esasında Sokrat da milattan öncesinde teknoloji ve beyin arasındaki irtibatın farkındaydı. Çünkü o kitaba ve ilk kütüphaneye karşı çıkmıştı insanları unutkan yapacağı endişesiyle. İnsanlar kendi hafızalarına değil de birtakım yazılı işaretlere güvenmekle büyük bir hata yapıyorlardı. Çünkü ona göre kitap, zihnin düşmanıydı. Nitekim kendisi hiç yazılı bir şey bırakmamıştı. Onun hakkında bildiklerimizi öğrencisi Eflatun’un yazdıklarına borçluyuz.

Sokrat’ın bizi unutkan yaptığını söylediği kitap, bilimsel düşüncenin ve bilginin merkezine oturdu son birkaç yüzyıllık gelişme sonucunda. Ama bugün çocukların ve gençlerin internet karşısında zaman geçirdiğinden ve kitap okumadığından şikâyet ediyoruz. Kitap okumadığı için Sokrat’ı memnun edecek kadar hafızası sağlam bir gençlikle mi karşı karşıyayız peki? İnternetin beynin nörofizyolojisi üzerindeki etkilerinden bahseden uzmanlar, tam aksi bir durum olduğunu söylüyor.

Dijital teknolojinin içine doğan kuşak, bir önceki kuşağa nazaran daha hızlı uyum sağlıyor yeni teknolojilere. O yüzden internete öğretmeninden, anne babasından, patronundan daha fazla hâkim gençler, hatta çocuklarla karşı karşıya olmamız normal. Ama bu durumu, “şimdiki çocuklar çok zeki” şeklindeki ebeveyn egosunun dışına çıkarak değerlendirmek gerek. “Bu uyum, acaba iyi bir şey mi? Bu uyum, gelecek kuşaklara neye mal olacak?” sorularını geç olmadan gündemimize almalıyız.

GÖSTERİ TOPLUMUNUN ÇOCUKLARI

“Çocuklarınız sizin çocuklarınız değil,
Onlar kendi yolunu izleyen Hayat’ın oğulları ve kızları.
Sizin aracılığınızla geldiler ama sizden gelmediler
Ve sizinle birlikte olsalar da sizin değiller.
Onlara sevginizi verebilirsiniz, düşüncelerinizi değil.
Çünkü onların da kendi düşünceleri vardır.
Bedenlerini tutabilirsiniz, ruhlarını değil.
Çünkü ruhlar yarındadır,
Siz ise yarını düşlerinizde bile göremezsiniz.
Siz onlar gibi olmaya çalışabilirsiniz ama sakın onları
Kendiniz gibi olmaya zorlamayın.
Çünkü hayat geriye dönmez, dünle de bir alışverişi yoktur.
Siz yaysınız, çocuklarınız ise sizden çok ilerilere atılmış oklar.
Okçu, sonsuzluk yolundaki hedefi görür,
Ve o yüce gücü ile yayı eğerek okun uzaklara uçmasını sağlar.
Okçunun önünde kıvançla eğilin,
Çünkü okçu, uzaklara giden oku sevdiği kadar
Başını dimdik tutarak kalan yayı da sever.”

Halil Cibran

Instagram’da atletli, tombul bir bebek fotoğrafı. Hesabın sahibi taze bir anne. Altındaki yorumlar öpmekten ısırma, pek çok sevgi ifadesi barındırıyor. Esasında evine ziyarete gelse bu eylemleri bilfiil uygulayacak, kötü bir niyet taşımadıklarından emin olunan tanıdıkların yorumları bunlar.

Henüz doğumhaneden çıkmış nur yüzlü bir bebek. Anında bütün tanıdıkların Facebook, Twitter, Gmail ya da Instagram hesaplarında fotoğrafı. Eskilerin nazar olur diye yüzüne işlemeli, içine oyalı tülbent mendiller örttükleri dönemdeki, yani kırkı içindeki bir bebek, daha şu dünyadaki kırk dakikasını tamamlamadan yüzlerce gözle muhatap.

Çocuğunu ağlatırken, güldürürken, çocuğu bir şeyler anlatırken, düşerken vb. hâllerde kameraya alıp YouTube’de yayınlayanlar... Esasında hem kendileri eğleniyor hem de eğlence-lik bir malzeme olarak sunuyorlar çocuklarının ilginç hâllerini. Çocuk büyütenler bilir, anne babalar büyük bir zevk alır kendi çocuklarının büyürken geçirdikleri ilginç evreleri anlatmaktan. İlk adımını atışının, ağzından çıkan ilk kelimenin hikâyesi karşıdakileri sıkacak kadar defaatle anlatılır. “Hadi bir küfrediver abilere” şeklinde bir gösteri boyutu da vardır, Anadolu’da çocukların sosyalleşme sürecinin. Sanki bunun devamı imiş gibi, çocuklarının sergilenecek ilginç hâllerini, ama bu defa, sadece tanıdık çevre ile sınırlı olmayan küresel dijital ortama yüklüyor anne babalar.

Bir de profil fotoğrafı olarak, kapak fotoğrafı olarak çocuğunun, bebeğinin fotoğrafını kullananlar var. Kendi bloglarında hamileliğin ilk gününden başlayarak bütün özel hayatlarını peyderpey hem anlatan hem de görüntüleyenleri dâhil etmiyorum bile bu listeye.

Aileleri tarafından televizyon yarışma programlarına götürülen küçük yaşta-ki çocuklar; gündüz programlarında pek çok olumsuz aile dramına maruz kalmış çocukların, ebeveynleri eşliğinde ulusal kanallarda boy göstermesi...

Son günlerde bu örnekler ebeveynlerin çocukları üzerindeki hakları ve mahremiyetin ihlali gibi konuları düşünmeme sebep oldu.

Esasında teşhir, mahremiyet ihlali gibi konuları tartışırken günümüz teknolojisinin mekân örgütlenmesi üzerindeki etkisini dikkate almak gerekir. Çünkü duvarlar yabancı gözlerden ve birtakım müdahalelerden korumuyor artık bizi. Yapıp ettiğimiz hiçbir şey gizli kalmıyor. Attığımız her adımı MOBESE kameraları, banka kartlarının dijital şeritleri, sağlık kayıtları belli merkezlerdeki gözlere ulaştırıyor. Ama biz bununla da yetinmiyoruz ve gözetleme amaçlı bu dijital imkânlarla kendi elimizle de bilgi sağlıyoruz. Kendi hayatının telif hakkını elinde tutmak isteyenler, eskiden istihbaratçıların büyük emeklerle elde ettiği bilgileri sosyal medya hesaplarında ya da online çeşitli mecralar aracılığıyla bizzat kendileri sunuyor. Yani görmenin, görünmenin, gözetlemenin ve dolayısıyla teşhir ve mahremiyetin yeni hâlleri ile karşı karşıyayız.

Bense burada bu geniş kavramsal çerçeveye sadece işaret etmekle yetinip çocuklar, mahremiyet ve teşhir ilişkisi bakımından ebeveyn tavrıyla ilgili zihnimde uyanan soruları aktarmakla yetineceğim. Çünkü bu sorular, önümüzdeki dönemde üzerinde ciddiyle düşünmemiz gereken çok önemli bir alana dair.

Bir anne, bazen de kendi fotoğrafını Facebook profiline koymayacak kadar muhafazakâr/dindar bir anne, mahremiyeti nasıl tanımlıyor olmalı ki, çocuğunun fotoğrafını yayınlarken aynı ilkeler geçerli olmuyor? Ona göre sadece yaş ve cinsiyet midir mahremiyetle teşhir arasındaki farkı oluşturan? İslami açıdan bakıldığında mahremiyet sadece cinsiyete indirgenebilir mi?

Anne babaların çocukları üzerindeki hakları, onları birer izlenceye dönüştürme hakkını da kapsar mı?

Zeynep Tüfekçi (www.technosociology.org), ebeveynin çocuk üzerindeki haklarını ve çocuğun mahremiyet haklarını, Ame-

rika'da tartışma yaratan cinsel kimliği nedeniyle ailesi ile birlikte televizyon şovlarına katılan bir çocuk üzerinden ele aldıktan sonra Halil Cibran'dan şu dizelere yer veriyor¹:

*Çocuklarınız sizin çocuklarınız değil,
Onlar kendi yolunu izleyen Hayat'ın oğulları ve kızları.
Sizin aracılığınızla geldiler ama sizden gelmediler
Ve sizinle birlikte olsalar da sizin değiller.*

Ama YouTube'a çocuklarının görüntülerini yükleyen, şov dünyasına dâhil edebilmek için çocuklarını nesneleştiren, herhangi bir vesile ile çocuğunu ulusal medyada göstermekten çekinmeyen aileler böyle düşünmüyor olsa gerek. Zira gösterdikleri tavır, ebeveynlerin çocukları üzerinde sınırsız tasarruf hakkına sahip olduğu şeklinde bir kanaate yaslanmasa da gerçek hayatta birileri tarafından görülmesinde herhangi bir sakınca addedilmeyen durumların medyada sergilenmesinin de bizatihi normal olduğu görüşünden alıyor gücünü. Konuşma ve ifade de bir yerinden eklemleniyor gösterme ve görmenin egemenliğine. Ve çocuklarının fotoğraf ve video görüntülerini paylaşmak, mesela, ifade özgürlüğü çerçevesinde değerlendirilebiliyor. Bir külâh dondurmayla ikna edebileceğiniz altı yaşındaki bir çocuğun ekranlarda boy göstermeyle ilgili irade ve kendi kararından bahsetmek ne kadar mümkündür? Bu hem pedagojik hem de hukuki açıdan ele alınması gereken bir konu.

Bir çocuk ne zaman iradesini ve karar verme yetisini kullanan bir birey olarak kabul edilebilir sorusunun cevabı çok karmaşık günümüzde. Bu sorunun hukuki cevabı ile ahlaki cevabı arasında bir intibak ve uyum da söz konusu değil ayrıca.

1. Zeynep Tüfekçi, "Your Children are not Your Children: Why NYT public Editor (@Sullivew) is Wrong on Children's Right to Privacy" (<http://technosociology.org/?p=1234>)

Gözün hâkimiyetinde bir çağ bu bizimkisi. Görünerek var olunabilen, görerek tüketilebilen, gösterilerek iktidar kurulabilen bir dönem dijital ortamın imkânlarından da ivme alarak güçleniyor. Bu gösteride çocukların kullanılması ne ifade özgürlüğü üzerinden meşrulaştırılabilir ne de doğal olanın, sakıncasız olanın gösterilmesi gerekçesiyle. Onlar birer birey değilse de, anne babalarının istedikleri gibi kullanacakları mülkleri de değil. Bu karmaşık durumu emanet perspektifinden değerlendirecek dinî ve kültürel arka planı olan Müslümanların, liberal etik yaklaşımın söyleyecek söz bulamadığı bir durumda söyleyeceği çok şeyler olmalı.

YENİ MOTTO:
KAYDETMEK, BELGELEMEK, PAYLAŞMAK

“History now decays into images, not stories.”
Tarih artık görüntülere kalıyor, hikâyelere değil.

Walter Benjamin

2 013'ün son haftasından itibaren Türkiye'de siyaset kişisel hayatın gözetlenmesi ve gizlice kayda alınmasıyla elde edilen bilgilerin savaşına döndü âdeta. Artık hiç kimse kendini güvende hissetmiyor. Halbuki gözetlenmek ve mahremiyetin yok oluşu, sadece güvenlikle alakalı bir mevzu değil. Sistem bizzat bizim bıraktığımız izler üzerinden yürüyor. Mağazalar ve banka ekstreleri neler aldığımızın bilgisini kaydediyor; sağlık bilgilerimiz sosyal güvenlik nedeniyle sisteme yükleniyor; kargo şirketine kimlik numaramızı, Google'a ilgi alanlarımızı gönüllü veriyoruz. Velhasıl sadece gizli ve kasıtlı olarak değil, içinde bulunduğumuz iletişim ve enformasyon çağında, haberli habersiz, gönüllü gönülsüz sürekli bir gözetim altındayız. İşin ilginç tarafı, biz kendimiz kendi hayatımızı sürekli belgeleyerek gözetime sunuyoruz.

Yemek masasında, iş toplantısında, taziye evinde, nikâh töreninde, konserde, konferansta... Her yerde başkalarıyla bağlantı hâlindeyiz. Bir söz kesme töreni sırasında bir yakınımın Twit-

ter'dan âdeta canlı yayın yaptığını öğrendiğimde şaşkınlığa şaşırdı çevremdeki gençler. “Kahveler geldi”, “Sözü de kızı da aldık”, “Damat mahcup, gelinin gözü yüzükte”... Bir konserde izlenimlerini Twitter'den paylaşan koltuk komşum, anı yaşamanın “paylaşım” boyutunu dikkate almamı sağlayan en çarpıcı örnekti. Bilet ücreti ödeyip o koltukta oturduğu hâlde orada icra edilen müzikten zevk almak yerine, orada olduğunu başkalarına bildiren mesajlarla konsere gelmiş olduğunu tescilleme ihtiyacı duyuyordu. Ve o anı, o tecrübeyi ancak başkalarının onayı üzerinden değerlendirebiliyordu.

Bir aile yemeğinde gözünü telefonunun ekranından ayırmayanlar, sadece gençler değil artık. Burada bir parantez açarak belirteyim. Dokunmatik ekranlardan önceki tuşlu telefonlarda, karşısındaki ile göz teması hâlindeyken bile eliyle başka birine mesaj yazabilme becerisi kazananları biliyorum. Gördüğüm ilginç bir örnek daha var. Tek eliyle kanun çalarken arkasına sakladığı diğer eliyle bakmadan mesaj yazabilen, arkadaşları arasında “baş parmak” lakabını hak eden becerikli çocuklar da tanıdım.

Paylaşıyorum, o hâlde varım

Sürekli paylaşma, online olma, mesajlaşma, kişiler arası iletişim açısından nasıl bir duruma karşılık geliyor? Bu soru kendi içinde bir tespiti de barındırıyor esasında: Yanımızdakilerden ziyade ekrandakilerle bağlantı hâlindeyiz. Konserde kendimizi müziğin kollarına bırakamıyor, derste konuya dâhil olamıyor, aile yemeğinde yakın ilişkilerin sıcaklığına teslim olamıyoruz. “Burada, ama başka yerde olma” arzusu, teknolojinin sunduğu imkânlarla gündelik hayatımızın mottosu oluyor.

Laptoplarla, iPad'lerle, yaygınlaşan wireless hizmetleriyle mekândan bağımsızlaşarak online olma imkânı, akıllı telefon-

larla birlikte artık zaman ve mekân bağlamından tamamen koptu. Hep birlikte sonsuz siber uzayın içindeyiz.

Bir zamanlar telefonla başsağlığı dileme, telefon aracılığıyla, telgraf çekerek düğün ve bayram tebriği gibi meseleleri konuşur ve insanlar arası iletişimin ne kadar gerilediğinden ve ge-
 çiştirildiğinden yakınırdık. Şimdi ise pek çok kimse telefonla bi-
 le bölmek istemiyor muhatabını ve ona, eğer isterse cevap ver-
 mesi için bir mesafe ve fırsat sunuyor, e-mail ve kısa mesaj ya-
 zarak. E-mail üzerinden mektubun geri gelişini tecrübe ettiğimi-
 zizi söyleyenler de var. Ama tarihte hiçbir şey aynı şekilde te-
 kerrür etmez. Marks'ın sözü değil miydi? Tarihte olaylar iki kez
 tekrar eder: birincisinde trajedi, ikincisinde komedi olarak. Ni-
 tekim e-mail ya da mesaj, sonundaki üç noktaya bir ömre eşlik
 eden sevginin yüklendiği mektup değil. Nostaljik olmanın ma-
 nası yok, tabii ki hayatın hızına kurduğumuz cümleler de ayak
 uydurmak zorunda kalıyor. Sözlü kültürün geri dönüşü olarak
 kutlanan internetin yeni imkânları ile ilgili çok kesin yargı cüm-
 leleri kurmak için biraz erken esasında. Walter Ong, biraz erken
 bir kutlama yapmıştı bu konuda kanaatimce (*Sözlü ve Yazılı Kül-
 tür*). Ama şu bir gerçek ki, günümüzde bağlantıda olma sarhoş-
 luğunu yaşıyoruz çeşitli düzeylerde.

Gençlerin bedavalarını kullanmaları daha ziyade mesaj üye-
 rinden kendini gösterirken, orta yaşlara doğru saatlerce telefon-
 da “Eee, daha daha nasılsın?!” muhabbetinin sündürülmüş ör-
 neklerine şahit oluyoruz toplu taşımalarda. Hatta caddede karşı-
 dan kaşıya geçerken bile telefonda konuşmaya devam ederek aşı-
 rı iletişimin dibini bulanlar oluyor. Herhangi bir kurumun, me-
 sela ilgi beklentisinin en yüksek seviyede olması muhtemel bir
 mekân olan hastanenin danışma bankosunda duran görevliler,
 o kadar iletişim hâindeler ki siz ismen ve cismen orada olduğun-
 uz hâlde onlar, orada olmayan “daha önemli biri”yle iletişime
 devam ediyorlar.

İzlenen “biri” olmak

Diğer taraftan sosyal medya, bugünümüzü potansiyel bir geçmiş belgeseli olarak görmeye zorluyor bizi. “Biri” olmak, “izlenen biri” olmak demek. Bu yüzden de “hayatım roman”dan “hayatım film karesi”ne geçişin örneklerini sunuyor çeşitli sosyal medya araçları. Her adımımızı “önemli kişi” olma vurgusuyla belgeliyoruz.

Bunları düşünürken, oğlumun ilkokul çağlarında adını yazıp bir iki cümle çiziktirdiği kâğıtları gösterip “Anne, bunları sakla, ileride tanınmış biri olduğumda değerli olacak” diyerek beni gülmelere gark ettiği anlar geldi aklıma. Bunu yeni kuşakta hiç de yabancı olmadığı bir ben algısının tezahürü olarak görüp geçmeli miyiz? Bence pek görülüp ya da gülünüp geçilecek bir durum değil.

Zira kendini sunma, bizim sadece kim olmak ve kendimizi nasıl göstermek istediğimizle ilgili olmuyor; bazen ne yaptığımızın bizzat sebebi oluyor. Yapılanlar edilenler zamanla potansiyel bir YouTube videosu ya da bir Facebook postası olarak görülmeye başlanıyor. İzleme yukarıdan bir yerlerden değil, çok sayıda “kullanıcı” arasında gerçekleşiyor. Hal Niedzviecki bu eyleme doğrudan “dikizleme” diyor ve ona göre bugün dijital imkânlar ve sosyal medya, yeni bir “dikizleme kültürü”nü besliyor.

İronik olan şu ki, sosyal medya gibi araçlar bizim gerçek ve otantik olduğumuz konusunda başkalarını ikna etmemize yardımcı olurken aynı zamanda bunu bizi “burada” ve “şimdi” var olarak edineceğimiz deneyimlerden kopartarak gerçekleştiriyor. Nasıl mı? Konferans dinlerken konuşulan üzerine yoğunlaşıp tefekür etmek yerine, kopuk kopuk notlar alıp sosyal medyada arkadaşlarınızı ne kadar entelektüel olduğunuza değilse de, amaçlarınıza ve iddialarınıza uygun bir eylem içinde olduğunuza ikna etmeye çalışırsınız. Eğlenmek yerine ne kadar eğlendiğinizi ser-

gilemek, zevk almak yerine zevk aldığınız ortam ve nesne üzerinden tescillenmek istersiniz. Bu durum, en fazla turistik seyahatlerde gösterir kendisini. Gidilen mekâna dâhil olunmayan, “oradaydım” fotoğraflarıyla belgelenmese kişide ne gitmeye ne dönmeye dair bir iz bırakan gezilerdir bunlar.

Günümüzde sadece turistik gezilerle sınırlı değil bu belgeleme çabası. Artık pek çok belgeleme imkânlarıyla (Facebook, Twitter, Instagram, Foursquare vb.), hem madden hem de metaforik olarak ellerimizde kamera ile yaşıyoruz. En fazla içimize dönmemiz beklenen mekânlarda bile kendimizle kalamıyor; Kâbe’den, Medine’den paylaşımlar yapıyoruz.

Bir mekâna gittiğimizde Foursquare’de yerimizi işaretliyor, bizi etkileyen bir görüntüyü kayda alıp Instagram’da herkesin görmesini sağlıyoruz. İlginç bir söz duyduğumuzda tweetlemeyi düşünüyoruz ya da bizzat tweet olabilecek cümlelerin peşine düşüyoruz seçici algımızla. Çok eğlendiğimiz bir ortamda Facebook statümüzü güncellemek istiyoruz ya da sayfamızda paylaşmak için eğlenceli görüntüleri tarıyor “Facebook gözü”müz. Bir konserdeyken WhatsApp üzerinden bir kuple nasıplendiriyoruz çevremizdekileri. Ya da kim bununla ilgilenir demeyip yaptığımız olağanüstü makarna pişirme seansımızı canlı yayınlıyoruz, Periscope üzerinden. Bu araçlar bizi, kendimizi “like”lanabilen biri olarak sunmaya teşvik ediyor ve bunu “burada” ve “şimdi” var olarak edineceğimiz deneyimlerden bizi kopararak gerçekleştireyor.

Tüm bu örnekler iletişimde mekân ve zaman birliği ile ilgili ciddi bir dönüşüm yaşadığımızı ortaya koyuyor. Dijital kültürle ilgili çarpıcı tespitleri olan genç sosyal bilimci Nathan Jurgenson, bugünümüzü sosyal medyanın vadettiği bir kitle için potansiyel bir geçmiş olarak kurguladığımızı işaret ederken, “belgesel bakış” kavramını kullanıyor. “Belgesel bakış”, bugün içinde olduğumuz anı sosyal medyanın vadettiği seyirci tarafından tüketilecek potansiyel bir geçmiş olarak görmek ve kurgulamak demek. Bu

yüzden mesela etkileşimlerimize geleceğın potansiyel YouTube videosu olarak bakıyoruz.

Ama dikkate almayı unuttuğumuz bir şey var: her davranış sergilenecek, gösterilecek bir kayda dönüştürmenin, görüntülerimizi tövbesi mümkün olmayan bir âleme –sanal tevbe mümkün mü?- emanet etmenin, bizi neye dönüştürdüğü, amelî durumumuzu ve hayat tasavvurumuzu nasıl etkilediğı.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TEKNOLOJİNİN İNŞA ETTİĞİ YENİ KÜLTÜR

MAVİ IŞIĞI SÖNMEYEN İMPARATORLUK: TELEVİZYON

“Hepimiz aynı televizyon programlarıyla büyüydük. Sanki hepimize aynı suni hafıza takılmış... Hepimizin belli başlı hedefleri aynı. Hepimizin korkuları aynı. Gelecek parlak değil... Çok yakında aynı anda aynı şeyleri düşünmeye başlayacağız mükemmel bir uyum içinde olacağız. Senkronize. Birleşmiş. Eşit. Kati. Karınlar gibi. Böcekler gibi. Koyunlar gibi.”

Chuck Palahniuk, *Gösteri Peygamberi*

“Televizyon insan sesini öldürür.”

Barry Sanders

Dönemin Diyanet İşleri Başkanı Ali Bardakoğlu, “Yarım saat televizyonu kapatın ve Kur’ân okuyun” diye tavsiyede bulununca (5 Şubat 2010 Diyarbakır’da cuma vaazı), laiklik karşıtlığı ve matbaanın yasaklanmasını isteyen yobaz görüşle benzerliği başta olmak üzere pek çok eleştiri almıştı. “Ona düşmez” diyenler de oldu. Halbuki bir din adamının televizyonla, yani in-

sanların gündelik hayat düzenlemeleri ile ilgili terbiyevî tavsiyelerde bulunmasından daha doğal ne olabilirdi? Bardakoğlu haklı bir noktadan yola çıkmıştı: Televizyon dizileri müptelalık düzeyinde ve insanları ekrana yapıştırarak sosyal ilişkileri etkilemekle kalmıyor, muhteva olarak da gayri ahlakiliği sıradanlaştırmaya hizmet ediyor. Çok haklı eleştiriler bunlar. Ama birbirini ikame etmek üzere yan yana getirilmemesi gereken iki şeyi -Kur'ân ve televizyonu- bir arada zikrettiği için, eleştirisi yerini bulmadı.

Diyanet İşleri Başkanı'nın yapılmasını istediği şey, sadece bir zaman ayarlamasıydı. Televizyonun tahakkümü ve işgali altından bir yarım saati kurtarmaktı. Peki bu mümkün mü? Ya da neden imkân dışı gibi görünüyor? Çünkü duvardan duvara bir halı nasıl bütün zemini kaplarsa, televizyon da öyle kaplamış durumda dünyamızı. Halı olmaksızın odanın nasıl görünebileceğine dair, öncesinde zeminin nasıl olduğuna dair bir soru yok zihnimizde, diyor Zygmunt Bauman.¹ O yüzden halının üzerinde bir delik açmak kadar "deli"ce bir öneri olarak görüldü Bardakoğlu'nun önerisi. Çünkü mesele bir delik açmaktan ziyade "bir dünya"dan vazgeçmeyi gerektiriyor.

Yarım saatlik ara verme eleştirisi yerini bulmadı, zemini tamamen değiştirme gücünü de kendimizde bulamıyoruz. O hâlde bırakalım dağınık mı kalsın? Gündüz daha ziyade kadınların bireysel acılarını reytinge dönüştüren, akşamları kişilerin yeteneklerini sergileyip "yırtma" çabası üzerinden izleyiciyi ekrana kilitleyen programlar, star ve yetenek yarışmaları ve en nihayet Arap dünyasında "Anneni Türk televizyonlarında görmüşler" şeklinde bir hakarete/espriye kaynaklık eden diziler... Televizyon âdetâ dünyamızı istila etmiş durumda. Peki bu kadar yoğun bombardımanın, hayatı yaşayışımız, duyuş ve düşünüşümüz üzerindeki etkileri neler?

1. Zygmunt Bauman, "As Seen on TV", *Ethical Perspectives*, 7 (2): 107-121 (2000).

Kameranın icadından beri dünyayın gözünden ve kaydedilebilen imajlar eşliğinde görüyoruz. Televizyon ise bu “gösterilebilen” dünyayı, o derece hâkim kılıyor ki onun dışında bir “gerçeklik” alanı bırakmıyor. Dünya kendisini kaydedilebilen imajların sürekliliği olarak sunuyor gözümüze. Ve bir imaj olarak kaydedilmeye uygun olmayan şey, zaten o dünyaya ait olamıyor. Bunu en açık şekilde tatilcilerin kendilerini kameralarla teçhiz etmesinde görebiliriz. Eve döndükten sonra kaydettikleri görüntüleri televizyon ekranından izlediklerinde, ancak o zaman gerçekten tatil yapmış olduklarından emin olabiliyorlar. Gösterilemeyen varlığı onaylanmış olmuyor.

18. yüzyıl materyalist filozofu G. Berkeley’in “Görünmek algılanmaktır” (*To be seen is to be perceived/Esse est percipi*) şeklinde sloganlaşan gerçeklik ilkesi, enformasyon çağı insanında “kamerada görünmek”e evrilmiştir desek abartmış olmayız.

Televizyonun hayatımızı işgal ettiği ilk günlerden itibaren bir iyimser bir de kötümser bakış söz konusu oldu. Kötümser bakışa göre totaliter rejime gidişin bir göstergesiydi televizyon. Entelektüel zaafı besleyen, beyin yıkayan, sığ, pasif ve itaatkâr bireyler oluşturmayı sağlayan bir araç. Yani “Büyük Birader” iş başındaydı. Diğer taraftan iyimser görüş ise insanların Aydınlanma’dan itibaren yaşadığı en büyük özgürleşme aracı olarak görüyordu televizyonu. İnsanlar bu cam pencereden insanlığın ortaya koyduğu bilgi ve hikmetin eserlerini seyretme fırsatı buluyor ve bilgi bir güç hâline geliyordu. İyimserler televizyonu bireysel inşaa ve bireyin kendini ifade etmesi için, yani bireysel özgürlük için de çok güçlü bir araç olarak görüyorlardı.

Marshall McLuhan “Araç mesajın kendisidir” (*Medium is the message*) diyerek televizyonun bizatihi bütün olup bitenden sorumlu tutulabileceği bir anlayışa kapı araladı. Televizyonda görünen dünyadan hoşlanmamamız ve bundan aracı sorumlu tutmamız için sebepler var. Ama her şeyi araca bağlamamız mümkün mü? Eğer reytingler ölçü olarak alınırsa, insan ister istemez

şu soruyu soruyor: “Televizyonda görünen” hayat ile gerçek hayat arasındaki ilişki acaba ne düzeyde? Sergilenenler hayatın gerçeği, demek ne kadar ifrata kaçan bir yorumsa, hayatın gerçeğinde hiçbir problemin olmadığı ve tek ifsat edicinin televizyon olduğu düşüncesi de o kadar tefrittir.

Gençleri ifsat eden, aile hayatını bozan, sabah namazına kalkmamızı engelleyen, bütün kötülükleri oturma odalarımıza boca eden bir alet olarak kolayca eleştiririz televizyonu. Bütün olumsuzlukların müsebbibi bir suçlu bulmak isteriz ve haklıyızdır da bu eleştirilerde. Peki, muhtevayı değiştirdiğimizde sorun çözülür mü? Bu da tartışmalı bir konu. Özünde televizyon ne yapıyor sorusunu cevaplamadan mümkün değil bu tartışmaları bir yere vardır. O hâlde, televizyon ne yapıyor?

En önemlisi televizyon zaten hızlanan dünyamızı daha da hızlandırıyor. Gündemler, şöhretler, önemli olaylar parlıyor ve sönüyor. Bu yüzden de belli bir silsile içinde düşünmemizi imkânsızlaştırıyor. Yani televizyonda düşünceye yer yok. “Vakit nakittir” sözünün en mücessem hâlidir televizyon. Her dakika paraya tekabül eder. O yüzden uzun uzun konuşmaya değil, sloganik cümlelere ihtiyaç vardır. Dura düşünme konuşmak televizyonun formatına uymaz.

Dertlerini ortaya döken stüdyo konuklu programlarıyla, binlerce kişinin içinden seçilen adayı “başarı”yı yakalamaya teşvik eden yarışma programlarıyla sorunları ve çözümleri kişiselleştirmesi de televizyonun en önemli özelliklerinden. Bireysel beceri ve şans, toplumsal sorunların siyasetle çözümlenmesinin yerine geçer böylece.

Televizyonun hayatımızı nasıl değiştirdiği uzun uzun incelenecek bir konu. Ama problem sadece muhteva ile ilgili olmadığı gibi sadece araçla ilgili de değil. Nitekim Bauman, televizyonda görünen dünya ile yaşadığımız dünya arasında geri beslemeli ve helezonik bir ilişki olduğunu söyler. Ona göre televizyonla yaşadığımız dünya arasında mükemmel bir uyum var gibidir.

Bugün televizyonun mavi ışığının hâkim olduğu güneş batmayan bir imparatorlukta yaşıyoruz. Ve bu imparatorlukta görülen dünya, “televizyonda görülen” dünyadır. Bu yüzden televizyonun işleme tarzını değiştirmeyi istemek, aslında dünyayı değiştirmek istemekten daha az iddialı bir çıkış değildir. Tekrar başa dönecek olursak, televizyon izlemek ve Kur’ân okumak arasındaki münasebet, yarım saatlik bir ara vermekle ifade edilemeyecek derecede köklü bir tavra karşılık gelmeli. “Televizyonda görülen dünya”ya teslim olmamak, bizatihi dünyanın geçiciliğine ve ötelerde gerçek bir dünyanın varlığına inanarak mümkün olabilir ancak.

TELEVİZYON, YOUTUBE VE TWİTTER: “HERKES”E KONUŞMAK

“Hitap muhataba özeldir. İnsanın hitabının muhatabı bizatihi kendisidir. Yani herkes bütün insanlarla kendi üzerinden konuşur.”

Hasan Aycın

“Eğer bir kişi sözünün arkasında değilse, sözü yalnızca gürültüdür.”

Jack Ellul, *Sözün Düşüşü*

Televizyon ekranından, YouTube videolarından bize ulaşan hakikat bir kırılmaya uğruyor mu sorusu uzun süredir zihnimi meşgul eden sorular arasındaydı. Tuğrul İnancer Hocaefendi’nin hamile kadınların edebi ile ilgili söyledikleri ve sonrasında ortaya çıkan tartışmalar, bu soruları gündemimin merkezine taşımama vesile oldu. “Hamileliği davul çalarak ilan etmek bizim terbiyemize aykırıdır. Böyle karınla sokakta gezilmez. Her şeyden önce estetik değildir. 7-8 aydan sonra anne adayı biraz hava almak için beyinin otomobiline biner, biraz dolaşır. Sonra akşamüstü çıkarlar. Şimdi ise maşallah, kanatlısı kanatsız televiz-

yonlarda uçuşuyor. Ayıptır ayıp. Bunun adı realizm değildir. Bunun adı terbiyesizliktir” şeklinde yorumda bulunmasını müteakip medyada ciddi bir eleştiriyile karşılaştı.¹ İki unsur var esasında konuyla ilgili dile getirilmesi gereken. Birincisi aracın niteliği, yani televizyonun tasavvufi terbiye ve dinî/ahlaki tavsiye için uygun olup olmadığı meselesi. İkincisi ise kimlik ve hayat tarzı kırılabilirliğinin had safhada olduğu bir dönemde ihtiyacımız olan kamusal dil ve adab-ı muaşeret...

McLuhan “Araç mesajdır” (*Medium is the message*) tespitiyle yıllar önce dikkat çekmişti teknolojinin belirleyici yapısına. Jack Ellul ise “Teknik kendi ideolojisini beraberinde getiriyor” diyerek modern dünyada en tehlikeli belirlenim şeklinin teknolojik fenomen olduğunu söylemişti.² Bu teorik tespitler özellikle televizyon söz konusu olduğunda muhtevayı değiştirmenin pek bir anlam ifade etmediği görüşünü destekliyor. Neden? Çünkü televizyonda düşünceye, bu sebeple de uzun konuşmalara yer yoktur. Dura düşünce konuşmak televizyonun formatına uymaz. Böyle olunca da derin mevzuları, kendine özgü bir terminolojisi olan tasavvuf adabını ve hatta daha somut gibi görünen ama tartışmalı pek çok konuyu içinde barındıran fıkhi meseleleri televizyondan aktarmaya kalkıştığınızda düşünceyi kaldırmayan sıg dil ve algıya mahkûm kalırsınız.

Meselenin bir boyutu bu. Bir başka boyutu ise ekran olsun online mecralar olsun muhatabın “herkes” olması. Ve bu herkes 21. yüzyılda artık kendini yeni kimlikler, yeni hayat tarzları, benlik stratejileri üzerinden tanımlayan bir kitle. Bu sebeple bir hocafendinin, “Onun her söylediğinde bir hikmet vardır” diye inanan bir gruba değil de herkese konuştuğu mecralar, ne yazık ki ilmin bereketini değil, çatışmanın şehvetini besliyor. Çünkü yük-

1. Tuğrul İnancer’in edep bahsi çerçevesinde hamilelere de atıfta bulunduğu söz konusu sohbet, 23 Temmuz 2013 tarihinde TRT 1’de Bekir Develi’nin sunduğu *Ramazan Sevinci* adlı programda yayınlandı.
2. Jack Ellul, *Technological Society*. Vintage Books, 1964.

selen kimlikleri ve hayat tarzı üzerinden gelişen kırılğan siyaseti göz ardı eden bir dil, kamusal kabul görme şansı bulamaz.

Hocaefendinin bu uyarısına karşı örgütlenen “#direnhamile” hashtag’li Twitter kampanyaları ve sokak eylemleri³, Gezi protestolarından ivme almış ve hükümet karşıtı bir protestoya dönüştürülmüş olabilir. Ama arka planında kadın haklarıyla ilgili bir hassasiyet, kadın kimliği üzerinden oluşan bir hareket ve söylem olmasa böyle bir hareketlilik söz konusu olamazdı. Yani bir tarafta yükselen kimlik siyaseti, diğer tarafta artan kimlikçi dil dikkate alınmadan kamusal iletişim ve istişareyi gerçekleştirmek mümkün olmaz.

Her geçen gün kimlik üzerinden haberlerin yoğunluğunda daha fazla artışa şahit oluyoruz. Kimliklerin kamusal temsilini bir özgürlük ve adalet meselesi olarak görenlerin talepleri, kimliği nedeniyle haksızlığa ve ayrımcılığa uğrayanların hâl-i pür-melali artık daha fazla temsil imkânı buluyor medyada. Ama bazen işin ucu öyle bir kaçıyor ki “Gözünün üstünde kaşın var” denilmesi bile ayrımcılık hanesine kaydedilebiliyor. Bir dizide olumsuz bir karakter olarak canlandırıldı diye fırıncılar protesto gösterisi düzenleyebiliyor mesela. Bir tarafta bir mağduriyet dili yaygınlaşıyor, diğer taraftan bu mağduriyetleri bertaraf edeceği iddia edilen ayrımcılık itirazları. Gezi protestoları sonrasında, zaten var olan bu sosyo-kültürel ortam, daha da politik bir nitelik kazandı. Herkes “Hayat tarzım da hayat tarzım”, “Yok asıl benim hayat tarzım” minvalinde bir hassasiyet yarışına girişti.

Kadınlarsa hem kimlik çatışmalarının sembolik yükünü taşıyorlar, hem de “hayat tarzı” söylemlerinin merkezinde yer alıyorlar. Son iki yüzyıldır kadınların hayata yeni bir mercekten bak-

3. Yeşiller ve Sol Gelecek Parti Kadın Meclisi’nin öncülüğünde kadınlar karınlarına yastıklar bağlayarak sokak eylemleri yaptı. Pankartlardaki sloganlardan birkaçı: “Hamile hamile dolaşıyoruz”, “Gezine gezine doğuracağız.”

tıkları, kendilerini “Ben bir kadını” hatta “Ben tarih boyunca ezilmiş kadın sınıfının bir üyesiyim” diye tanımladıkları bir süreç yaşandı. Bu süreçte kadının bedeni üzerinde sadece kendisinin söz söyleme hakkı olduğu iddiası hâkimiyet kazandı ve kürtaj; kadın özgürlüğünün, kadının bedeni üzerindeki hâkimiyetinin ve tercih hakkının bir sembolü oldu hep. Çünkü kadınların biyolojik döngülerine “mahkûm” olmaları, kadın hakları hareketinin ta başından itibaren kafa yorduğu bir meseleydi. Özel-kamusal ayrımının merkezinde de kadınların ikincilleştirilmesinde ya da ezilmesinde de biyolojilerine mahkûm olmaları yatıyordu, onlara göre. Yani doğurma işlevleri, kadınları eşitlikten de özgürlükten de alıkoyuyordu.

Aydınlanmanın temel prensiplerinden hareket eden 19. yüzyıl feministleri, doğaya hâkimiyet anlayışını, “kadınların doğasına hâkimiyet” şeklinde genişlettiler. 20. yüzyılda biyoteknolojide gelişmeler oldu. Doğum kontrol hapları icat edildi, kürtajla ilgili teknik imkânlar gelişti. Böylece bu fikir ya da hayal, uygulanabilir hâle geldi. İkinci dalga feminist hareket “Bedenimiz bizimdir” sloganıyla, kadınların seçme hakkını, yani çocuk doğurmama hakkını, kürtaj hakkını savunuyordu. Bu açıdan bakıldığında kürtajın değil, hamile bir karnın özgürlük sembolü olması sadece feminist hareketin çeşitliliği ve geniş yelpazesi ile açıklanamaz. Kapitalist tüketim toplumu ve gösteri toplumu gibi başka parametreleri de katmak gerekir değerlendirmeye. Ama bu, uzun bir konu.

Tekrarlayacak olursak; birincisi, televizyon, Twitter gibi araçlar hem üslubu hem muhtevayı dönüştürdüğünden tasavvufi terbiye için uygun değil. İkincisi, muhatabın belirsizliği mesajı kırılmaya uğratma ve alingan kimlik siyasetine kapı aralama riski taşıyor.

Yakın zaman önceki bir tecrübemi bu iki unsurun iç içe geçtiği bir örnek olarak aktarmak isterim:

Bir hocaefendinin, Müslümanları kurtaracak olanın, “saliha kadın” olduğuna işaret eden bir vaazı vardı YouTube’da. Yüz yüze

dinlemiş olsam, muhteva olarak benim hemen hemen tamamen katılacağım fikir ve görüşler olmasına rağmen olumsuz duygularla bitirdim vaazı izlemeyi. Çünkü vaazın diğer muhatapları, onların muhtemel tepkileri ister istemez algı sahama girdi. Birden feministlerin yönelteceği sorulara cevap verme ve daha genç izleyicilerin kafa karışıklıklarını bertaraf etme baskısı altında hissettim kendimi. Ardından şu sorular canlandı zihnimde: Dinin tebliğinde aracın mahiyeti üzerinde düşünmeli değil miyiz? YouTube’da anonim bir muhatap kitlesine vaaz u nasihat edilebilir mi?

YouTube’un, yani muhatap kitlesi olmadan boşluğa konuşmanın; bir kameraya karşı, varsayılan anonim bir izleyici kitlesine karşı konuşmanın, kişinin kendini ifade edişini nasıl etkilediği üzerine yapılan çalışmalar var. Mesela YouTube’da muhatap kitlemizle ilgili mekânsal bir sınır algısına sahip değiliz. Halbuki kişinin kendisini sunması, izleyiciyi dikkate alan, onun farkında olmayı gerektiren bir eylemdir. YouTube’a yüklenen görüntülerde izleyici göz ardı edilir. Bu teknoloji aracılığıyla gerçekleşen sunumda artık biz bize kimin baktığını göremeyiz, hatta tahmin bile edemeyiz. Zeynep Tüfekçi bu tür sunumun bir başka özelliğine daha dikkat çeker. “Kaydedilebilirlik ve bilginin müteakip zamanlarda kalıcılığı, geçici sınırlarda kaymaya yol açar, öyle ki izleyici artık *gelecekte* de var olabilir...”⁴ Yani bugün bizi kimin izlediğini bilemediğimiz gibi gelecekte de kimlerin izleyeceğini bilemeyiz.

YouTube bilinmeyen anonim bir topluluğa konuşma durumunun sakıncalarını bünyesinde taşıırken, televizyon dinin anlatılmasını şov dünyasına dâhil ediyor. 28 Şubat döneminde “Horozdan kurban olur mu?” gibi pejoratif tartışmalarla, dinin gerçekte ne olduğu konusu, bir kafa karışıklığına emanet edilmişti.

4. Zeynep Tüfekçi, “Can You See Me Now? Audience and Disclosure Regulation in Online Social Network Sites”, *Bulletin of Science, Technology & Society*. Vol. 28, No. 1, February 2008, 20-36.

Ardından bir tartışmalar furyası başladı; televizyon dünyası yeni bir reyting alanı keşfetmişti. Avam havas ayrımı yapılmadan her konunun orta yerde tartışılması medyanın sağladığı demokratik ortamın da bir sonucu. İslam tarihinde var olan cedel geleceği artık aleni olarak halkın huzurunda reyting getirici bir unsur olarak devrede.

Bu süreçte “din dili” nasıl değişiyor ya da deforme mi oluyor soruları üzerinde, bu mecraları hiç sorgusuz kullanan Müslümanların ayrıca durması gerekiyor.

CEP TELEFONU: ZAMAN ÜZERİNDEN MEKÂNIN FETHİ

“Can, tecrübelerle sabittir ki haberdar olmaktan ibarettir. Kim ki daha fazla haberdardır, daha fazla canlıdır.”

Mevlânâ

Ramazan boyunca katıldığım mukabele ve teravihlerde her yaştan kadının ibadetlerin arasında bile “bağlantı bağımlılığı”na yenik düştüklerine şahit oldum. Bağlantı bağımlılığına, yani her an ulaşılabilir olmak üzere cep telefonlarını her daim açık tutuşlarına. Bazılarının telefonlarının zili Kur’ân’dan birkaç ayet okuyarak çalıyordu. İlk birkaç sefer anlayamamıştım, namazda okunandan başka Kur’ân sesinin nereden geldiğini. Selam verince gördüm ki birkaç genç kız, her iki rekât arasında mesajlarını kontrol ediyor ya da cevap mesajı yazıyor. Dersler, konferans ve seminerler esnasında sürekli mesajlaşan dinleyicilerden sonra bu örnekler benim için bağımlılığın en uç noktasına işaret ediyordu. Ama onlara sorsanız, bir haberdar olma, iletişimde olma, bağlantıyı koparmama çabasıydı sadece bu. “Bir kere çaldırdım, seni düşündüm”, “İki kere çaldırdım, ...” vs.

Telefon, cep telefonu ve internet, iletişimin ve haberleşmenin sadece niceliğini değil niteliğini de değiştirdi. İletişim devrimi dendiğinde daha ziyade internet ağı dikkate alınır. Mobil telefon göz ardı edilir. Halbuki kişisel bilgisayarlarla ve net teknolojileriyle karşılaştırıldığında cep telefonlarının günümüzde daha geniş bir kitle tarafından kullanıldığı, sosyal hayat üzerinde daha güçlü etkilere sahip olduğu ve pek çok kişinin internet erişim sistemlerine değil, aylık telefon faturalarına daha fazla para ödediği görülür.

Bu etkiyi televizyonla karşılaştırarak da gözlemlemek mümkün. 2001 yılından itibaren tüm dünyada kullanılan cep telefonlarının sayısı artık televizyon setlerinin sayısını aştı. Nüfusun bir bilgisayar alabilecek imkâna, hatta geleneksel kablolu telefon ağına dâhil olacak imkâna bile sahip olmayan, okuma yazma bile bilmeyen kesimleri, küresel iletişim ağına cep telefonu aracılığıyla dâhil olmuş durumda. Bu nedenle artık “yeni nesil” (*generation*) kavramı üzerinden yeni teknolojik imkânlarından bahsedilen cep telefonlarının, bireysel ve toplumsal olarak nasıl bir etkisinin olduğunu hem teorik hem de pratik düzeyde araştırıp gözlemlemeye ihtiyacımız var.

İnsan için homo-faber denilebilir, yani alet yapan canlı. İnsanlar ilk çağlardan beri alet kullanmışlardır. Hatta tarih devirlerine damgasını vuran birtakım aletler söz konusudur. Mesele saban. M.Ö. 3000’lerden önce dünyanın bir yerlerinde kullanıldı ve tahıl yetiştiriciliği ile hayvan besleyiciliğini birbirine bağımlı kılarak çok önemli değişikliklere sebebiyet verdi. Bir başka alet, buharlı makina. 1770’lerden itibaren kullanılmaya başlandı ve Sanayi Devrimi’ni mümkün kılarak dünyadaki üretim dengesinden mesafe ve ulaşma kadar pek çok şeyi dönüştürme uğrattı.

Fotoğraf makinası, insanın gözü yerine merceği yerleştirerek gören ve görülen arasındaki hiyerarşiyi altüst etti. Görmeyi bir iktidar aracı, görülmeyi yegâne varoluş vasatı olarak belirle-

yen yeni görsel kültürün temel araçlarından biri hâline geldi, fotoğraf makinası ve kamera.

Başka dillerde mobil, yani hareketli, mekâna bağımlı olmayan telefon adını alan, Türkçede ise cep telefonu olarak adlandırığımız telekomünikasyonun bu yeni aracı ise iletişimi, fiziksel mekânın sınırlamalarından belli oranda kurtardı. İnsanlar her yerde ulaşılabilir hâle geldi. Bu gelişmeyle birlikte zaman kullanımı da mekândan koptu. Mesela insanlar bugün trende otururken ertesi günün iş toplantılarını organize edebiliyorlar.

Bu nedenle belli bir yerde belli bir rolü oynayan insanlar aynı yerde başka bir rolü oynamaya zorlanabiliyorlar. Mesela çocuklarıyla markette alışveriş yapan bir anneyi, patronu arayabiliyor. Ya da bir baba tam bir iş toplantısının ortasında kızının pasta siparişinden ya da okulda aldığı kırık nottan haberdar olabiliyor cep telefonu aracılığıyla. Yani farklı bağlamlardan kişilerle farklı atmosferlerde görüşmek zorunda kalabiliyor insanlar. Böylece mekânın sınırları, yani fiziksel alanın sınırları ihlal edilmiş ve nerede olduğumuzun toplumsal anlamı da değişmiş oluyor.

Sabit telefonlarda sorulmayan “Neredesin?” sorusu, cep telefonuyla görüşmenin başlangıç kelimesi âdetâ. Arayan kişi sorar, çünkü karşısındakinin fiziksel olarak bulunduğu mekânda hangi rolü oynaması gerektiği ile ilgili bilgi edinmek ister. Zira cep telefonu kullananlar, telefonda konuşurken aynı anda iki yerdedirler: fiziksel olarak işgal ettikleri yer ve konuşmanın sanal alanı. Yani bireyler artık birbirinden ayrı iki alanda hareket etmek zorundadırlar: fiziksel olarak bulundukları mekânsal uzam, ve Anthony M. Townsend’in kavramlaştırmasıyla “telefon uzamı” (*phonespace*).¹

Aslında böylece zaman üzerinden mekân fethedilmiş olmaktadır. Ve bu da doğrudan doğruya postmodern durumla alakalı-

1. A. M. Townsend, “Life in the real-time city: mobile telephones and urban metabolism”, *Journal of Urban Technology*. (7) 2, 2000, ss. 85-104.

dır. Cep telefonu reklamlarında vurgulanan coğrafi sınırların aşılması, seven insanların birbirine bağlanması gibi unsurlar, özgürlük temasına paralel bir dille sunuluyor. Fakat “her an her yerde ulaşılabilir birey”in kısıtlanmışlığı ve kontrol edilebilirliği üzerinde durulmuyor pek.

Sadece çalışan-işveren ilişkileri üzerinden bakıldığında bile bu ulaşılabilirliğin kısıtlayıcılığı görülür. Modern toplumun Foucault tarafından “kontrol ve kapatma toplumu” olarak tanımlanmasına yol açan panoptikon tarzı örgütlenmiş fabrikalardan, “tower”lardaki iş yerlerinden çıkan çalışan, artık “özel hayat”ına dönme özgürlüğüne sahip değildir. Akşam yemeğinde bile aranabilir şirketten. Özel hayat ile çalışma hayatı arasındaki ayrım ortadan kalkarken zaman ve mekân denetiminin katbekat arttığı müşahede edilir. Virilio, bu yeni yapılanmanın ortaya çıkardığı zaman denetimini, “hane içi köleliğin yeniden icadı” olarak niteler.²

Sözü uzatmaya gerek yok. Cep telefonu bizi sevdiklerimize bağlayan, iş görüşmelerimizi kaçırmamamızı sağlayan “faydalı” bir araç olarak sunulmasına rağmen, hayatımıza giren her teknolojik alet gibi ilişkilerimizi, gündelik hayatımızı, zaman ve mekân algımızı dönüştürme potansiyeline sahip bir gelişmedir. Coğrafi/mekânsal pratiklerin değişmesi, sadece zamanın toplumsal düzenlenişini değil, bireysel tecrübe edilmesini de etkiler. Ve “her zaman ulaşılabilir birey”, ne yazık ki “kendi”sine ulaşacak, kendisinden haberdar olacak, oradan da varoluşun künhüne varacak, varlığını idrak edecek zamanı bulamayabilir.

“Can, tecrübelerle sabittir ki haberdar olmaktan ibarettir. Kim ki daha fazla haberdardır, daha fazla canlıdır” der Mevlânâ. Cep telefonu ve diğer telekomünikasyon aletleri de her an ulaşılabilir olmayı, haberdar olunabilirliği vadediyor. Fakat bu ha-

2. Paul Virilio, *Enformasyon Bombası*. Çev: Kaya Şahin, İstanbul: Metis Yayınları, 2003, s. 67.

berdar oluş, insanın varoluşuna ilişkin haberdarlığın önünde bir perde oluşturuyor. Çünkü haberin hızı durmayı, dolayısıyla düşünmeyi ve vukufiyeti engelliyor. Bu nedenle daha fazla haberdar olmak, Mevlânâ'nın kastettiği manada "daha fazla canlı olma"ya yardımcı olmuyor, tam aksine Paul Virilio'nun vurguladığı üzere "enformasyon bombası" altında berhava olma-ya yol açıyor.

POP-MUHABİRİN DİŞLERİ VE DÜŞLERİ ARASINDA TÜRKİYE İMAJI

“Bir şeyin fotoğrafını çekmedikçe onu ger-
çekten görmüş olduğunu iddia edemezsin.”

Emile Zola, 1901

Pop-art’ın İngiltere’deki ilk simalarından, bir pop-star gibi ha-
reket etmesiyle tanınan meşhur ressam-fotoğrafçı David Ho-
ckney, fotoğraf sanatının gerçeği yansıttığını iddia etmemizin ar-
tık mümkün olmadığını söyler. Kimyasal dönem bitmiş, karan-
lık oda tarih olmuştur. Devir, manipülasyon devridir. Görüntüle-
ri yönlendirme ve şekillendirme konusunda çok daha geniş im-
kânlar sağlayan dijital makinalardan sonra, fotoğrafın gerçeklikle
hiçbir alakası kalmamıştır sanatçıya göre. En “gerçek” olduğunu
zannettiğimiz savaş fotoğrafları bile “olan”ı değil, kameranın ar-
kasındakinin görmek istediklerini yansıtmaktadır. Dijital kamera
ve bilgisayar iş birliği, kameranın arkasındaki göze büyük bir ikti-
dar ve yaratma alanı bahşetmektedir. Bu gelişmenin kendi sana-
tı açısından olumlu bir yan etkisi vardır, Hockney’e göre. Böyle-

ce fotoğraf da resme yaklaşan bir sanat dalı hâline gelmiştir. Sanatçının yaratımına alan açılmıştır.

Fakat bilindiği gibi imal edilen, üretilen ya da yaratılan fotoğraf ve görüntüler, sadece sanat alanıyla sınırlı kalmıyor. Eline cep telefonu ya da bir *handy-cam* alan herkes, bir muhabir ya da şantajcı olabilecek donanımına sahip günümüzde.

Mobil telefon kameraları geleneksel fotoğraf makinalarına ya da büyük kameralara göre böyle durumlar için daha fazla avantajlar sunar. Çünkü telefon sürekli yanınızda olan bir alettir ve her an çekime hazırdır. Diğer taraftan cep telefonu kamerası diğerine nazaran daha görünmezdir. Yani gizli çekim mümkündür. Üçüncü olarak da mobil telefon kameralarıyla hemen bağlantı kurulabilir. Başka bilgi ağlarına bağlanılarak görüntüler hemen bir arkadaşına ya da bir gazeteciye gönderilebilir. WAP fonksiyonu ile doğrudan doğruya internete gönderilmesi de sık yapılan bir eylemdir.

İster cep telefonu kamerası ister el kamerası olsun biteviye görüntü kaydeden ve bunları çeşitli şekillerde “kullanan” görüntü avcılarıyla dolu etrafımız. Bu sebeple medyatik skandalarda, siyasal hesaplaşmalarda, imaj savaşlarında, ulusal düzeyde de uluslararası düzeyde de hep kamera görüntüleri kullanılıyor.

York Düşesi Sarah Ferguson’un Türkiye’deki çocuk yuvalarıyla ilgili gizli kamera çekimleri, görüntü avcılığının sık rastlanan örneklerinden olmasına rağmen konumu itibarıyla sansasyonel bir habere dönüştü. Düşesin çektiği görüntüler 2008 sonbaharında medyaya düştü. Eline kamera alan ya muhabircilik ya şantajcılık yapmaya “muktedir” olabiliyor. Bu sefer ilginç olan, kraliyet ailesinden bir prensin eski eşi ve 6. ve 7. sıra veliaht olan iki prensesin annesi, kendisi de düşes olan seçkin sınıftan bir kadının böyle bir şeye tevessül etmesiydi. Bir fenomen hâline gelen eltisi Leydi Di’nin tahtına göz diktiğinden miydi bu hayırseverlik gösterileri, yoksa borçlarını ödemekte zor-

landığından mıydı acar gazetecilik girişimleri, bilmiyoruz. Nitekim York Düşesi'nin gazetecilik oynaması, İngiliz basınında hafif bir istihza ile karşılandı.¹

Fakat bizim için bu görüntüler, Fergie'nin yaptığı vulgar gazetecilikten ibaret kalamıyor. Hem Batı'da çizdiğimiz imaj bizim için önemli olduğundan hem de AB önünde beklediğimiz için bu tür olaylar doğrudan diplomatik ilişkilerimize yansdığından, onların işin ironisine vurabildikleri bir olay, bizde hiç de öyle gülecek hâl bırakmıyor.

Tabii ki imaj çağında, var olan şehir hikâyelerine bir yenisinin eklenmesi Batılılar için çok da hayatiyet arz etmeyebilir. Zaten uzaklarda, "o ülkelerde" insan haklarına saygı hiç söz konusu olmadı ki, onlara göre. Doğu, şehvetin yanı sıra şiddetin de mekânı olageldi Batılının gözünde. "Başkasının acısı"ydı ekrandan gördükleri; gelişmemiş, ilerlemeyi başaramamış, insan hakları karnesi oldum olası zayıf, pek geçer not alacağı da benzemez "o ülkeler"den biriydi işte. "Dünyanın geri kalanı"nın bilindik bir manzarasıydı, şaşılacak bir şey yoktu. Umduklarıydı, buldukları. "Avrupa'yı utandıran görüntüler" başlığına rağmen.

Halbuki bizim için öyle miydi? Batı'nın aynasında yansıyan görüntümüz bizi hep rahatsız etti. Orada kendimizi geri kalmış gördük. "Dünyanın geri kalanı" ile beraber bir makus kader çarptı yüzümüze. Halbuki biz aynayı tutanla bir olmak isti-

1. *The Daily Telegraph*'tan Andrew Pierce, "Neden Fergie gizli görevlerini kendisine saklamıyor?" başlıklı bir yazı kaleme aldı (7.11.2008). Yazıda onun borçlarını ödemek için kilo kaybettiricilerin reklamını yapması başta olmak üzere magazinél pek çok bilgi eşliğinde bu çabasını lüzumsuz ve sadece para kazanmaya yönelik bir eylem olduğunu alaylı bir dille ele alıyordu. *The Guardian*'dan Victoria Cohen de onun mali kriz yaşanan şu günlerde, gazeteciler işsiz kalma korkusuyla yaşarken, uyanık bir "gazeteci" olarak işlerine rakip çıktığını söylüyor ve yaptığı işi tanımlayan tekelimenin "adi/vulgar" olduğunun altını çiziyordu.

yorduk. O yüzden “yuvalarda gerçekten olmakta olan ne?” sorusundan ziyade Avupa’ya rezil olma teması çerçevesinde oturdu haber gündemimize. Barış gelini Pippa Bacca’nın öldürülüşü meselesini ele alışımızda da aynı “Kol kırılır yen içinde kalır” anlayışı hâkimdi.² Bizden birileri aynı şekilde öldürülüyordu, ama yorgan kalındı, kokusu dışarı vurmuyordu. Çürük domates satan pazarcının ticari ahlak kıstasıyla değil, “Böyle giderse bizi Avrupa Birliği’ne almazlar” diye uyarılması da bu yaklaşımın bir başka boyutu.

Ne zaman oradan bir ayna tutulursa yüzümüze, ancak o zaman rahatsız oluyoruz görüntümüzden. Aslında bu metafor üzerinden gidecek olursak, ta Mevlânâ’daki kendini bilme-ye katkısı olan aynaya kadar uzanabiliriz. Elbette insan insanın aynası olmalıdır. Ama aynaya yüzünü tutan kadar ayna olan kişi de önemlidir. Parlak bir aynaya düşen görüntü parlak olurken ve gerçeği yansıtırken, sırı bozulmuş ya da özellikle çarpık görüntü versin diye lunaparklardaki gibi biçimleri ve sırlarıyla oynanmış aynalara düşen görüntülerse elbette çarpık olacaktır. Bu açıdan bakıldığında, bizim Batı’daki görüntümüzün hep Doğu-Batı ilişkilerinin hiyerarşik yapısı ve bundan beslenen oryantalist söylem tarafından şekillendirilegeldiğini görüyoruz. Yani aynanın sırrından emin olmamakta, oradaki görüntünün sıhhatini tartışmakta haklıyız. Bir de bu aynanın artık dijital görüntü teknikleriyle çok daha kolay manipüle edilebildiği bilgisi eklendi repertuarımıza.

Fakat sürekli karşımızdakinin bizi yanlış imajlarla temsil etmesinden şikâyetçi olmamızın da sonu yok. Dönüp kendimi-

2. İtalyan sanatçı ve aktivist Pippa Bacca, “Barış Gelini” adıyla dünya barışı için düzenlediği ve bir gelinlikle katıldığı, 8 Mart 2008’de Milano’da başlayıp Slovenya, Bosna, Türkiye, Suriye, Lübnan, İsrail ve Filistin güzergâhından Tel Aviv’de noktalanması planlanan bir yolculuk sırasında Kocaeli’nin Gebze ilçesine bağlı Tavşanlı köyü yakınlarında tecavüze uğramış ve boğularak öldürülmüştür.

ze bakarsak görüntüden gerçeğe intikal edebiliriz. Ebedi mağduru “ oynamak ” tan vazgeçersek de kameralara mahkûm olmayız. O zaman düşesin Türkiyesiz bir Avrupa düşü de “ Türkiye’ye gitmeyin ” uyarısıyla gösterdiği dişleri de bizi korkutamaz. Bu, kıssadan bizim hissemize düşen. York Düşesi’nin hissesine ise “ Eden bulur ” sözünün ifade ettiği gerçeğin düştüğünü gösterdi zaman. Nasıl mı? Ocak 2011’de bir gazeteciden, onu eski eşi Prens Andrew ile tanıştıracak vadi karşılığında rüşvet alırken gizli kamerayla görüntülendi.

“İNSAN”I DEVRE DIŞI BIRAKAN SAVAŞ TEKNOLJİSİ

“Delikli demir çıktı, mertlik bozuldu.”

Köroğlu

“Tarih silah sistemlerinin hızında ilerler.”

Paul Virilio

Son on yılın siyasi tartışmalarına, kurum içi ve kurumlar arası karşılaşmalara ve manevralara böcekler, yani gizli dinleme araçları eşlik etti. Başbakan’ın ofisine bile böcek girebildiğini duyan yurdum insanıysa kalorifer dairelerini ilaçlamanın bir anlamı olmadığı sonucuna vardı. Böceklerle yaşamaya alışmalıydık. Böcek, görünmeksizin dinleme ve izlemeye yarayan araçlara verilen isimdi. Ama bugün aynı teknolojiyle insansız savaş araçları yapılıyor. İçinde insan taşımayan, belirlenen hedefteki insanları sivil, asker ayırt etmeksizin öldürebilen araçlar. Bu teknoloji öyle küçük ve görünmez ki hiç kimsenin izlenme ve gözetlenmeden kaçabilmesi mümkün değil. Peki nasıl oldu da Üsame bin Ladin yıllarca bulunamadı? O ayrı bir soru işareti!

Benim burada dikkat çekmeye çalıştığım konu başka: Teknoloji, böcekleri sahaya salan teknisyenlerin bile bu araçla-

ra müdahale edemeyecekleri bir düzeyde. ABD son on beş yıldır Yemen, Pakistan, Afganistan ve Somali'de teröristlerin yerleşim alanları olarak belirlediği noktaları insansız hava uçakları ile bombalıyor. Yemen'in sabık Cumhurbaşkanı Ali Abdullah Salih bu saldırılara destek vermesinin nedenini, "hedefi tam tespit etmesi ve hiç hata bulunmaması" olarak açıklamıştı. Bir sonraki Cumhurbaşkanı Abdurabbu Mansur Hadi de bu saldırılara destek vermeye devam etti. İnsansız savaş uçaklarının hedefi tam tespit ettiğine ve hiç hata yapmadığına dair iddia, hiç gerçekçi ve inandırıcı değil. Çünkü bu saldırılarda ölen sivillerin oranı çok yüksek olduğu gibi teröristlerin terörist olduğunun tespiti de mümkün değil. ABD'nin Pakistan'da insansız hava aracı ile öldürdüğü sivil sayısının iki bin beş yüzden fazla olduğu söyleniyor. Öldürülen sivillerin sayısı çeşitli izleme kuruluşlarına göre farklılık arz etse de sonuç dehşet verici boyutlarda. Terörizme karşı iş birliği argümanına yaslanan insansız hava aracı saldırıları, esasında teröristten çok sivil halkı öldürüyor. Ama ABD'nin Yemen'deki ve Pakistan'daki müttefikleri, teröristleri hedef aldığını söyleyerek bu saldırıları, kamuoyu önünde açıkça desteklemekten çekinmiyorlar.¹

Bölgesel ve küresel güçlerin savaş üzerinden hâkimiyet kurma çabasının siyasi ve iktisadi boyutu bir yana, sadece bu teknolojinin şekillendirdiği yeni bir savaş ve öldürme stratejisiyle karşı karşıyayız. Bir network üzerinden programlanan ve programlandıktan sonra insan müdahalesinin dışında işlev gören makineler aracılığıyla yapılıyor artık savaş. Koordinatlar hesaplanıyor, uydulardan alınan bilgiler işleniyor, sensörler devreye giriyor ve hedefe kilitleniliyor. Aşama aşama insan elinin devre dışı kaldığına şahit oluyoruz.

1. Bu konuda ayrıntılı bir inceleme için bkz. David Cortright, Rachel Fairhurst and Kristen Wall (ed.), *Drones and the Future of Armed Conflict: Ethical, Legal, and Strategic Implications*. Chicago and London: The University of Chicago Press, 2015.

Peki ne farkı var? Ha elinle öldürmüşsün ha uzaktan bir düğmeye basarak, denilebilir. Ben hâlâ insandan umudu kesmemenin derdindeyim. Peki makineler insanlardan daha zalim olabilir mi? Makine-insan arasındaki ilişkinin felsefi düzeyde ele alınmasını gerektirir böyle bir sorunun cevaplandırılması. Böyle bir felsefi ele alış hakkımızı mahfuz tutarak daha pratik bir yaklaşımı benimseyecek olursak, yeni savaş araçlarının, savaş stratejisini değiştiren ve savaştaki insan faktörünü asgariye indiren yapılanmasının bizi nasıl bir dünyayla karşı karşıya bırakacağı meselesini ciddiyetle gündemimize almamız gerekiyor.

Her dönemin savaş teknolojisi farklıdır ve bu farklılık savaşın tarzını da belirler. Mesela kale duvarlarını yıkacak topların icadından önce şehirlerin fethi çok zordu. Fatih’in müjdelenen kumandan olma arzusu, topların yardımıyla gerçekleşti. Kullanılan savaş aletleri, savaşın tarzını etkilemekle kalmaz, aynı zamanda ahlakını da beraberinde getirir. Köroğlu’na, “Delikli demir çıktı, mertlik bozuldu” dedirten farklı bir ahlak da gelmiştir, ateşli silahlarla birlikte. Mertliğin bozuluşunun en vahşi örneğini, Sırp nişancılarının uzun menzilli silahlarla Bosnalı sivilleri âdeta avlayışı esnasında gördük ve “sniper” diye bir kelime kazındı hafızalarımıza.

Atom bombası, sadece insanı değil, doğayla birlikte insanlığın geleceğini de hedef tahtasına koydu. İlk savaş fotoğrafları, 1856 Kırım Savaşı’nda çekilmiş ve ilk defa bu savaşta “başkalarının acısı” seyirlik malzeme olarak kullanılmıştı. ABD’nin Çöl Fırtınası Harekâtı esnasında Bağdat’ın bombalanışının canlı yayından tüm dünyada izlenmesi ise yeni bir süreci başlattı: Savaşın haberi de, bir savaş aracıydı artık. Bombardıman 1991 yılında Ocak’ın 17’sini 18’ine bağlayan gece başladı ve günlerce CNN canlı yayınından izlendi. Böylece iletişim araçları da savaş teknolojisine dâhil oldu.

Günümüzde Hollywood da Silikon Vadisi de askerle iş birliği hâlinde. James der Derian, askerî-endüstriyel-medya eğlen-

ce ağı olarak görüyor yeni savaşları.² Bu açıdan bakıldığında her Hollywood filmi, her bilgisayar oyunu, savaşın bir parçası. Âdetâ gelişmiş savaş deneyi gibi bu filmler, oyunlar. Ve her uygulama, sanki insanın kontrolünden biraz daha uzağa itiyor savaşı.

Birinci Dünya Savaşı'nda telefonun sağladığı mesafe sayesinde ofislerinde oturan generaller, yüz binlerce askerî gözleri kapalı bir şekilde ölüme gönderebildiler. Ordusunun başında askerlerinin ölümüne şahit olan, kucağına yaralı erler düşen kumandanlardan daha katıydı yürekleri. Çünkü göz görmeyince gönül katlanır esprisiydi davranışlarına yön veren. Halbuki telgraf icat edildiğinde iletişimin savaşları durduracağı hayalini kurmuştu insanlar. İletişimin savaşları durdurmasının ham hayal olması bir yana, telgraf telleri ve tren yolları savaşı taşıyan araçlar oldu ve teknoloji, savaşın yedeğinde, onun ivmesiyle gelişmeye devam etti.

İkinci Dünya Savaşı'ndan önce radyo, tank ve özellikle uçak, savaş sonrasında da termonükleer silahlar, geleneksel savaşı tamamen değiştirecek teknolojiler olarak görüldü pek çok stratejist tarafından. Ama bir devrim yapmak elbette teknolojik bir icattan fazlasını gerektirir. O yüzden bugün konvansiyonel savaş araçları ile yeni dijital teknolojiler aynı örüntü dâhilinde kullanılıyor. Mesele İsrail, Cenin'de, Gazze'de savaşı, meydanlardan ve sokaklardan evlerin içine taşıyan, duvarları patlatıp ısı sensörleriyle âdetâ insan avlayan bir teknoloji uygularken; ABD Pakistan'da, Yemen'de, Afganistan'da ve daha pek çok yerde insansız savaş araçlarıyla vuruyor hedefleri. ABD'nin Nijer'e de insansız savaş aracı üssü kurması, bu hedefin yakın gelecekte Afrika ülkeleri olacağının bir işareti.

Ulaşımda, iletişimde ve bilişimde gerçekleşen daha önceki radikal değişiklikleri yönlendirenler, kişilerdi. Günümüzde sanal alandaki icatlarda ise belirleyici olan, "hardware"den ziyade

2. James der Derian, *Virtuous War: Mapping the Military-Industrial Media Entertainment Network*. Colorado and Oxford: Westview Press, 2001.

“software”, yani elektronik ve mekanik donanımdan ziyade yazılım. Teknolojileri uygulayanlarsa kişiler değil, networkler. Ve esas önemlisi bu yeni icatlar çok hızlı.

Profesyonel ordular, adına savaş yapılan topluluk/halk ile savaş arasındaki bağı zayıflatan bir işlev görmüőtü. Birilerinin uzaklarda sizin için öldüğü bir savaőla her gün cepheden tabutların geldiği bir savaş elbette halkın nezdinde farklı olacaktır. İşte bu yüzden günümüz teknolojisi bu bağı tamamen ortadan kaldıracak gibi görünüyor. Yani adına savaş yapılan halk için savaşı görünmez kılacak, o topluluğun hiçbir mensubunun hayatını tehlikeye atmayacak savaş araçlarına sahip, mesela ABD gibi bazı ölkeler.

Artık kahramanlık sonrası bir savaş dönemindeyiz. Başını vermeyen őehitler, tek kollu sancaktarlar değil, savaşın hikâyesini őekillendiren karakterler. Peki yeni savaőların hikâyesini kimler yazıyor? Haber kanalları, sinema filmleri ve bilgisayar oyunları aracılığıyla yazılıyor yeni savaşın hikâyesi. Ve savaş sanallaőırken “başkasının ölümü,” ölüm bile olamıyor artık. Ya “level” atlamayı sağlayan bir “tık”a ya da profesyonel savaş ajanlarının maceralarında yeni bir “episode”a, o bölüme renk katan bir “olay”a dönüşüyor.

Son yıllarda Türkiye’de ordunun siyasal ve toplumsal karőılıęını keskin bir dille tartıőıyoruz. Ordunun profesyonelleőmesi cılız da olsa dillendirilen talepler arasında. Savaşın teknolojikleőtięi bir çağda ordunun profesyonelleőmesi doğal bir gidiőat gibi görünüyor çoğu kişiye. Kimilerine göre savaş, kimilerine göre terörün her eve ateş düőürdüęü bir ortamda, serinkanlılıkla bu meseleleri ele almamız zor elbette. Ama savaş karşıtlığı penceresinden bakıldığında daha steril ve barıőıl gibi görünen askerî profesyonelleőmenin, teknolojinin kattığı ivme ile birlikte, ahlakın ve insanlığın tamamen devre dışı bırakılması, makinanın hijyenik mesafesinden bir “ölüm oyunu”na dönüşmesi riskini tartıőabilmemiz gerekiyor.

SINIRSIZLIĞIN SINIRLARINDA: İNSANİ YARDIM VE SAVAŞ STRATEJİLERİ

“We shape our tools, and thereafter our tools shape us.”

Biz kullandığımız aletlere şekil veririz, ardından o aletler bizi şekillendirir.

Marshall McLuhan

“We don’t stop with asking what a tool does. We ask about what kind of people we become when we use it.”

Bir aletin ne işe yaradığını sorup orada durmayız. Onu kullandığımız zaman nasıl insanlar olduğumuzu da sorgularız.

Amiş mezhebine bağlı biri

21. yüzyıl, sınırların akışkanlaştığı bir yüzyıl. Bu yüzden pek çok mesele sınır metaforu üzerinden tartışılıyor. Ulus devletin sınırlarının aşınması, ekonominin küreselleşmesi, kültürlerin geçirgenliği, biyoteknolojideki gelişmeler sonucu insanın sınırlarının tartışmaya açılması, iletişim teknolojisinin insanı nano saniyeler içinde dünyayı devriâlem edebilecek düzeye ulaştırması... Geç modern dönemde felsefeden siyasete, günde-

lik hayattan sanata, iletişimden insanî yardıma ve savaşa kadar pek çok konu dolayımından gündeme geliyor sınır.

Mesela iletişimin sınır tanımayışını; Özgür Gazze Hareketi İnsanî Yardım Filosu'nun muhatap olduğu kanlı saldırı anının görüntülenmesi örneğinde bariz bir şekilde gördük (31 Mayıs 2010). İsrail yetkilileri, yardım gönüllülerinin karşı koyduğunu ve bu sebeple askerlerin ateş açmak zorunda kaldığını iddia etmişti. Olayın olduğu saatlerde gemiden kurulan canlı yayın bağlantısı bu iddiaları bir ölçüde geçersiz kılıyordu. Ama dava sürecinde olaydan bir yılı aşkın bir süre sonra yeni gelişmeler oldu. İsraili yetkililer gemideki bütün bilgisayar ve telefonları almış, hard diskleri silmiş ya da tahrip etmişti. Fakat yardım filosuna Kanada'dan katılan aktivist Kevin Neish'in bilgisayarının hard diskindeki görüntüler, silinmiş olmasına rağmen uzun çabalardan sonra tekrar ortaya çıkarıldı. İsraili askerlerin Mavi Marmara gemisindeki yardım gönüllülerini katledişini aktaran görüntüler tüm dünyanın gözleri önüne serilince, İsrail'in kurmaca görüntüleri önemini kaybetti.

Bir İngiliz iletişim firması "Coğrafya tarih oldu" reklam sloganını kullanırken, iletişimin sınır tanımazlığı üzerinden tanımlıyordu çağı. Gerçi iletişim sınır tanımıyor, ama coğrafya hâlâ önemini koruyor. Gazze'de, Irak'ta veya Suriye'de olmak coğrafi olarak bir yere ait olmanın ağır faturasını yaşamak demek; Amerika, İsrail gibi hegemonik güçlerin hedefinde olmak demek. Bu nedenle iletişim coğrafyayı tarihe gömse de siyaset ve savaş hâlâ coğrafyaya bağlı.

Vicdanın sınırları...

Oysa sivil toplum, sınırsız bir dünya imgesi üzerine kuruyor faaliyet alanını. Dünyanın neresinde olursa olsun yardıma muhtaç herkesin yanında olmayı hedefliyor. Ulusal, etnik, dinî sınır-

lar yok artık. Sivil toplum, ulusal sınırları coğrafi sınırları aşan bir etkinlik alanına sahip olacağının işaretlerini geçen yüzyıldan vermişti. Sınır Tanımayan Doktorlar, Yeryüzü Doktorları gibi örgütlenmeler, bu yardımın sağlık boyutundaki sınırsızlığı isimlerine de yansıtıyordu.

Yardımların ulusal sınırları aşması bazıları için çok anlaşılır değil. Mesela, Türkiye’de bu kadar yardıma muhtaç kişi varken Gazze’deki, Suriye’deki mağdur ve muhtaçların öncelendiği iddiasıyla karşı çıkanlar var. Tabii ki uzaktakini sevmenin kolaycılığına sığınmamak bakımından haklı görülebilir bu karşı çıkış. Ama vicdanın hacmine sınır çizmenin mümkün olmadığı, vicdanın bütün mazlumlar ve muhtaçlar için sızlama kapasitesinin olduğu da unutulmamalı. Yani vicdana sınırlar çizilmemeli. İşte insani yardım gönüllüleri bu sınırsızlık üzerinden tanımlıyorlar faaliyet alanlarını.

Aslında bu tanımlama, postmodern dönemin sınırların geçirgenliği ilkesiyle uyum hâlinde. Yukarıda bahsedilen ulusal sınırların aşılması, iletişimin sınır tanımazlığı gibi hususlar sivil toplumun bu faaliyetlerini gerçekleştirebilmesine zemin hazırlıyor. O yüzden mesela Özgür Gazze hareketine Avustralya’daki bir kasabadan bir ev hanımı maddi destek olabilirken; Norveçli ya da İrlandalı bir 68 kuşağı mensubu da bizzat gönüllüler arasında yer alabiliyor.

Yardım filosuna “Nuh’un gemisi” imajının eşlik etmesi de bütün insanlığın kader birliği içinde oluşuna atıfla yeryüzündeki sınırları yok sayan bir yaklaşımın göstergesi. Siyasetin soyut meta söylemleri karşısında somut bir şeyler yapma gereğinden hareket eden insani yardım girişimi, önümüzdeki yüzyılda siyasetin sınırlarını esnetmeye devam edecek gibi görünüyor.

İsrail’in hizmetindeki postmodern teoriler

Postmodern dönemin sınırları aşındıran yaklaşımından istifade edenler sadece yardım gönüllüleri değil. İsrail ordusu da

sınırların aşındırılması yaklaşımına dayanan bir stratejiyi gözler önüne seriyor, Filistin kentlerindeki kuşatma ve operasyonlar esnasında.

İsrail'in Filistin topraklarının çevresine ördüğü duvarı uluslararası bir sergi ile eleştiren bir mimar olan insan hakları savunucusu Eyal Weizman "Duvardan Geçmek" adlı makalesinde, İsrail ordusunun çağdaş şehir ve mimari teorilerinin yanı sıra zaman ve mekâna dair postmodern teorileri de öğrendikleri bir eğitimden geçtiklerini söylüyor. Gilles Deleuze ve Felix Guattari gibi Fransız filozoflara, mimari teoride situasyonist (konumsal) akıma atıflarda bulunacak kadar çağdaş akademik yaklaşımlardan haberdardır bazı komutanlar.¹

Peki, ne işe yarar bu akademik birikim? Mesela situasyonist ekolden nasıl istifade ederler? Bu teoriler ve akımlar, kabaca özetlersek; özel ile kamusal, iç ile dış, fayda ile işlev arasındaki farkı ortadan kaldırmayı hedefler. Peki, İsrail ordusu nasıl kullanır bu teoriyi? Kent mimarisini esnek ve sınırsız bir yapı olarak tahayyül edebilir bu teori sayesinde.

Savaş meydanlarda değil, kentin sokaklarında gerçekleştiği için ve her kapının ya da pencerenin arkası tuzaklı olabileceği için mekânı yeniden "yorumlar" İsrail ordusu. Bu nedenle de Weizman'ın "duvardan geçmek" ifadesini kavramlaştırmasına yol açan bir uygulama başlatır.

Nablus Kuşatması sırasında (Nisan 2002) kumandan olan Aviv Kokhavi'nin sözleri iç/dış ayrımını ortadan kaldırmayı hedefleyen teorilerle nasıl da paralellik arz eder: "Sizin şu gördüğünüz oda sadece bir yorum. Ve yorumunuzun sınırlarını geniş-

1. Buradan itibaren yapılan yorumlar, İsrail ordusunun savaş stratejisini, mimarlık, kent tasarımı, mekânın yeniden yorumlanması gibi kavramlar üzerinden ele alan Eyal Weizman'ın makale ve röportajlarından yararlanılarak kaleme alınmıştır. ("Walking Through Walls", 01.2007; <http://eipcp.net/transversal/0507/weizman/en>)

letmek elinizde.” Karşıdakilerin mekânı geleneksel ve klasik bir tarzda tanımladığı bir ortamda “bir solucan gibi önündeki engeli yiyerek”, duvarı delerek ya da tavanı patlatarak kendine yol açar böylece İsrail askerleri.

“Bu taktik sonucu Cenin’deki gibi bütün kent yapısının tahrip edilmesi söz konusu olmadı belki” diyor Weizman. “Ama bütün tahrip, evlerin içinde gerçekleşti. Savaş ve çatışmalar evlerin içinde vuku buldu. Bu, sivillerin savaşa muhatap olması açısından daha incitici.”

“Duvardan geçmek”

Evlerin içinden geçmek, iç-dış arasındaki ayrımı ortadan kaldırdığı gibi ev içi mekânları geçiş alanlarına dönüştürüyor. Çatışmalar zaten kötü inşa edilmiş mülteci evlerinin hâlâ televizyonu açık olan oturma odalarında, yatak odalarında, ocağın üzerinde yemek pişmekte olan mutfaklarda ve koridorlarda vuku buluyor.

Tarihteki kuşatma savaşlarında şehrin dış duvarlarında, burçlarında gedikler açılması kentdevletin egemenliğine son verildiğinin işareti sayılırdı. Çağdaş kentsel çatışma ise ev duvarında vücut bulan sınırlılıkları aşma yöntemlerine odaklanıyor.

Sadece duvarları yıkıp geçmekten ibaret değil bu sınırları aşan teknolojiler. Askerlere duvarın arkasındaki termal görüntülemeyle tespit ettikleri canlıları öldürme eğitimi de veriliyor. Artık askerî fantazi büyük oranda gerçekleşmiş ve şeffaf bir manzara ortaya çıkmıştır. Sınırsız akışkanlığın dünyasıdır “topyekûn sürekli savaş”ın hâkim olduğu dünya.

Strateji komutanlarından Shimon Naveh’in şu sözleri İsrail ordusu için sınırların hiçbir şey ifade etmediğini açıkça ortaya koyuyor: “Politikacılar hangi hat üzerinde anlaşılırsa sınırı ora-

ya koysunlar. Benim için sorun değil... Bu sınırların içinden geçebildiğim sürece. İhtiyacımız olan şey orada bulunmak değil... Orada eylem içinde olmak... Çekilme hikâyesinin sonu değil.” Weizman’a göre işin ironik tarafı, postyapısal ve postkolonyal teorisinin kolonyal bir devlet tarafından hegemonik bir gücün araçsal enstrümanı olarak kullanılıyor oluşu.

Yorum insanı öldürebilir mi?

Kumandan Kokhavi “Uzam (mekân) sadece bir yorumdur” diye iddia ederken ve inşa edilmiş yapıların arasından ve içinden geçmenin duvar, kapı ve pencere gibi mimari unsurları yeniden yorumladığını iddia ederken ne demiş oluyor? Ya da stratejist Navah içinden geçip gidebildiği sürece her tür sınıra razı olduğunu söylerken ne demiş oluyor? Aslında savaşın ve çatışmanın, mekânın yıkılması anlamına gelmediğini, daha ziyade onun yeniden organize edilmesi anlamına geldiğini vurgulayan çok kötü bir teorik yaklaşım kullanıyor her iki İsraili komutan da.

Filistin halkı üzerindeki bütün baskı ve zulümlerini “önleyici saldırı” gibi kavramlarla yorumlayarak sunan İsrail, kuşattığı Filistin sokaklarında yaptıklarının ise sadece “mekânın yeniden yorumlanması” olduğunu iddia edebiliyor. “Eğer duvardan geçmek ‘mekânın yeniden yorumlanması’ ise ve eğer mekânın doğası bu yoruma göre ‘izafi’ bir özellik gösteriyorsa bir ‘yeniden yorum’ öldürebilir mi?” diye soruyor Weizman. Ölüm de bir yorum olabilir bu bakış açısından. İsrail’in yaptığı öldürme değil, “insansızlaştırma” olarak görülebilir. Zaten “topraksız bir halkın halksız bir toprağa” yerleşmesi değil miydi İsrail’in kuruluşunu başlatan?

Bütün askerî operasyonlarını bu izafilik ve sınırsızlık üzerinden dillendiren İsrail, yaptığı askerî operasyonlarla sadece fiziksel ve toplumsal bir tahrip yapmamakta, siyasi kategorileri de

“kavramsal bir tahrib”e sürüklemektedir, Weizman’a göre. Bu kavramsal tahribin nelere mal olabileceğini son Mavi Marmara saldırısından gördük. Uluslararası suları “güvenlik tehdidi” altındaki sular olarak tanımlaması pek inandırıcı olmadı. Ama diplomatik dili, uluslararası hukuk dilini yeni kavramlar icat ederek değiştirmeyi deniyor İsrail.

Sınırlar ve “aşırı yorum”

Mesela “Filistin toprakları” derken, altı da üstü de Filistinlilere ait bir toprak olarak düşünmüyor Filistin devletini. Toprağın sadece yüzeyinin Filistinlilere ait olmasını yeterli görüyor. Havayı, yer altını kontrol ediyor; Filistin topraklarının 70 mil açığını kendisi için tehdit bölgesi olarak tanımlıyor. O yüzden diyor Weizman, “İsrail-Filistin sorununu, iki boyutlu bir haritaya bakarak anlayamazsınız. Uzamsal boyutunu da düşünmelisiniz.” Ve bunu “dikeyliğin politikası” olarak niteliyor (*Hürriyet Pazar*; 14.03.2006).

Uluslararası insani yardım da İsrail ordusu da yeni yüzyılın sınırları aşındıran postmodern yaklaşımlarıyla paralel faaliyetler içinde. Biri merhamete ve vicdana çizilen sınırları ortadan kaldırırken, siyasi ve askerî sınırları da aşındırmanın yollarını arıyor. Diğeri ise iç-dış, asker-sivil, ev-savaş alanı ayrımlarını ortadan kaldırarak, Filistin devletini, İsrail devletinin güvenlik algılarına hapsediyor ve duvarlarının sürekli sökülüp yeniden yapıldığı süregelen bir geçiş durumuna maruz bırakıyor.

Bununla da kalmıyor; ev ve sokak arasındaki ayrım ortadan kalktığı için, Agamben’den ödünç alarak söyleyecek olursak, kentle evi birbirinden ayrılmaz kılan sürekli bir kamp hayatına mahkûm ediyor Filistinlileri. Ve kampta yaşayanlar insan ya da vatandaş değil, her an feda edilebilecek biyolojik birer varlık olarak telakki edildiklerinden böylece “insan onuru”nun sınırını da aşmış oluyor İsrail devleti.

Evet, 21. yüzyıl sınırların yıkıldığı, yerine yeni sınırların inşa edildiği bir yüz yıl. Aradaki fark şu: Bir tarafta insan onuruna sahip çıkmak üzere sınırları aşındıranlar var, diğer tarafta ise insan onurunu yerle bir etmek üzere sınırları “aşırı yorum”a mahkûm edenler.

HESAP VEREBİLİRLİK

“İmam Gazzâlî, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*'de kalp ve güzel ahlâkla ilgili kısımlarda çok güzel anlatıyor: Kalp, organların yaptığı her işten etkilenir. İşittiğim, gördüğüm, söylediğim, kokladığım, dokunduğum her şey kalbime de dokunur. Yaptığım her şeyi kalbime de yapıyorum demektir. Ya sanal gerçeklik? Kişi seçim yapabildiği, şöyle ya da böyle olmasına müdahale edebildiği her durumda davranışlarından sorumludur. Çünkü mükelleftir.”

Fatma Şengil Süzer

Son yıllarda Twitter ve Facebook'un Arap Baharı'nda oynadığı rol üzerinden takdirlerin dile getirildiği bir alan olarak bahis konusu oldu hep sosyal medya. Pembe bir tablo vardı karşımızda: Demokrasiye giden otoyolları açan, bireyi güçlendiren ve onun tercihlerini önceleyen... Ama acaba resim bundan mı ibaret? Bu soruyu sormayacak kadar siber sarhoşluk yaşıyor sosyal medya holiganları. Belki de bu nedenle muhatap olduğu “sanal zorbalık” sonucunda intihar eden Avustralyalı Türk kızının neye muhatap olduğu üzerinde çok durulmadı.

On dört yaşındaki bir genç kız, hesaplarına girip onun adına uygunsuz mesajlar atan ve daha tespit edilemeyen pek çok şey yapan siber bir tasallut nedeniyle intihar etti¹. İnternet zannedildiği gibi kendiliğinden güvenliğin sağlandığı bir ortam değil. Paylaştığınız bilgilerin nasıl ve kimler tarafından kullanılacağına dair herhangi bir ön fikriniz bile olamıyor. Bu yüzden interneti düşünce ve ifade özgürlüğünün tecessüm ettiği bir arena olarak kutlayan yaklaşımın sorgulanması gerekiyor.

Haddizatında yeni küresel sistem, ekonomide de, siyasette de gücün hesap verebilirliğini tehlikeye düşürdü. Uluslararası şirketler, borsa ve finans hareketleri, basın yayın ve internet şeklinde cereyan eden gücün neye ve kime karşı sorumlu olacağına dair bir çözümümüz yok. Ulusal hükümetler yetersiz, peki uluslararası kuruluşlar, mesela Dünya Bankası, Dünya Ticaret Örgütü, Uluslararası Adalet Divanı gibi kuruluşlar gücün hesap verebilirliğini sağlayabiliyor mu? Yoksa güçlüden yana ve zayıfa karşı bir uluslararası örgütlenme ile mi karşı karşıyayız? Böylesine küresel hareketliliğin hâkim olduğu bir çağda zayıfı kollayan bir güç kontrolü mekanizması şu an için mevcut değil.

Çağımızın paradigmatik yapısını internet oluşturuyor. İnternet, düzenleme ve hukuka tabi olmama bakımından, yani hesap verebilirliğinin sağlanamaması bakımından yeni dönemi sembolize eden bir özelliğe sahip. Uluslararası şirketlerin, basın yayının, para hareketlerinin ve nihayet sanal hareketliliğin kurallarını belirleme gibi bir mesele ile karşı karşıyayız esasında. Küresel uzam nasıl yönetilecek? Zayıfların, incinebilir olanların hakları nasıl korunacak? Bu sorunlar akan paranın coğrafya tanımazlığını, küresel sorunlar karşısında mesela bir nükleer patlama karşısında düşmanlarımızla aynı kaderi paylaşıyor olduğumuz gerçeğini dikkate alarak çözümlenmeye çalışılmalı.

1. Hürriyet, 16 Ocak 2012.

Küresel uzamın nasıl yönetileceğine dair ciddi ve kapsamlı bir mesele var bugün insanlığın önünde. İnternet de bunların başında geliyor. Siber kumar, siber fuhuş, siber kaçakçılık ve siber zorbalık gibi her şeyin siberinin var olduğu bir vasat internet. Bunlar düşünüldüğünde bir düzenlemeye tabi tutulması kaçınılmaz görünüyor. Fakat düzenlemelerin özgürlükleri kısıtlamaya dönüşmesi riski nedeniyle internetle ilgili her tür düzenlemeye sansür diye karşı çıkılıyor.

Sınır ve ilkeden bahsedildiğinde “sansür”ü anlayanlar, internet hakkında âdeta ifade özgürlüğünün, demokrasinin beşiği olarak dokunulmazlık bahşeden bir yaklaşıma sahip. Çevremdeki dindar diye tanımlanabilecek gençler bile internete düzenleme ve yasaklama getirilmesinin anlamsızlığı, hatta yanlışlığı üzerinden yaklaşıyorlar konuya. Siber seks, siber kumar ve devlet güvenliği gibi konuların internette mutlaka bir düzenlemeyi gerektirdiği şeklindeki argümanımı internete engel koymanın imkânsızlığı üzerinden cevaplıyorlar.

Onların asıl karşı çıktığı ve rahatsız olduğu şey, YouTube gibi paylaşım sitelerine erişimin yasaklanması. “Biz bu yasağı başka kanallarla, mesela ktunnel’le delemiyor muyuz?” sorusu internette hiçbir düzenleme yapılmaması gerektiği, hatta teknolojik olarak bunun mümkün olmadığı noktasında düğümleniyor. Yani teknoloji bir kader ve internet kontrol edilemez bir dünya onların gözünde. Bir açıdan haklılar. Çünkü internet kim ya da internetin sahibi kim sorusunun cevabı yok. Bir ağla karşı karşıyayız, bir kurum ya da bir şahısla değil.

Diğer taraftan kontrol dendiğinde olumsuz birtakım çağrışımlar geliyor hemen akla. Sansür ve yasak gibi terimler genç kuşak için “Bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler” tarzı ilkesiz bir özgürlüğün önündeki en büyük engeller. Yirmili yaşlarında üniversite öğrencisi bir delikanlı, çocuk pornografisinden ve siber kumardan bahsederek bir düzenleme yapılmasının zaruretine işaret ettiğimde otokontrole dikkat çekerken ve çocuklar için za-

rarlı olabilecek sitelerden bahsettiğimde “İnterneti değil, çocuğunu eğit” derken tamamen liberal ve bireysel bir noktadan yaklaşıyor meseleye.

Esasında karşımızdaki mesele, tarihî bir kader ya da teknolojik bir zorunluluk olarak görülmemeli. İnsanlığın eskiden beri yaşadığı çatışmalar şimdi bu yeni zeminde cereyan ediyor denilebilir. Ama buradan yola çıkarak toplumsal hayattaki düzenlemelerin aynısını internette de yapabiliriz zannına kapılmamalıyız. Çünkü internet dünyası gerçek dünyadan farklı bir işleyiş tarzına sahip. İnternet medyadan ibaret değil ve internetteki “olaylar”ın gerçek hayatta doğrudan muhataplarını bulmak her zaman mümkün olmuyor. Bu nedenle düzenlemelerin bu yeni durumu dikkate alması gerekiyor.

Ulus devletlerin ve birtakım güçlerin internet erişimi üzerinde bir şekilde müdahil olmaları, bu meselenin salt liberal özgürlük kavramı çerçevesinde çözümlenmesinin mümkün olmadığını da gösteriyor. İnternetteki her düzenlemeye sansür diye karşı çıkılmasını haklılaştıracak ulusal ve uluslararası kuruluşlar (mesela BM çatısı altında kurumlaşan ITU-Uluslararası Telekomünikasyon Birliği) ve girişimler de (AB Siber Suçlar Konvansiyonu) mevcut. Ve onların siyasal angajmanları önceleyen düzenlemeler yapıyor olmaları da beklenen bir durum.

Peki Türkiye’de nasıl bir düzenleme var? Türkiye’de internet kullanımı uluslararası gelişimiyle neredeyse eş zamanlı olarak 1990’ların ikinci yarısında yaygınlaştı. İlk beş yıl boyunca internetle ilgili hiçbir hukuki düzenleme yapılmadı. 2001 yılında basın-yayın yasasına internet de dâhil edildi. İnterneti medyaya indirgeyen ve her yayının bir kopyasını valiliğe ve basın savcılığına gönderilmesini şart koşan bir düzenlemeydi. 2006’dan itibaren internet sansürü konuşulmaya başlandı ve akabinde internetle ilgili tasarruf yetkileri tamamen Ulaştırma Bakanlığı’na havale edildi. 2007’de AB Siber Suçlar Konvansiyonu’na uygun şekilde çocuk pornografisi ve ırkçılık gibi konuları suç kapsamına

alan yeni bir düzenleme yapılmaya çalışıldı. İnternet yayınlarının düzenlenmesi ve bu yayınlarla mücadele edilmesini düzenleyen kanun çıktı (5651 sayılı kanun). Bu kanun devlet kurumlarına “güvenlik” gerekçesiyle site kapatma yetkisi verdiği için sansür kapsamında değerlendirildi ve pek çok sivil toplum örgütü bu düzenlemeye karşı çıktı.

Bu karşı çıkış örgütlendi ve 19 Haziran 2010’da internet sansürüne karşı bu ortak platform, bir deklarasyon yayınladı. Düşünce, ifade ve iletişim özgürlüğü bu platformun ortak paydalarının başında geliyordu. İnternette her tür sansüre karşı duruşlarını insan hakları ve düşünce; ifade özgürlüğü gibi ilkelere dayandırıyorlardı. Nitekim 17 Temmuz’da (2010) yaptıkları basın açıklamasında da aynı hususları tekrarladılar.

Bu açıklama ile “Diyanet’e site kapatma yetkisi” haberleri aynı günlere denk düştü. İki uçta seyreden yaklaşımlara örnek teşkil eden bu olaylar üzerinden düşündüğümüzde şöyle bir manzara çıkıyor karşımıza: Bir tarafta interneti basın yayın kurumu gibi kabul eden bir yaklaşım söz konusu. Bu yaklaşımın kısıtlılıkları var. Site kapatabilirsiniz, fakat internette dolaşan bir bilgiye başka kanallardan, yurt dışındaki başka siteler üzerinden ulaşımı engellemeniz mümkün olmaz.

Yasa düzenlemesi bu hususları dikkate almıyor. Yani internetin mahiyetine uygun ve yeterli değil bu denetim. Ama buradan yola çıkarak “Madem hiçbir şey yapılamıyor, teknolojinin kadeherine bırakalım kendimizi” demenin de doğru olmadığını düşünüyorum. Yapılması gereken, yeni teknolojiyi ve niteliklerini dikkate alan ve teslim olmadan onu kuşatan bir yaklaşımın geliştirilmesi. Aynı zamanda bu denetimlerin siyasal ya da toplumsal birtakım baskıları meşrulaştırmak için kullanılmaması. Diğer taraftan interneti düşünce ve ifade özgürlüğünün tecessüm ettiği bir arena olarak kutsayan yaklaşımın da sorgulanması gerekiyor.

Zeynep Tüfekçi, sanal ortamda yapılan her şeyin ifade özgürlüğü adı altında meşrulaştırılmasının internette sansürün önü-

nü açmasından endişe duyduğunu söylüyor. Eğer bir etik geliştirilmezse, ulusal hükümetler veya başka iktidar odakları sansürü haklı bir uygulama olarak öne sürebileceklerdir.²

Diyanet’le ilgili düzenleme, yanlış basılan mushafları ayıklayacak bir elek bulma çabasından ibaretti. Ama yazılı basında işe yarayan bu elek, ağlara dolandığında ne kadar işlerlik gösterebilecek sorusu baki. Çünkü internet medyaya indirgenemeyecek yeni bir teknoloji ve yeni bir vasat. Bu yüzden ahlakı ve adab-ı muâşeretinin yanı sıra hukukunun da incelikli bir şekilde, yeni şartları ve vasatı dikkate alarak düzenlenmesi gerekiyor.

2. Zeynep Tüfekçi, “Free Speech and Power: From Reddit Creeps to Anti-Muslim Videos, It’s Not ‘Just’ ‘Free Speech’” (<http://technosociology.org/?p=1135>).

HEPİMİZ TATİL İÇİN Mİ ÇALIŞIYORUZ?

“Boş kaldın mı, kalk (başka bir iş ve ibadetle) yorul.”

İnşirah suresi, 7

“Can sıkıntısı, yaşantının yumurtası üzerinde kuluçkaya yatan hayal kuşudur.”

Walter Benjamin

Hayat bir konaklama yeri olarak tanımlanmıştır pek çok kadim kültürde. Peygamber Efendimiz yolcunun bir ağaç altında dinlenmesine benzetmiştir hayatı. Asıl menzil ahirettir. Bugün de hayatı bir bekleyiş olarak kodlayan reklam sloganları var tedavülde. Ama geçip gitmekte olan hayatta kalıcı tutamaklara yönlendirmiyor bu sloganlar. Dünya, ahiret için çalışılan tarla, ahiret hasadının tarlası değil bu yaklaşımda. Pazar tatilinde ya da yaz tatilinde harcanacak paraların biriktirildiği bir bekleyiş sürecinden ibaret hayat. Çünkü “hepimiz tatil için çalışıyoruz”.

Bu reklam sloganı sadece çalışmaya ve tatile bakış açısını değil, bütün hayat telakkisini özetliyor sanki. Hayatı bir bekleyişe; “eğlenmek/dağıtmak” için bayramı, yılbaşını, pazar gününü ya

da yaz tatilini bekleme sürecine indirgeyen bir “çalışma ve tüketme” anlayışının hâkimiyeti altında yaşıyoruz. Tatil ve çalışmanın birbirine karşıt iki faaliyet alanı olarak ortaya çıkışı kapitalist ekonominin işi insanın en temel faaliyeti olarak tanımlamasıyla paralel bir gelişmedir.

Kapitalizmle birlikte ekonomi, hem siyaset, din ve aile gibi alanlardan ayrıldı hem de insan hayatının en merkezî faaliyeti hâline geldi. Ekonomik faaliyet, artık sadece zorunlu bir yaşamsal faaliyet değil, bunun çok ötesinde bir anlamı var. Kişinin ne olduğunu, kim olduğunu belirleyen faaliyeti, öncelikle işi. Karl Polanyi, kapitalizmin, ekonominin en merkezî, en temel insan faaliyeti olduğu bir dönem olduğundan bahseder. İnsanın bütün hedefini tatile endeksleyerek, işe tatil hayaliyle katlanılmasını sağlayan yeni iş ahlakı da kapitalizmle birlikte gelişmiştir.

İş ahlakı denilince Weber’in *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu* eserine atıf yapmamak olmaz. Weber’e göre çalışmanın kendinde bir hedef olarak belirlenmesi kapitalizmi mümkün kılardı. Protestan dindarlar için tembellik günahı, çalışmak ise ibadet. Halbuki Protestanlık öncesinde çalışma Kilise’nin yüce idealleri arasında yer almazdı. Tanrı kendisi de altı gün çalışmış, yedinci gün dinlenmişti. Bu, insanlar için de en yüce gayeydi. İnsanlar cennette çalışmak zorunda kalmayacaklardı, tıpkı pazar günleri olduğu gibi. Yani Hristiyanlara göre hayatın maksadı “pazar”a ulaşmaktı. Hayat yalnızca hafta sonu için uzun bir bekleyişti. Augustinus, cennette, Tanrı’nın dinlendiği ve Hz. İsa’nın cennet katına çıktığı gün olan pazarın daimi hâlini bulacağımızı yazmıştı.

Protestanlık öncesi kilise mensupları çalışma “zahmeti”ni ceza olarak algılaylardı. Sisyphos efsanesindeki benzer bir şekilde cehennemde hiç sona ermemecesine çalışmak zalimce bir işkenceydi. Dante’nin cehenneminde degünahkârlara “pazar” hiç gelmez. Âdeta onlar sonsuz bir “cuma”ya mahkûm edilmişlerdir. Reformasyon sonrasındaysa, yani Protestanlıkla birlikte hayatın

çekim merkezi pazar gününden cuma gününe geçmiştir. İnsan hayatında çalışmak esastı. Fransız Devrimi sonrası pazar tatilinin yasaklanması ve zamanın tamamen seküler bir örgütlenmeye tabi kılınması, Kilise'ye referanslı olmasa da çalışma ahlakını aynen kabul eden bir yaklaşımın ürünüydü.

Pekka Himanen, “net”te açık uçlu paylaşımı savunurken, hackerların Protestan etiğinin hâkim olduğu iş hayatını yıkıcı bir yaklaşıma sahip oldukları iddiasındadır. Ve bu iddiayla yukarıdaki tarihçeyi ayrıntısıyla anlatır *Hacker Etiği* adlı kitabında.¹

Cuma'nın, yani çalışma etiğinin merkeze taşınışını, Daniel Defoe'nun roman kahramanı Robinson Crusoe'nun çalışma, biriktirme, disiplin gibi üretim ekonomisinin temel özelliklerinin küçük çaptaki bir örneğini, kaldığı adada kurması üzerinden de gözlemleyebiliriz (1719). Kahramanımız girişimci bir bireydir. Çıktığı adada Batı kültürünü minyatür boyutlarda yeniden kurar. Üretimtüketim süreci âdeta kutsal bir ritüel gibidir. Modern Batılı toplumun zaman, düzen, disiplin kaygısı çok bariz bir şekilde görülür Robinson'da.²

Sanayi Devrimi sonrasında işin verimliliği açısından dinlenme ve eğlenmenin önemi vurgulanmaya başlanmış ve işçilerin daha verimli çalışmaları için “boş zaman” kavramı tedavüle sokulmuştu. Boş zaman/eğlence ne kadar genişletilirse genişletilsin ya da ne kadar önemsenirse önemsensin hayatın merkezinde “iş” vardı. İşin disiplinli ve kişinin zamanını örgütleyen yapısı, sanayi ile birlikte değişmişti.

Daha önceki dönemlerde, mesela tarım toplumlarında tabiatın döngüsü kişiyi örgütleyiyor ya da atölyede veyahut loncada işin

1. Pekka Himanen, *Hacker Etiği: İş Hayatına Yıkıcı bir Yaklaşım*. Çev. Şebnem Kaptan, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2005.
2. Michael Tournier, Defoe'nun romanında kahramanı Robinson'un ötekisi olarak çizilen yerli karaktere atıfla yazdığı *Cuma ya da Pasifik Arafı* adlı romanında, modern Batılı insanın zaman, düzen, disiplin kaygısını ironik bir dille anlatır. Çev. Melis Ece, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1997.

kendisi ve bizzat “usta”, çalışmanın zamanını belirliyordu. Sana-yi toplumunda ise kapitalist, işçinin zamanını satın alıyordu. Bu sebeple işte geçirilen zamanın ön plana geçmesiyle birlikte haf-tayı, yani işte geçirilmesi gereken zamanı doldurup “pazar”ı bek-lemek doğal bir durum hâline geldi, diyor Himanen.³

Batı Avrupa’da kapitalizm gelişirken böyle bir süreç söz ko-nusuydu. Peki Batı dışı toplumlarda nasıl bir seyir izlendi? İktisa-di zihniyeti derinlemesine ele alan mütebahhirane çalışmaların serdettiği kanaatler yerine bu konuyla ilgili oryantalist kalıp yar-gılar var tedavülde. Doğuluların tembelliği, zamanı serapa geçi-rişleri, dakik olmayışları gibi tespitler üzerinden onların Protes-tan iş etiğinin disiplinine sahip olmadıklarına dair fikirler/yargı-lar hiç tereddüt edilmeksizin ortaya seriliyor.

Doğu’yla ilgili bu Batılı yargılar, Hindularla Müslümanları, Çinlilerle Japonları aynı çuvalın içine atan bir yaklaşımın sonu-cuydu. Bir tarafta çalışkan, disiplinli Avrupalılar diğer tarafta tem-bel ve yönetilmeye muhtaç Orta Doğulu ve Doğulular. Bu oryan-talist yargıların neye hizmet ettiğini ve isabetini tartışmak ayrı bir çalışmanın konusu. Ama Allah’ın yaratılışa müdahil oluşu ile ilgi-li genel bilgilerimiz üzerinden, Müslümanların genel yaklaşımla-rını Hristiyanlığın Protestanlık öncesi dönemiyle karşılaştırabili-riz. Böyle bir genellemenin barındırması muhtemel hatalarla il-gili eleştiri hakkını mahfuz tutarak neler söyleyebiliriz?

İlk olarak “*O her gün (an) bir iştendir*”⁴ mealindeki ayet, altı günde kâinatı yaratıp pazar günü dinlenen Tanrı imajından baş-ka bir yaratıcı tasavvuruna imkân veriyor. Diğer taraftan bütün dünya hayatını oyun ve eğlence olarak gören bir anlayış hâkimdir İslam itikadında. Bu dünya hayatının kendisi koskoca bir eğlen-ce ve oyalanmadır zaten. Bu yüzden insan kendisini asıl hayata hazırlamalıdır. Hazırlanmak demek çalışmak, say ü gayret üzere

3. Himanen, *a.g.e.*, s. 31.

4. Rahman suresi, 29.

olmak demektir. Sadece ekonomik faaliyet olarak tanımlanması mümkün olmayan “çalışma”nın kendisi bizatihi ibadettir. Mümin bir işten boşalınca bir başkasına sarılır⁵ ve böylece Rabbine kavuşuncaya kadar gayrete devam eder. Müslümanlar için çalışma bir nevi ibadet olduğundan ve müminin bütün hayatının ibadet sayılması gerektiğinden, Sanayi Devrimi öncesi dönem için bugünkü anlamıyla “boş zaman” kavramı söz konusu değildir. Zaten Batı Avrupa tarihinde de “boş zaman” kavramı kapitalist ekonomiye paralel bir gelişmedir.

Farklı tarihsel tecrübelerle sahip olmasına rağmen bugün küreselleşme ve teknolojinin ortak zamanı Doğu’yu da Batı’yu da, hepimizi ortak bir tecrübeye, ortak tavır alışlara zorluyor. O yüzden Protestan bir arka planımız olmasa da biz de aynı kapitalist iş mantığına muhatabız, dolayısıyla benzer “iş/eğlence” yaklaşımları bizi de bağlıyor.

Eğlence kültürü, iş günleri içinde disipline edilen bedenin istek ve arzularına kendini kaptırma şeklinde tanımlanabilecek bir “dağıtma” anlayışına dayanıyor. Kapitalizmin üretkenlik mantığı bunu gerektiriyordu. Geç kapitalizm ise ‘Pazar’ı bile ‘cuma’laştırdı” diyor Himanen. Çünkü artık pazar günleri tüketim için örgütlü bir zamana dönüştürülüyor. Eğlenmek de kapitalizmin kendi içinde işlevsel bir rasyonalite çerçevesine sahip. Tatil için alınan krediler, yapılan taksitler, turizmin örgütlenişi, aslında hepsi kapitalizmin damarlarındaki hareketliliği artıran unsurlar. O yüzden pazar günleri de yaz tatilleri de paket programlar hâlinde sunuluyor geç kapitalizmde. Tercih etmek, yani sunulan seçenekler arasından bir tercih yapmak, eğlenmek için zorunlu.

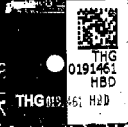
Bu durumda işin acı tarafı tatil için çalışanlar, tatilde de kapitalizme katkıda bulunarak bir nevi çalıştıklarının farkında olmuyorlar. Ya da daha kötüsü, yıl boyu çalışırken de “boş zaman” geçirdiklerini idrak edemiyorlar.

5. İnşirah suresi.

Bütün bu gelişmelere mukabil Himanen, hacker etiğinin, açık uçlu ve katılımcı mantığını geç kapitalizmin bu tüketim örgütlü çalışma etiğine karşı bir umut olarak görüyor. Katılımcı ve açık uçlu, paylaşımcı net ortamının, üretme ve tüketme sarmalından kurtuluşa bir kapı araladığı inancında. Ama teorik olarak cazip görünen bu inancın ne kadar gerçekleşebilir olduğunu zaman gösterecek. Web 2.0 ortamının üretici, tüketici tanımlarını değiştirerek birbiri içine geçirdiği bir vakıa.⁶ Geç kapitalizmde işin esnekliğine doğru bir gelişmenin yaşandığı da. Ama bunlar finans kapitalizminin sıradan insanın hayatına hangi maliyetlerle yansıyacağı konusunda olumlu şeyler söyleyebilmemiz için yeterli değil.

6. Bkz. Bu kitapta “Statümüzü Facebook’a Sattık”, ss. 65-70.

DİJİTAL ÇAĞDA MÜSLÜMAN KALMAK

21. yüzyılda yaşayan faniler olarak nasıl bir dünya ile kuşatılmış olduğumuzun farkında mıyız? Alo fetva hatları, online zekât mecraları, Youtube'dan yayınlanan vaazlar, zikir matikler, Mescid-i Haram'dan naklen yayınlanan namazlar... Bu yeni teknolojiler, yeni araçlar dinî neşvenin, ilmin, fikhin, maneviyatın aktarılmasında kullanıldığında, esasında olmakta olan nedir?

İşitmenin yerini görmenin aldığı, görüntünün gerçekten daha gerçekmiş gibi kabul gördüğü bir dünyada ferâseti ve basîreti nasıl kuşanacağız?

Bilgi, mahremiyet, merhamet, mimarî... duyusal, zihinsel, davranışsal ve ahlâkî, insana dair hemen her şey, muhatap olduğumuz dijital çağda nasıl bir dönüşüm geçiriyor?

Hayatımıza katılan her teknolojik yenilik, gündelik hayat örgütlenmemizi de zihniyet dünyamızı da dönüştürüyor. Bu değişim ve dönüşümle yüzleşmeden, neyi nasıl yapacağımız konusunda bir netlik hâsıl olması mümkün değil. Bu kitap, karşılaştığınız yakıcı sorunlara çözümler sunmuyor; tasvir olmadan tahlilin, tahlil olmadan da teklifin mümkün olmayacağını hatırd tutmaya çalışarak, okuyucunun içinde yaşadığı dijital kültürle yüzleşmeye davet ediyor.

insan

DİJİTAL ÇAĞDA
MÜSLÜMAN KALMAK

NAZİFE ŞİŞMAN

twitter.com/insanyayinlari
facebook.com/insanyayinlari
insanyayinlari.com.tr

₺16

ISBN 978 - 975 - 574 - 803 - 0

KİTAP NO	DİZİ ADI	DİZİ NO	BASKI
672	SOSYOLOJİ	21	3